پښتو د تاریخ په بهیر کې

لیکوال: **محمد اقبال وزیري**

خپرندوی: **کاکړ تاریخي علمي بنسټ**

د لیکنې ځای: **دوردرېخت، هالنډ**

چاپ وار: **لومړی**

چاپکال: **۱۳۹۴ل/ ۲۰۱۵ز**

چاپشمېر: **۲۰۰۰ ټوکه**

ډیزاین: **سپین سهار**

چاپځی: **اسد دانش مطبعه- کابل/ ۰۷۰۰۴۴۹۲۹۸**

Ketabton.com

ه بهیر کې

روې)

ل وزیري

دوردرېخت، هالنډ ۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالـۍ

دا کتـاب درنـو او قـدرمنو ورونـو: محمـد افضـل خـان لالا او پوهانـد ډاکټـر محمد حسن کاکړ ته ډالۍ کوم.

د خپرندوی بنسټ یادښت

(کاکړ تاريخي بنسټ) دخپـل کـار لـه پيلـه وعـده کـړې وه، چې د پيـاوړي افغان تاريخپوه پوهاند دکتور محمدحسن کاکړ داثارو ترخنـگ بـه د افغـاني فرهنگ او تاريخ په اړه ځينې هغه مهم اثارهم خپروي، چې د دې بنسـټ لـه موخو او تاريخي ـ علمي معيـارونو سره سـمون ولـري. دا دی پـه دوهـم گـام کې د ښاغلي اقبال وزيـري پـه زړه پـوري اثـر(پښـتو د تـاريخ پـه بهيـر) کـې خپروي. د دې کتاب ليکـوال هڅـه کـړې، د پښتو ژبې تـاريخي ريښـه اود تـاريخ پـه اوږدوکـې يـې د ودې پړاوونـه وڅېـړي او هغـه تـاريخي، ټـولنيز، فرهنگي او سياسي عوامل راوپېژني چې د دغـې لرغـونې ژبـې د ودې پـه لار کې يې خنډو څنډ پېښ کړي دی.

په اریاني، هیندو اریاني او هیندو اروپایي ژب ـ کورنیو کې د پښـتو لرغـونی ځای یو په زړه پورې بحث دی، چې له نېکه مرغه په نوې زمانه کې یوشـمېر افغان او لویدیزو ژبپوهانو او فېلالوژسـتانو پـرې څېړنـې او ليکـل کـړي دي. پوهېږو، چې د یوې لرغونې ژبې د بشپړې مطالعې لپاره یوازې ژبنـۍ څېړنـې بس نـه دي، بلکـې هـره ژبـه د ژبتوکمپـوهنيز (اتنـو لنگويسـتيکي Ethno-linguistics) بشرـپېژندنې (Anthropologic)، تـاريخي ـ مقايســوي ژبپوهنې، اريوهنې (Etymology) او نورو اړوندو پوهنو په رڼا کې لوسـتل کيږي. د پښتو ژبې تـاريخ تـه دشلمې پېړۍ تـر پيلـه پـورې پـه دوديـز او روايتي بڼه کتل کېدل او ددې ژبې پـه اړه شـننې يـوازې پـر هغـو روايتونـو ولاړې وې، چې دسيالو او تربورو فرهنگـي حـوزو د دوديـزو ليکوالـو پـه لاس کښل کېدل. که څه هم په لويديځ کې دنورو اریاني ژبو په لړ کـې پـر پښـتو نـوې ـ علمـي څېړنـې لاپخـوا راپيـل شـوې وې، خودافغـاني پوهـانو څېړنـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهمدې نویو اکاډمیکو معیارونو پربنسټ لاځوانې او نوې دي. په دې بهیر کې دښاغلي اقبال وزیري دغه کتاب هم دځانګړي پام وړ اثر دی، چې ښایي دپښتو ژبې په برخه کې ځینې تیاره ګوټونه رڼا کړای شي. دښاغلي وزیري دکار یوه ځانګړنه دا هم ده، چې د ژبې د ودې په برخه کې یې ځینې ټولنیزاو ادبي ـ شعري بهیرونه هم څېړلي دي. د ژبې د ودې لپاره یې د بېلابېلو دربارونو او شخصیتونه ونډه هم مطالعه کړې ده، چې په راتلونکې کې د دغې ژبې د لابډاېینې لپاره تاریخي تجربې زموږ ترمخ ږدي.

لیکوال د کتاب په پای کې ځینې وړاندیزونه هم لري، چې ښایي زموږ د ژبې د ودې او پراختیا لپاره یې مهم لاسوندونه وګڼو.

کاکړتاریخي بنسټ همدا چې دغه کتاب ترلاسه کړ، نو د چاپ او خپراوي لپاره یې لاس پرکار شو، په تېره بیا دهېواد د درانه تاریخپوه پوهاند کاکړ د سریزې او سپارښتنې له مخې مو دا اړینه وګڼله چې دغه مغتنم کتاب د چاپېدونکیو اثارو په لړ کې لومړیتوب وګڼو او دا دی نن یې ستاسو قدرمنو لوستونکیوترلاسونو پورې در رسوو.

بنسټ به په راتلونکي کې هم د داسې تاریخي علمي اثارو د چاپ له لارې د هغې فرهنګي تشې ډکولو هڅه وکړي، چې زموږ د فرهنګ، ژبې، تاریخ او ملي ارزښتونو په برخه کې شته.

په دې هیله چې په دې برخه کې د لانورو اکاډمیکو او پرنومهالیو علمي معیارونو برابراثارهم ترلاسه او خپاره کړو، د دې کتاب لوستلوته مو رابولو.

په درنښت

کاکړتاریخي بنسټ

د علمي بورډ سکرتریت

کابل، د ۱۳۹۴ لمریز کال دچنګاښ ۴

د ۲۰۱۵ دجون ۲۵

سرلیکونه

یادونه... ۱۰
پښتو د تاریخ په بهیر کې.. ۱۲
لومړی څپرکی.. ۱۴
د انسان او ژبې د پیدایښت ۱۴
په هکله یو څو خبرې ۱۴
۱-د انسان پیدایښت ۱۴
اریایان او د دوی ټاټوبی ۱۵
پښتانه او سکندر.. ۱۸
پارتیا.. ۱۹
د اریایانو دوهم ستر لېږد.. ۲۰
۲-د ژبې پیدایښت.. ۲۰
د ژبې دندې:.. ۲٦
دوهم څپرکی.. ۳۳
پښتانه ۳۳
د پښتنو اصل.. ۳۳
لومړی د تاریخ له اړخه: ۳۸
دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه ۴۳
درېیم د نسب پوهنې له اړخه ۴۳
درېیم څپرکی ۴۵
پښتو ژبه... ۴۵
پښتو.. ۴۵
د پښتو اصل یا ریښه.. ۴۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ژبې په توګه.. ۵۰
څلورم څپرکی ۵۹
غوري پښتانه او پښتو ژبه ۵۹
ترکي غلامان.. ۶۷
پينځم څپرکی.. ۶۹
د سليمان د غرونو په لمنو او نورو سيمو کې پښتانه او پښتو ژبه...... ۶۹
شپږم څپرکی.. ۷۶
لودي پښتانه او پښتو ژبه... ۷۶
اووم څپرکی... ۸۲
روښانيان او پښتو ژبه ۸۲
اتم څپرکی ۸۸
اولسمه مخزېږدې پېړۍ او پښتو ژبه ۸۸
۱-خوشال بابا او پښتو ژبه... ۸۸
۲-رحمان بابا او پښتو ژبه ۹۴
۳-حميد ماشو خېل او پښتو ژبه.. ۹۶
نهم څپرکی...۹۹
په هند کې د پښتو اثار ۹۹
په هند کې د پښتنو رياستونه او پښتو ژبه.................................. ۱۰۰
لسم څپرکی ۱۰۵
هوتکيان او پښتو ژبه ۱۰۵
ميرويس نيکه.. ۱۰۷
د شاه محمود هوتک واکمني ۱۱۲
د شاه اشرف هوتک واکمني ۱۱۴
د شاه حسين هوتک واکمني...۱۱۸

د هوتکيانو په دوره کې پښتو ژبه.. ۱۱۹
يوولسم څپرکی ۱۲۹
سدوزيان او پښتو ژبه ۱۲۹
احمدشاه بابا ۱۲۹
احمدشاه بابا او پښتو ژبه.. ۱۳۲
تيمور شاه او پښتو ژبه ۱۳۶
د عبدالخالق خان پاڅون.. ۱۴۰
د پېښور پاڅون ۱۴۱
دولسم څپرکی ۱۴۳
بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه... ۱۴۳
جان ليډن.. ۱۴۸
الفنسټون ۱۴۸
الکزاندر برنز ۱۴۹
هنري جورج راورټي ۱۵۰
هنري ولټر بيليو.. ۱۵۳
تور برن ۱۵۵
ډارمسټټر ۱۵۶
جان ګورډون لاريمر ۱۵۷
ډ. ل. لاريمر.. ۱۵۷
روس کېپل... ۱۵۷
هاول ۱۵۸
ديارلسم څپرکی... ۱۵۹
محمدزي او پښتو ژبه ۱۵۹
امير دوست محمد خان ۱۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر شیرعلي خان ۱٦۰
امیر شیرعلي خان او پښتو ژبه ۱٦۳
امیر عبدالرحمن او پښتو ژبه... ۱٦٦
امیر حبیب الله خان او پښتو ژبه ۱٦۹
مولوي عبداواسع کندهاری ۱۷٤
امیر امان الله خان او پښتو ژبه ۱۷٥
د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه.......................... ۱۷۷
څورلسم څپرکی ۱۸٦
د خلقیانو واکمني او پښتو ژبه ۱۸٦
د پرچمیانو واکمني او پښتو ژبه.. ۱۸۷
د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه................................ ۱۹۰
پنځلسم څپرکی ۱۹٥
د ډیورنډ د کرښې هغې خوا ته ۱۹٥
پښتانه او پښتو ژبه... ۱۹٥
شپاړسم څپرکی ۲۰۳
پښتانه باید د خپلې ژبې لپاره په راتلونکې کې څه وکړي؟ ۲۰۳
۱-ځان پېژندنه.. ۲۰٦
۲-د ټولنې نیمایي وجود یاني ښځو ته ځانګړې پاملرنه ۲۰٦
۳-پښتانه باید منظم شي.. ۲۰۷
اخځونه ۲۱٥
پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي ۲۲٦
د لیکوال ژوندلیک ۲۳۱

یادونه

د څه مودې راهیسې دا فکر را سره و چې پښتنو ولې خپلې ژبې ته شا کړې، د هغې په هکله بې پروا، ځینو یې ان ورسره بې انصافي کړې او ځینې لا اوس هم ورسره بې انصافي کوي. ایا د دې لامل دا دی چې پښتو یوه کمزورې ژبه ده او د ودې توان نه لري او که پرعکس پښتانه د خپلې ژبې په اهمیت نه پوهیږي او د پښتو ژبې وروسته پاتې والی د پښتنو د وروسته پاتې والي او بې پروایې پایله ده؟

دغو پوښتنو ته مې د ځواب موندلو په موخه هوډ وکړ چې د خپل وس او توان په کچه یوه څېړنیزه لیکنه «پښتو د تاریخ په بهیر کې» تر سرلیک لاندې وکاږم تر څو د پښتنو پاملرنه دغې مهمې موضوع ته واړوم. خو ستونزه دا وه چې د دې موضوع د څېړلو لپاره ډېرو اثارو ته اړتیا وه چې ما نه درلودل. د ښه مرغه یو شمېر انډیوالانو د یادې شوې موضوع په هکله د کتابونو مرسته راسره وکړه چې تر ډېرې اندازې یې زما ستونزې لرې کړې.

محترم پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ تل مهرباني کړې او وخت په وخت یې خپل خپاره شوي اثار او ژباړې او ان د ځینو اثارو د چاپ لپاره د تیارو شوو مسودو فوټو کاپي، د مخه تر دې چې خپرې شي، را استولې دي. همدارنګه انجنر زکریا پوپل او انجنر محمد ظاهر، چې زما سره نږدې اوسیږي هم خپل کتابونه په واک کې راکړي دي. انجنر زکریا پوپل د خپلو کتابونو برسېره د کاناډا نه د معصوم هوتک څخه د عبدالرؤف بېنوا کتاب «هوتکیان» او د معصوم هوتک کتاب «سل پګړۍ او یو پړونۍ» را وغوښتل چې د ځانګړې یادونې وړ دي. ډاکټر قادر زماني د عبدالغفار فراهي کتاب «د ډیموکراسي او جمهوریت په کلونو کې»، محمد بلال لالپوروال د سید

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهادرشا ظفر کاکا خېل کتاب «پښتانه د تاریخ په رڼا کې» او د غلام محمد غبار کتاب «تاریخ مختصرـ افغانستان»، عبدالرشید وزیري د محمد دوست شینواري کتاب «د افغانستان ژبې او توکمونه» ، صالح الدین وزیري د محمد ولي ځلمي کتاب «د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو لنډه تاریخچه»، جان محمد داوړ د ګل جانان ظریف کتاب «پښتو مېخیري ډېبونه»، ډاکټر عبدالمحمد درمانګر د محمد انور نومیالي کتاب «د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي»، او بهار د سید امین مجاهد کتاب «جریانات پشت پرده لویه جرګه قانون اساسي» راولېږل. زه د دې انډیوالانو نه د دې پېرزوینې له امله د زړه له کومې مننه کوم.

دا لیکنه انجنر زکریا پوپل، انجنر محمد ظاهر او ډاکټر قادر زماني ولوستله او د لیکنې د ښه والي په هکله یې ګټورې مشورې راکړې چې په مننې سره یې یادونه کوم. دا لیکنه مې بیا د هېواد وتلي او بې جوړې تاریخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ته د لوستلو لپاره واستوله. ښاغلي کاکړ صاحب د زیاتو بوختیاوو سره سره زما لیکنه په ورین تندي لوستې او مشوره یې راکړه چې د کتاب په بڼه یې د لوستونکو په واک کې ورکړم. محترم کاکړ برسېره پردې سریزه هم ورباندې وکښله. زه د ښاغلي کاکړ نه د ګټورو مشورو او سریزې له کبله د زړه له تله مننه کوم او ښه روغتیا او اوږد ژوند ورته غواړم.

دا هم باید ووایم چې د دې لیکنې سره د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ یوه مقاله چې «پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي» تر سرلیک لاندې، چې په افغان-جرمن انلاین سایټ کې خپاره شوې او زما د کتاب د موضوع سره نږدې اړیکه لري، هم ورسره مله ده.

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
اپریل، ۲۰۱۵

پښتو د تاریخ په بهیر کې

دا د پښتو د تاریخي انکشاف په اړه د محترم اقبال یو نوی ابتکاري اثر دی. په دغه نامه او په دغه ډول بله لیکنه لیدل شوې نه ده.

پښتو په دغه اثر کې له دغو اړخونو څخه کتل شوې ده: یو دا چې پښتو د ژبې په توګه څنګه مینځ ته راغله. بل دا چې پښتو د پښتنو په واکمنۍ کې څنګه انکشاف وکړ، یا ونه کړ؛ کومو واکمنو هغه پاللې، او کومو نده پاللې او ځینو ولې هغه پرېښوده، او نورې ژبې یې غوره کړې، بل دا چې دغه واکمنې کورنۍ څنګه او چېرته واکمنې شوې او څنګه له واک نه ولوېدلې. په دې ډول دغه اثر د پښتني واکمنو کورنیو لنډ تاریخ هم ګڼل کېدای شي.

دغه اثر هغه پښتانه هم راپېژني چې د پښتو په انکشاف کې یې محسوسه برخه لرلې ده. دوی که په ارادي ډول د پښتو پالنه په نظر کې نه وه نیولې په خپلو اشعارو یې هغه پاللې او هم یې د خپلو خلکو د نړۍ لید او کلتور تمثیل کړی دی. وزیري د پښتو د دغسې شعرونو نمونې له لرغوني مهال نه تر اوسه په خپل دغه اثر کې راټولې کړې، او خپل اثر ته یې چې په اصل کې څېړنیز دی، شعري کیف هم ورکړی دی. دا هم د دغه اثر مهمه ځانګړتیا ګڼل کېدلی شي.

که د پخوانیو پښتنو منثور اثار لیدل شوي نه دي، شعرونه یې ډېر او ښه پاخه دي، دغومره پاخه چې ښیي چې ویونکي یې د لوړ فکر او احساس خاوندان وو. دوی په خپلو اشعارو سره په دغې برخې کې پښتون ولس ښه شتمن کړی دی. دا به شاید د همدغو کلاسیکي اشعارو له امله وي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو اوس یو ډېر پراخ او دقیق ګرامر لري، چې له برکته یې مطالب پکې په دغسې لنډ او دقیق ډول بیانېدلی شي، چې په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا کېدلی نه شي. خو دا چې پښتو په معاصر مهال کې چې څنګه ښایي پرمختګ نه دی کړی، په اصل کې د پښتنو د بېرته پاتې والي او پښتو ته د بې پروایي له امله ده، نه د پښتو له امله. وزیري دغې موضوع ته ښه ځیر دی، او د خپل اثر وروستی څپرکی یې دغې موضوع ته ځانګړی کړی، او پښتانه یې دېته رابللي دي چې په اوسنیو شرایطو کې خپلې ژبې ته څنګه انکشاف ورکړي. دغه شعرونه او پښتونوالي وه چې پښتانه یې د لوړ او پیاوړي کلتور خاوندان کړي وو.

د دغه اثر بله مهمه ځانګړتیا دا هم ده چې لیکوال یې دا ټولې موضوع ګانې له اول نه تر پایه په منسجم او لنډ ډول بیان کړې دي. ژبه یې هم رڼه، روانه، او له خاصو اصطلاح ګانو څخه خالي ده. ده د ژبې د متخصص او استاد په توګه د بیان طرز او اسلوب ته پوره پام کړی. داسې هم نه ده چې ده خپل اثر یوازې د خپل تخصصي نظر له مخې کښلی وي. نه، ده د خپل اثر د موضوع ګانو په اړه د پخوانیو او اوسنیو لیکوالو اثرونه کتلي او د څېړنو د اصولو سره سم یې د هغو نظرونه ځای په ځای راوړي او په دې ډول یې خپل اثر افاقي او د اعتبار وړ ګرزولی دی.

د کډوالۍ او پردېسي په حال کې د دغسې منابعو له مخې په پښتو کې د دغسې اثر کښل ښیي چې محترم اقبال وزیري له پښتو سره خاصه مینه لري، او نور هم دېته بولي چې د خپلې ژبې په پالنه او علمي کولو کې چې څه کولی شي، وکړي. هیله ده چې د ده دغه ابتکاري اثر سرمشق وګرزي؛ نور څېړونکي د ده په پله روان شي؛ دغسې موضوع ګانې نورې هم وسپړي او پښتانه لیکوال د خپلې ژبې ارزښت او اهمیت ته متوجه کړي.

پای

لومړی څپرکی

د انسان او ژبې د پیدایښت په هکله یو څو خبرې

۱-د انسان پیدایښت

د انسان پیدایښت پخپله یوه ډېره پېچلې او لانجمنه مسله ده. د دې مسلې په هکله انسانان په دوو ډلو وېشل شوي ځینې وایي چې ټول ژوي او په هغه جمله کې انسان لوی څښتن پیدا کړي دي خو ځینې نور بیا وایي چې ژوند او د انسان پیدایښت د تکاملي عملیې پایله ده.

زیات ساینس پوهان د دې نظریې پلوي دي چې: «د کایناتو پیدایښت دیارلس عشاریه اوه میلیارډه کاله پخوا د یوه غټ ټکر یا چاودنې (The Big Bang)»[۱] پایله وه. د مځکې کره چې زموږ د لمریز نظام یوه سیاره ده د دغې غټې چاودنې په پایله کې منځ ته راغلې او لومړی د اور د کرې په څېر وه. د مځکې دا کره ورو ورو سړېدله او په پای کې دوو لاملونو د ژوند په منځ ته راتلو کې ډېر مهم رول ولوباوه. لومړې دا چې د مځکې د کرې پر چاپېر د اتوموسفیر تشکیلېدل او بل د مځکې د کرې پرمخ د اوبو منځ ته راتګ و.

پوهان د انسان د پیدایښت لومړی ځانګو، د هغه مهال د انسانانو د هډوکو د موندنې او سپړنې (تحلیل) پر بنسټ، افریقا بولي. «له دغو انسانانو نه ځینو یې اټکل سل زره کاله د مخه سویل-لوېدیځې اسیا ته او بیا له دغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمو نه د اسیا-اروپا پراخو تودو سیمو ته مهاجرت وکړ.»۲ انسانان په څلورو توکمیزو یا نژادي ډلو ویشل شوي دي چې سپین پوټکي، زیړ پوټکي، تور پوټکي او سور پوټکي دي. دا توکمیزې ډلې په نسبي توګه د ثابتو پیدایښتي ځانګړتیاوو: لکه رنګ، وېښته، مخ او بدني جسامت له مخې یو د بل نه توپیرېږي. اوس د DNA د کتنو په برکت د نژادو توپیر په کره توګه کېږي. سپین پوټکي هم په دوو څانګو وېشل کیږي چې یوه یې سامي او بله یې اریایان دي. خو څرنګه چې پښتانه په اصل کې اریایان دي نو له دې کبله به د اریایانو او د هغوی د ټاټوبي په هکله لنډه یادونه وکړم.

اریایان او د دوی ټاټوبی

اریایان د سپین توکم یوه څانګه ده چې د هندو-اروپايي خلکو نیکونه دي. د اریایانو د ټاټوبي په هکله پوهان یوه خوله نه دي. ځینې پوهان لکه احمد علي کهزاد، عبدالحی حبیبي، ماکس میولر، ظفر کاکا خیل، دوست شینواری او نور د اریایانو ټاټوبی د اکسوس او سردریا تر منځ سیمه بولي خو ځینې نور بیا د اروپا بېلې بېلې سیمې لکه جرمني، سکندنویا او د مدیترانې سیمې د اریایانو لومړی ټاټوبی ګڼي. ګوردن چایلډ (Gorden Childe) وايي چې د اریایانو لومړی ټاټوبی به د «سوویلي روسیې یا سکندنویا»۳ نه یو وي. خو دی د سوویلي روسیې د ګڼنې [فرضیې] شونتیا پیاوړې ویني. پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ وايي چې «دغه نظریه پدې هم قوي ده، چې له سویلي روسیې نه د اریایانو لومړی لېږد څرګند دی.»۴ دی زیاتوي چې «دغه سیمه د اروپا-اسیا هغه پراخه برخه ده . چې د هنګري له ختیځو ځنګلونو نه د مانچوریا تر شنو ورشوګانو او د سایبریا د جنوبي څنډو نه د تبت تر لوړو سطحو پورې د نړۍ دریمه برخه ځمکه په غېږ کې نیسي- او منځنۍ اسیا یې زړې جوړوي.»۵ د اریایانو دا لومړی لېږد د دې سیمې نه څلور زره کاله د مخه اټکل شوی دی.

د اریایانو دا لومړی لېږد پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ داسې بیانوي: «دغه خلک د خپل لېږد په بهیر کې چې پېړۍ پېړۍ یې نیولې په دوو برخو وویشل شول ... لوېدیځه برخه [یې] ... د تور سمندرګي له شمال نه د بالقان او باسفورس په لار ورې اسیا (Minor Asia) یا ننني ترکیې ته ننوتل او د هغې له ځای خلکو سره له ګډ کېدلو نه وروسته پرې لاس بري شوه او د هیټایټ (Hittite) په نامه سلطنت یې جوړ کړ.

د هندو-ایراني په نامه د اریایانو بله ډله د کسپین د سمندرګي په غاړه د ختیځ خوا ته تاو شوه او بیا دوه برخې شوه. یوه برخه یې له قفقاز نه واوښته د فرات په لور لاړه او هلته له ځایي خلکو هوریانو (Hurrians) سره میشته شوه او وروسته یې د میټاني (Mittani) په نوم دولت جوړ کړو. بله برخه یې چې تر هغې بلې نه ډېره لویه وه او په هندو-اروپايي څانګې یاده شوه، د ختیځ په لور لاړه، له سردریا او امو نه واوښته په باختر کې میشته شوه او بیا د پنجشېر او کابل پر سینونو ورښکته شوه.»٦

دی دا هم وايي چې د اریایانو د دغې ډلې نه یوه برخه یې چې د سویل په لور تله د هغو اریایانو د ډلې له لوري د خنډ سره مخامخ شوه چې د دوی نه د مخه هلته تللي او میشته وو. بیا دوی د لوېدیځ په لور لاړل او ننني ایران کې میشته شول. خو په دوی کې مادانو د نني ایران په شمال لوېدیځ کې د مخزیږدې اومې پېړۍ په نیمایي کې د میډیا (Media) په نامه امپراتوري جوړه کړه چې یوه پېړۍ اوږده شوه او پارسا یې هم لاندې کړې وه او مرکز یې ننی همدان و. پاړسوانو د مخزیږدې شپږمې پېړۍ په نیمایي کې مادانو ته ماته ورکړه او خپله امپراتوري یې جوړه کړه. دوی خپله مینه پارسه، پاچایي ټبر یې پازارګادی (Pasargadae) او پاچایي کورنۍ یې هخامنشي- ونوموله او پدې توګه پارسانو د باختري اریایانو نه ځانونه بېل کړل.

د اریایانو بله ډله د مخزیږدې نه څلور سوه کاله دمخه له اباسین نه تېره شوه او د هغه ځای اوسېدونکي درای ویډیان (Draavidians) یې لاندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړل. دوی خپل هېواد بهاراته ورته (Bharata Varta) ونوموه او پدې توګه دوی هم د پارسا غوندې ځانونه د باختري اریایانو نه بیل کړل.

د اریایانو نورې ډلې لکه سارماتیان (Sarmatians)، ساکا (Sakae)، یوچیان (Yue Chih) یا کوشانیان او هفتالیان د منځنی اسیا په پراخو مځکو کې میشته وو. اریایان له همدې ځایه نورو سیمو ته تیت شول او سارماتیان لومړی اریایي ټبر دی چې اروپا ته تللي دي. خو څرنګه چې پښتانه په اریایانو کې د ساکا د لوی ټبر سره د قوم والی او هم د ژبې له کبله نږدې دي او شاید په اصل کې سره یو وي. نو لازمه ګنم چې لږ غوندې د ساکا په هکله وغږېږم.

ساکا لکه چې مو د مخه یادونه وکړه د سپین پوټکو اریایانو لوی ټبر دی چې د هخامنشي امپراتورۍ پر مهال «د لوېدیځ کاشغر، ختیځ کسپین او سردریا یا جیحون تر منځ سیمو کې کوچیاني ژوند لاره».۷ اریانا ته د سکندر تر راتګ د مخه د ساکا ډېرې څانګې د اریانا په ډېرو سیمو کې خورې وې.

نایسا (Nysa) د کوفن (کابل) او اباسین تر منځ ښار کې اوسېدل. د حسن کاکړ په وینا نیاسایان په تاریخي لحاظ همغه نسل و لکه ساکای چې په هغه وخت کې په بدخشان او ګاونډیو سیمو کې اباد وو. د نیاسیانو هېواد لږ و ډېر د هېرودت له پکتیک سره سر خوري چې د پکتیانو یاني پښتنو هېواد و. د ساکا بله لویه سیمه باختر او د هغه چاپېر سیمې وې. په بخدي کې د دهای (Dahae) قوم اوسېده چې د ساکا د لوی ټبر څانګه ده. ساکا د سکندر تر راتګ د مخه په سیستان کې هم اباد وو. پدې ترتیب داسې ښکاري «چې ساکا څلور زره کاله د مخه د اریایانو په لومړي لېږد کې په سغدیانه، بکټریا (Bactria) یا بخدي، پامیرونو، سیستان، نای سا (Nysa)، پکتویک، کونړ او سوات کې اباد شوي وو.»۸ د سکندر د راتګ او د اریایانو د دوهم ستر لېږد سره پدې سیمه کې ستر بدلونونه رامنځ ته شول.

پښتانه او سکندر

سکندر د خپل پلار فیلیپ د مړینې وروسته یونان یو موټې کړ او ویې پتیله چې اسیایي یونان د هخامنشي واکمنۍ نه ازاد کړي. ده د لوېدیځ له خوا په هخامنشي امپراتورۍ یرغل وکړ او د فارس امپراتور داریوش ته یې په څو جګړو کې ماتې ورکړه. سکندر د هخامنشیانو پلازمینې ته اور واچاوه او د اوېستا نامتو اثر چې د غوایي په زرګونو څرمنو لیکل شوی و د منځه لاړ او یوازې یوه کوچنی برخه یې پاتې شوه. وروسته داریوش چې د سکندر له لاسه یې څو ځله ماتې کړې وه د بخدي والي بېسوس (Bessus) له خوا ووژل شو او پخپله بېسوس ځان پاچا اعلان کړ. خو سکندر د هخامنشي فارس د ړنګولو وروسته په باختر کې د لویو ستونزو سره مخامخ شو. باختریانو لومړی د بېسوس او د هغه د مړینې وروسته «د پښتون سپتامنز (Spitamenes) په سروالي د ځایي خلکو له دغسې مقاومت سره مخامخ شو چې د هخامنشیانو په امپراتوري کې له دغسې ټینګ مقاومت سره مخامخ شوی نه و.»۹ سپتامنز له سکندر سره کلکې جګړې وکړې چې نږدې دوه نیم کاله اوږدې شوې. سکندر په پای کې د خپل هوډ نه، چې د امو د رود اخوا سیمې لاندې کړي، واووښت او هند ته د تګ په فکر کې شو. ده په باختر کې شپږ پوځي چونۍ چې د سکندریې پنامه یادېږي جوړې کړې چې وروسته په ښارونو بدلې شوې. ده د باختر د سیمه یز واکمن اوکسیارتز (Oxyartes) د لور رخشانې سره واده وکړ او وروسته د هغه ځای ناستي سلوکوس نیکاتور د سپتامنز د لور اپامه (Apama) سره واده وکړ او د پوهاند کاکړ په وینا وروسته د دوی زوی د لومړي انتیوکوس په نامه پاچا شو. سکندر بیا د هندوکش نه راواووښت او بګرام ته راغی. سکندر د بګرام نه د ننې جلال اباد په لوري وخوځېد او هلته د ده لښکرې دوه برخې شوې چې یوه برخه یې د خیبر د درې له لارې اباسین ته روانه شوه او بله یې د کنړ لاره ونیوله چې پخپله دی هم ورسره مل و. په کنړ، باجوړ او سوات کې د پښتنو د کلک

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت سره مخامخ او ټپي هم شو. سکندر بیا د هند په لور لاړ، د اباسین نه واووښت او جیلم ته ورسېد چې بیا یې پوځ د وړاندې تګ نه ډډه وکړه او د بلوچستان له لارې یونان ته د تګ په لاره کې بابل ته ورسېد او هلته د درې دېرشو کالو په عمر مړ شو. پدې توګه سکندر «پخپلو بې جوړو نظامي بریو سره په ټولې مالومې نړۍ کې د لوی سکندر په نامه یاد شو. هغه نه یوازې ټول یونان لاندې کړو، بلکې د هخامنشي پراخه امپراتوري یې [هم] لاندې کړه او... د ده امپراتوري له یونان نه تر اباسین نه اخوا پورې غځېدلې وه.»۱۰

پارتیا

کهزاد وایي چې د پکتیانو یوه څانګه د هغو مهاجرینو سره چې د لوېدیځ خوا ته لاړل د هریرود د هغې خوا نه د خزر تر سواحلو پورې نږدې ځایونه ونیول او د پارتیا په نوم یاد شو. پارتیان (Parthiene) د دهایي ساکا د اپرنای (Aparni) څانګې خلک دي.

پارتیانو دوه کاله وروسته له هغې چې د یونان-باختري دولت په بلخ کې د یودتس په مشرۍ واک ته رسېدلی و د یونان-باختر په لوېدیځ کې د پارت دولت بنسټ د ارساس (Arsaces) په سروالی کېښود. «پارتیه د دامغان، شاه رود، جوین، سبزوار، نیشاپور، طوس، ترشیز له سیمو او د هریرود د سیمې نه جوړه وه.» ۱۱ د میریداتس په پاچایي کې د پارتیا واکمني په امپراتورۍ واووښته چې په اروپا کې د روم د امپراتورۍ سیاله شوه او نږدې پنځه پېړۍ یې په پارسانو واک وچلاوه. وروسته ساساني پاچا اردشیر د پارتیا وروستي پاچا ارته بانوس (Arta banus) ته ماتې ورکړه او د پارتیا امپراتوري ته یې د پای ټکی کېښود. اردشیر پارتیا د خراسان په نوم ونوموله تر څو د پارتیا هویت له منځه یوسي. زموږ ځینې افغان وروڼه چې د خراسان نارې وهي ښه به دا وای چې د ایران نه یې د پارتیا د بېرته تر لاسه کولو نارې وهلی او پارسي خراسان یې بېرته پارتیا نومولې وای.

د اریایانو دوهم ستر لېږد

هغه مهال چې د چین دېوال جوړ شو او چینایانو د هغه په مرسته وکولی شول چې د مغولو د یرغل نه ځان وژغوري نو مغولو د لوېدیځ په لور یرغل وکړ او د دغه یرغل په پایله کې د دغو ولسونو دوهم ستر لېږد پیل شو. دوه زره دوه سوه کاله د مخه د مغولو د یرغل په پایله کې یوچیان او یفتالیان هم مهاجرت ته اړ شول. نو بیا دغو یوچیانو، یفتالیانو او نورو تر فشار لاندې د ساکا څو څانګې له سغدیانې نه ښکته شوې، باختر یې ونیو او بیا د هغو په فشار له بخدي نه سیستان ته واوښتل او هلته میشته شول. دوی خپله مېنه په ساکستانه او بیا په سیستان یاده کړه چې د ګوندو فارس (Gondophares) په مشرۍ یې یوه امپراتوري جوړ کړه.

«پوهاند فرای د سیستان ساکا د پښتنو لوړ نیکونه ګڼي او وایي چې د اسلامي پراختیا په برابر کې د زنبېلانو ټینګ مقاومت یو دلیل په یقین سره هغه جنګیالي قومي خلک، د افغانانو یا پټانانو نیکونه وو، چې د یرغلګرو سره د جنګ لپاره یې مېړونه ورکول.»۱۲ د پښتنو په هکله به په دوهم څپرکي کې پوره رڼا واچوم.

۲-د ژبې پیدایښت

د ژبې پیدایښت د انسان د پیدایښت د مسلې غوندې ډېره پېچلې او ستونزمنه مسله ده. پوهانو د ژبې د پیدایښت په هکله دوې نظریې وړاندې کړې دي. د لومړۍ نظریې پلویان ژبه یوه ازلي (پیدایښتي) پدیده ګڼي. د دې نظریې نامتو پوه نوام چامسکي (Noam Chamsky)دی چې ژبه یوه ځانګړې بشري وړتیا او استعداد ګڼي چې د خپلې کارونې لپاره له مخکې ټاکلي ګرامري اصول لري. د بېلګې په توګه موږ پښتانه د مخه تردې چې د پښتو ګرامر مو زده کړی وي په ګرامري لحاظ سمې خبرې کوو. نوموړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې انسانان د داسې ميکانيزمو سره زيږېدلي دي چې د ژبې لپاره مناسب دي لکه د غږ پټې (Vocal cards)، د ماغزو هغه برخه چې د ژبې لپاره ځانګړې شوې ده او هغه ميکانيزمونه چې موږ ته دا وس راکوي چې د ژبې شونتياوې وکاروو.

د دې نظريې پـه هکلـه لـومړۍ اريـانوونکې تجربـه د لرغـوني مصر ـ فرعـون سميتيکاس په امر تـر سره شـوې ده. دغـه فرعـون پـه دوو ماشـومو هلکـانو باندې په يوه ليرې او پټ ځای کې ديوالونه راتـاو کـړل او د بانـدې نـړۍ نـه يې ګوښې او بېل کړل. دغه فرعـون فکـر کـاوه چـې د دې هلکـانو لـه خـولې هرڅه چې راووتل هغه به د ژبې پيل وي. هېرودت وايي چې دې ماشـومانو پـه فريګيـان ژبـه کـې، د ډوډۍ لپـاره د «بـېکس» کليمـه راوويسـته چـې لوستونکي کولی شي د فريګيان ژبې په هکله د زياتو مالوماتو تـر لاسـه کولـو لپاره د ډاکټر رحمت ربي زيرکيـار کتـاب «ژبـه د بابـا ادمـه تـر دې دمـه» وګوري. دې تجربې وښودله چې کـه ماشـومان ځانلـه پرېښـودل شي هغـوی کولی شي پخپل منځ کې ژبه راوباسي. «هېـرودت د دې تجربـې لـه مخـې دې پايلې ته ورسېد چې انسان د خبرو د وړتيا سره زيږېدلی دی.»۱۳

دا تجربه په ۱۹۸۰ کلونو کې د کوم مخکيني پلان پرته پـه نيکـاراګوا کـې بـل ځلي وشوه. په نيکاراګوا کې د ساندينيست واکمنۍ پر مهال دغو واکمنو د کڼو ماشومانو د روزنې پروژه پرانېستله. هلته کڼو ماشومانو پخپل مـنځ کـې ګډه د اشارو ژبه منځ ته راوړه چې امريکايي پوهاندې جودي کېګـل وکـړای شول چې په درو اونيو کې ددغو کڼو ماشومانو د اشـارو ژبـې کـيلي ومـومي اوبيا يې سوکه سوکه د هغې ګرامر وسپړه او پدې توګه يې د نـوام چامسـکي نظريه جوته کړه «چې د «ګرامر بيالوژي» ورته ويل کيږي او پـه مغـزو کـې پراته ده.»۱۴

دوهمه نظريه دا ده چې ژبه د تکاملي ودې او پرمختيا پايله ده چې جسمي، عصبي او کلتوري نوښتونه پکې شامل دي. د دې تيوري پلـوي ويګوتسـکي

(Vigotsky) د ژبې په پيدايښت او وده بانـدې د ټـولنيز-کلتـوري چاپېريـال په رول ټينګار کوي. د فرعون سميتيکاس تجربې وښودله چې لږ تر لـږه دوه ماشومان د ژبې منځ ته راتلـو لپـاره اړيـن وو. همدارنګـه د نيکـاراګوا د کڼـو ماشومانو تجربه ښيي چې يو شمېر کڼو ماشـومانو پخپـل مـنځ کـې د اشـارو ژبه راوايسته. د دې مانا دا هم ده چې ژبه ټـولنيزه پديـده ده او د خلکـو تـر منځ د تړون په بنسټ منځ ته راځي. پدې ترتيب د ژبـې مـنځ تـه راتـګ دوه بنسټونه لري چې يو يې پيدايښتي او بل يې ټـولنيز دی. کـه د انسـان د ژبـې پيدايښتي جوړښتونو ياني د غږ پټې، په لويـو مـاغزو کـې د ژبـې مرکـز او د ژبې د کارولو ميکانيزمونو ته زيان ورسيږي نو په ژبـه کـې خنډونـه مـنځ تـه راځي او ټولنيز بنسټ ورسره هېڅ مرسـته نـه شي کـولی. همدارنګـه کـه د انسان پيدايښتي بنسټونه روغ هم وي خو انسان د ټولنې د بانـدې ژبـه مـنځ ته نه شي راوړی. د بېلګې په توګه په هند کې دا کيسه ډېـره د ژبـې پـه سر ده چې وايي «په هند کې د اميلا او کمـيلا پـه نامـه دوې وړې نجـونې لېـوه تښتولې وې او خپل غار ته يې وړې وې. يو څه موده وروسته دواړه نجونې د لېوه په غار کې ومونډل شوې او د ټولنپوهانو له خوا تر روزنې لانـدې ونيـول شوې. دا نجونې به د حيواناتو په شان په څلورېولې تلې او خـبرې يـې نشـوې کولای. يوه نجلۍ څه موده وروسته مړه شوه او هغه بله نجلۍ په دې قـادره نه شوه، چـې خـبرې وکـړي او د انسـان پـه شـان سـلوک زده کـړي.» ۱۵ دا بېلګه راښيي چې انسان د ټولنې د باندې انسان کېدای نه شي او نه ژبـه زده کولی شي. پدې توګه دا دواړه بنسټونه د يوې سيکې دوه مخونه دي د ژبـې په منځ ته راتګ کې پيدايښتي لاملونه او هـم ټـولنيز لاملونـه دواړه رول لـري او يو بل بشپړوي.

د انسانانو په وجود کې د غږ د پټې برسېره سـړي، پـزه او وړه ژبـه (ژبـۍ يـا حلقۍ ژبه) ټول د غږ په جوړولو کې ونډه لري. ډاکټـر کبيـر سـتورى پخپـل اثر کې چې «ژبساپوهنه» نوميږي پدې اړه مهم مالومات راکوي چـې لنـډيز

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې دا دی:

د زیاترو انسانانو د ژبې مرکز د دماغ په ګڅه یا کینه خوا کې پروت دی. د غړونو د ژبې دستګاه تالو دی چې د غړونو پټې لري او د ژبې د غړي (عضلې) او شونډو په مرسته سره غړونه جوړوي. د انسانانو د تالو د غړونو په پټیو کې د پرتو غړونو شمېر زیات او پراخ دی او بېل بېل غړونه جوړولی شي خو د ژوو د تالو د غړونو شمېر ډېر لږ دی او یوازې څو محدود ږغونه جوړولی شي. پدې ترتیب د انسان ژبه د غړونو د شمېر له پلوه بډای او بشپړه ده او د ژوو بیا نیمګړې او غریبه ده. لدې کبله انسان په ډېره پیمانه او ژوې په لږه اندازه د خبرې کولو توان لري. د غړو ژبه د وزن له مخې له څلورو برخو نه جوړه شوې چې هره ټیټه برخه یې د خپلې جګې برخې څانګه ده. دا څلور برخې ګړ، څپه، نومونه یا ویي (لفظونه) او جملې دي.

پوهان پدې باور دی چې بې غږه ژبه یا د جسماني اشارو (verbaal) ژبه شاید د انساني ژبې لومړۍ او پخوانۍ بڼه وي. کله چې دوه کسان یو د بل په خبره نه پوهیږي نو بیا د یو بل په فکر، ارادې او احساساتو باندې د پوهېدو لپاره د جسماني اشارو (لکه لاس، خوله، سترګې او نور) نه کار اخلي. پدې ترتیب بې غږه ژبه یا د جسماني اشارو ژبه منځ ته راځي

د بې غږې ژبې یا جسماني اشارو د ژبې وروسته د غږ ژبه منځ ته راغله. د غږ ژبه د غړونو نه چې په لومړي سر کې هېڅ مانا نه لري منځ ته راځي کله چې غړونه په یوه شي او یا د یوه شي د ستاینو (صفتونو) پورې وتړل شي نو بیا مانا پیدا کوي. د بېلګې په توګه پښتانه یوې ځانګړې مېوې ته مڼه وایي خو پارسوان ورته سیب، روسان ورته یابلوکا (iabloka) او انګرېزان ورته اپل.(apple) وایي د یوه پښتون د پاره تر هغه د اپل اواز بې مانا دی تر څو پدې پوه نه وي چې انګرېزان مڼې ته اپل وایي. همدارنګه د یوه انګرېز د پاره تر هغه د مڼې اواز بې مانا دی تر څو هغه پدې پوه نه شي چې پښتانه اپل ته مڼه وایي.

د لیک ژبه د غږېدو د ژبې نه وروسته منځ ته راغلې ده. د لیک ژبه د شیانو او پېښو لفظي انځور دې. د لیک د ژبې تر ټولو پخوانۍ بڼه انځوریز لیک دی چې د مځزیږدې نه لس زره کاله د مخه اټکل کیږي. په دې لیک کې د ټاکلي ویي (لغت) لپاره یو ټاکلی انځور و. سومیري لیک، د مصر هیروغلیفي لیک، میخي لیک، پونیځي لیک او چیني لیک د انځوري لیک روښانه بېلګې دي. د انځوري لیکونو د ودې په پایله کې د تورو لیک مینځ ته راغی چې هرګړ ته چې د څپې یوه برخه ده یو توری نیول شوی دی. بیا دغه لیک ایټالویانو واخېست او نوره وده یې ورکړه او لاتیني لیک ترې مینځ ته راغی چې نن ورځ یو زیات شمېر هېوادونو په لږ بدلون سره خپل کړی دی. پدې ترتیب هره یوه د غږ ژبه د ټاکلي شمېر ګړونو نه کار اخلي چې د غږ تر ټولو کوچنۍ برخه ده. نو د لیک ژبې لپاره هم همدغه ګړ بنسټ ګرزول شوی دی. د لیک ژبې د ودې په پایله کې د هر ګړ لپاره یو توری نیول شوی او د غږ ژبه د لیک په ژبه اړول شوې ده.

د پښتو پخوانی لیک میخمري و چې د میخي لیک پنامه هم یادیږي. د المان د ګوېټه د انستیتوت استاد پوهاند ډاکټر ګل جانان ظریف دوه نیم زره کاله پخواني پښتو ډیبونه (کندل شوی لیک) پخپل کتاب کې چې «پښتو میخمیري ډیبونه» نومیږي را په ګوته کړي دي. دی لیکي: «د هغو میخمري ډیبونو الفبا چې په پښتو پورې اړه لري تر اوسه د پېژندل شوو تورو شمېر یې شپږ دیرش ته رسیږي.»١٦ ډاکټر ظریف زیاتوي چې «هغه ډیبونه چې په پښتو ژبه دي، هغوی یو وخت د لیبیا، حبشې او یونان څخه تر سیند (اباسین) پورې په سیمه کې خواره او نښې او نمونې یې لدې سیمو څخه په لاس راغلې دي. لکه د سویس، دردانیلو، بابل، باګستان [بېستون]، مرغاب او پرزیپولیس.»١٧

د اسلام د مخه د اوسني افغانستان او د هغه ورځېرمو سیمو کې مهم لیک دودونه خروشتي او یوناني وو. انګرېز څېړونکی ویلیم جونز وایي «چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خروشتي لیک ژبه د اریانه ژبه وه او که په پښتو کې پوره څېړنې وشي نو ښایي چې یو وخت د دغې ژبې په مرسته خروشتي کتیبې ولوستل شي.»۱۸
د محمد دوست شینواري د څېړنې له مخې د خروشتي لیک الفبأ د دریمې مخزیږدې پېړۍ نه تر پنځمې میلادي پیړۍ پورې په اریانا کې موجود و او بیا د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو له لوري ګام په ګام له منځه لاړ او یوناني لیک دود یې ځای ونیو. د بغلان کتیبه په یوناني الفبأ لیکل شوېده.
د پښتو اوسنی لیک دود د عربي لیک دود نه منځ ته راغلی دی. د پښتو د لیک دود اوسني توري د عربي تورو په بنسټ جوړ شوي چې اساسي لامل یې د اسلام راتګ او د عربي ژبې اغېز دی. قاضي خیرالله په خیراللغات کې لیکي چې د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ په مهال د هغه د یوه وزیر حسن میمندي په ځانګړې اشاره پښتون عالم قاضي صیف الله خان د پښتو د ځانګړو غږونو دپاره توري جوړ کړل. خو داسې ښکاري چې دا توري به روښان پیر، اخوند درویزه او خوشال خان خټک ته نوي رسېدلي نو هغو هم د پښتو د ځانګړو غږونو دپاره توري په نظر کې نیولي دي.
خو بیا هم پښتانه د پښتو د یوه معیاري لیک دود په منځ ته راوړلو کې لا تر اوسه بریالي شوي نه دي چې لامل یې د ډیورنډ د کرغیړنې کرښې شتون دی. د پښتو ادبي انجمن د پښتو د بشپړ لیک دود بنسټ کېښود چې بیا وروسته د پښتو ټولنې په نوښت په ۱۳۲۱ کال کې د ټول افغانستان لپاره او په ۱۳۲۷ کې د ټولې پښتونخوا لپاره ومنل شو خو د پاکستان واکمنو د پښتو ژبې د پرمختګ د مخنیوي په موخه د ډیورنډ د کرښې هغه لوري پښتانه د دې پرېکړې پلي کولو ته پرې نښودل. اجمل خټک وایي چې په کابل کې د یوه لیک دود پرېکړه وشوه خو د پښتنو د دغې پرېکړې د پاکستان د حکومت او د مسلم لیګ د ذهنیت خاوندانو مخالفت وکړو ځرنګه چې د نشراتو ټولې ادارې د دوی په لاس کې وې نو دا هڅه ناکامه شوه. ۱۹
پدې توګه د سیاسي لاملونو له مخې د پښتو د واحد لیکدود مخه نیول

کېږي او دا ستونزه لا تر اوسه حل شوې نه ده. هیله مند یم چې پښتانه به د دې توان پیدا کړي چې په نږدې راتلونکې کې ټول پښتانه لیکوال یو ټاکلی لیک دود ومني.

د ژبې دندې:

ژبه درې اساسي دندې لري:
۱- د ژبې لومړۍ دنده دا ده چې د خلکو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په توګه چوپړ کوي. د ژبې دا دنده اوس ډېره اسانه شوې او د دې شونتیا شته چې د تکنالوژۍ په نور پرمختګ سره به په نږدې راتلونکې کې داسې وسیلې وکاریږي چې د نړۍ د یوه ګوټ نه به بل ګوټ ته خبرې د بلې ژبې نه په مورنۍ ژبه همغه دم وژباړل شي او اورېدونکي به یې په خپله مورنۍ ژبه واوري. د ژبې دا دنده تر ټولو لومړۍ د دې لپاره ده چې د ګرنې ګروپ پخپلو کې د یو او بل په احساس، خیال او فکر پوه شي. د بېلګې په توګه پښتو د ګرنې د یوه ګروپ یانې پښتنو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په څېر چې یو بل د خپل احساس، خیال او فکر نه خبر کړي چوپړ کوي. څوک چې غواړي د ګرنې د نورو ګروپونو سره پوهاوی او راپوهاوی وکړي یا د دوی د ژوند په بېلو بېلو اړخونو باندې پوه شي نو د خپلې مورنۍ ژبې په څنګ کې نورې ژبې هم زده کوي. که یو څوک هر څومره ژبې زده کړي په همغه اندازه ده ته د مالوماتو کړکۍ پرانېستل کیږي. ځکه د پښتو ژبې نامتو شاعر عبدالعلي مستغني وایي:

ښه ده ښه ده چې په سل ژبو دانا یې
مــــــــګر مه کېږه نادان د خپلې ژبې

خو موږ پښتانه چې خپلې ژبې ته ډېر بې توپیره یو او داسې په غوږ کې راکړل شوي دي چې که خپله ژبه مو د لاسه ورکړه پروا نه لري ځکه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه یوازې د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په توګه چوپړ کوي. موږ پدې نه پوهېږو چې پدې کړو سره نه یوازې د خپلې ژبې د لاسه ورکولو په پایله کې د پنځوسو میلینو پښتنو وروڼو د پوهاوي راپوهاوي نه بې برخې کېږو بلکه د دې خلکو د معنوي شتمنۍ نه هم بې برخې کېږو او خپل ملي پېژانند (هویت) هم د لاسه ورکوو.

زموږ په هېواد کې چې پښتو او پارسو رسمي ژبې او پښتو ملي ژبه ده خو په کړو وړو کې پښتو ژبه د رسمي کارونې بې برخې ده. دې کار په رسمي ادارو کې د خلکو لپاره زیاتې ستونزې پیدا کړې دي. غټه ستونزه دا ده چې ګڼ شمېر پښتانه په پارسو نه پوهیږي او همدارنګه ګڼ شمېر پارسیوان په پښتو نه پوهیږي او دا پروسه د هجرت په اوږدو کې لا غښتلې شوه. هغه افغانان چې پښتونخوا ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېریال کې ژوند وکړ، ګڼ شمېر پښتنو او د نورو ژبو ویونکو افغانانو په پښتو ژبه راز راز زده کړې وکړې او ټولو پښتو زده کړه. همدارنګه زموږ ګڼ شمېر وطنوال ایران ته مهاجرت وکړ او هلته پارسیوانو پښتو زده نه کړه او پښتنو پارسو زده کړه. کله چې دوی بېرته هېواد ته راستانه شول نو په ښوونځیو او پوهنتونونو کې د زده کړې پر مهال د ستونزو سره مخامخ شول. دا ستونزې د دې غوښتنه کوي چې د دواړو ژبو د زده کړې لپاره دولت اغېزمن ګامونه پورته کړي. برسېره پردې په اداري سیستم کې د خلکو ستونزې دا غوښتنه کوي چې د دولت ټول مامورین چې د دولت نه معاش اخلي باید په دواړو ژبو وپوهیږي.

۲- د ژبې دوهمه دنده دا ده چې ژبه د فکر د ودې د وسیلې په توګه چوپړ کوي. «فکر د یوې ډلې شیانو د عمومي خاصیتونو انعکاس او د شیانو په مینځ کې د عمومي نښتونونو او اړیکو موندنه ده.»[۲۰] ژبه له یوې خوا د فکر د څرګندولو وسیله ده او د بلې خوا فکر پخپله د ژبې یوه بڼه ده. هر څومره چې د انسان ژبه رسېدلې وي هغومره یې فکر رسېدلی وي. نو ځکه د ژبې د

ودې لپاره پرله پسې کار ته اړتیا ده. د ژبې د ودې ځایونه کورنۍ، ښوونځي او پوهنتونونه دي. لدې امله باید په ښوونځیو او پوهنتونو کې زده کوونکو ته په مورنۍ ژبه د زده کړې شوونتیاوې برابرې کړای شي. پخپله مورنۍ ژبه زده کړه د فکر په وده کې مهم رول لري. که د چا نه په مورنۍ ژبه کې د زده کړې حق واخېستل شي نو دا کار په اصل کې د دوی د فکري ودې مخنیوی دی او دا یوه ستره بې عدالتي او یو لوی ظلم دی.

زموږ واکمنو د پېړیو په اوږدو کې د فارس د فرهنګي ښکېلاک په پایله کې پښتانه پخپله مورنۍ ژبه د زده کړو نه بې برخې کړي او د دوی د فکري ودې مخه یې ډب کړې ده. دا د پښتنو او نورو قومونو لکه ازبکان، ترکمنان، بلوچان، پشایان، نورستانیان او نور چې ماشومان یې پخپله مورنۍ ژبې د زده کړو نه بې برخې دي یوه لویه بې عدالتي ده. دا کړنه په اوږده راتلونکې کې د ټولو هېوادوالو په زیان هم تمامېږي. ځکه چې افغانستان زموږ د ټولو وروڼو قومونو ګډ کور دی او د دوی او په ځانګړې توګه د پښتنو وروسته پاتې والی چې د هېواد د اوسېدونکو ډېرکی جوړوي، افغانستان به نور هم کمزوری کړي.

فکر کوم چې فضل احمد غر شاید لومړی پښتون وي چې پښتانه یې خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته د بې توپیرۍ او نه پاملرنې ناوړه پایلو ته متوجې کړي دي. دی وایي «د ملک [او] قوم ترقي د خپل مذهب او د خپلې ژبې په حفاظت پورې تړلې ده. نن د دې ډېر ضرورت دی چې موږ خپله قومي ژبه د پستۍ نه وباسو او که نه زموږ د غفلت دا حال وي نو یوه ورځ به د فارسي او اردو پوځونه د پښتنو ملک په خپلو مینځو کې تقسیم کړي... »[۲۱] پدې توګه فضل احمد غر ژبه د یوه قوم په ټینګېدو او شړېدو کې یو مهم اصل ګڼي.

فضل احمد غر ژبه د یو قوم د پرمختګ بنسټ بولي چې د ده د شعر په لاندې بیتو کې ښه روښانه ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو خبرې شرم موږ ته ښکاري
تر دې حده قومیت زموږه مړ دی
خپل وطن او ژبه پرې نړدې افغانه
چې همدا د قومي ترقی جړ دی۲۲

همدارنګه مېجر روز انګرېز شاید لومړی ختیځ پېژندونکی وي چې د پښتنو کلک پام يې دې موضوع ته اړولی دی. دی لیکي: «افغانستان په تعلیمي جهت تر هغې نه کامیاب کیږي چې ... خپلې ژبې ته توجه و نه کړي. افغانستان خپل ځان په ازادو هېوادو کې شماري، مګر د ژبې په لحاظ رښتونی غلام د ایران دی، ځکه چې قوم یو، دفتري نظامي ژبه بله وایي، مګر څو پورې چې افغانستان کې تعلیم پخپله ژبه کې نه شي، علم ډېره ګرانه خبره ده، بویه چې عالم شي، مقابله به ملل دیګر وکړي، ضرورت امر دی چې افغانستان خپله ژبه یعنې افغاني یعنې پښتو ژبه د علوم وګرځوي.»۲۳

مېجر روز زیاتوي: «افغانستان له خصوصاً حکومت افغانستان له د شرم مقام هم دی، چې په پردۍ ژبه ویېږي، هېڅ ملک ملت خپله دفتري ژبه بله کړې نه ده، بلکې هر قوم ملت په خپله ژبه کې پوهېږي.... مګر صرف یو افغانستان دی چې د خپلې ژبې بلکل لا پرواه دی، ما یو انګلیس خپل فرض ادا کړل عمل پرې د هر چا خپل کار دی.»۲۴

تجربو ښودلې ده چې نوی زیږېدلی ماشوم د بلې ژبې په پرتله هغې ژبې اورېدو ته میلان لري چې د مور په ګېډه کې یې اورېدلې وي. د بېلګې په توګه تجربو ښودلې ده چې «فرانسوي نوي زیږېدلي ماشوم د روسي ژبې په پرتله د فرانسوي ژبې اورېدلو ته ترجیح ورکړه».۲۵

هر انسان چې په یوه ټولنه کې پیدا شي د هغې ټولنې ژبه، دود، دستور او نور کړه وړه خپلوي. هره کورنۍ چې د ټولنې یوه برخه ده د ټولنې سره د

ژبې له لیارې سمون کوي. د ژبې زده کړه ماشوم په هغه کورنۍ کې پیل کوي چې پکې پیدا شوی وي.خو دا زده کړه د ماشوم په اروايي او جسماني ودې ولاړه ده. اروايي او جسماني وده یو د بل سره تړلې او چاپېریال پرې متقابله اغېزه لري. د ژبې اروايي او جسماني پیدایښتي جوړښتونه د چاپېریال تر متقابلې اغېزې لاندې د ژوند په بېلو بېلو پړاوونو کې بشپړ او پخېږي.

پښتانه نسبت نورو ژبو ته په پښتو ژبه پوهنه، هنر، فلسفه، ساینس او تکنالوژي په اسانۍ سره زده کولی شي هغومره چې پښتانه ځوانان او نجونې په پښتو سره خپلو وړتیاوو او استعدادونو ته وده ورکولی شي د نورو ژبو له لارې یې نه شي ورکولی. پدې ترتیب مالوماتو ته لاسری چې یوه انساني اړتیا ده په مورنۍ ژبه په اسانۍ سره لاس ته راتلی شي چې د انسان د فکري ودې لپاره ډېر اړین دی.

۳- د ژبې دریمه دنده ځان پېژندنه او د هویت مسله ده. ژبه نه یوازې د پوهوي راپوهوي او د فکر د ودې وسیله ده بلکې د ځان پېژندنې او هویت سرچینه هم ده. «هویت یوه کلتوري پدیده ده او کلتور په ژبه ولاړ دی»۲٦. د یوه قوم هویت د هېواد د ننه د هغه «د تاریخ جوړونې په پروسه کې خپله بنه ښکاره کوي.»۲۷ ژبه د قوم د پېژاند (هویت) ننښه ده. د ژبې په بنسټ قومونه یو د بل نه بېلیږي او توپیر یې کیږي. خو کله چې د یوه قوم ژبه مړه شي نو هغه قوم مري. باچاخان رښتیا وایي «چې کوم قام ته خپله ژبه سپکه شي نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو ورک شي.»۲۸ دا ځکه چې ژبه د یوه قوم د پېژاند مهمه برخه ده. هر څومره چې یو قوم پرمختللی وي په همغه کچه یې ژبه هم مخته تللې وي. لرغونو رومیانو به ویل، چې په یوه هېواد کې هغه څوک حاکم دی، چې ژبه یې حاکمه وي. د افغانستان زوال د تیمورشاه د واکمنۍ نه پیل او تر ننه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوام لري ددې زوال د نورو لاملونو په څنګ کې د پښتو ژبې محکومیت یو مهم لامل دی.

پښتانه که غواړي چې په بشپړه توګه تباه نه شي نو بايد خپل هويت ټينګ وساتي. پوهاند کاکړ ليکي «د پښتنو د هويت عنصرونه پښتو، پښتونوالي او نور غوره ارزښتونه دي. په دغو کې پښتو تر ټولو نه مهمه ده... پښتانه د ژبې له برکته پښتانه دي او که يې پښتو له لاسه ورکړه بيا نو پښتانه نه دي که څه هم احساس به يې د پښتانه وي.»۲۹ دی زياتوي چې د پښتو ستر اهميت پدې کې دی چې پښتانه په پښتو سره يو بل پېژني او سره يو کوي يې. په پښتو کې د پښتنو کلتوري ارزښتونه، د دوی تاريخ، د دوی افسانې، د دوی روايتونه يا په نورو ټکو د دوی ټولې معنوي او روحي شتمنۍ پراتې دي چې دوی پښتانه کوي.

قوم په يوه ټاکلې جغرافيايي سيمه کې، د ځانګړې ژبې، ګډ کلتور او ګډ اقتصادي بازار په پايله کې مينځ ته راځي. کله چې قوم پخپله جغرافيايي سيمه کې د حکومت په څېره کې خپل حاکميت تأمين کړي نو سياسي يووالی مينځ ته راځي او قوم د خپل هېواد څښتن شي. خو يو قوم چې خپل دولت يې نه وي جوړ کړی رسمي ژبه نه لري خو ملي ژبه لري. دا ملي ژبه ده چې زيات وخت دولتونه زيږوي او بيا دولتونه رسمي ژبه ټاکي. د نمونې په توګه د بنګله دېش په جوړولو کې د بنګالي ژبې رول ټاکونکی و. بنګاليانو په خپل کلتور او ژبې وياړ کاوه او د پاکستان د جوړېدو سره سم يې د پردۍ ژبې اردو د رسمي کېدو د اعلان سره مخالفت وکړ او په بنګال کې يې د خپلې ژبې د رسمي کولو بيرغ اوچت کړ. دا د دوی د خپلې ژبې او کلتور سره ژوره مينه وه چې دوی يې د خپلواک هېواد څښتنان کړل. د اسرايلو د دولت منځ ته راتګ کې د عبري ژبې د ژوندي کولو کوښښونو مهم رول لوبولی دی. ايلزا بن يهوده دا ارمان درلود چې يهود د خپلواکۍ څښتن شي، ملي هېواد جوړ کړي او عبري يې د هېواد ملي ژبه شي. ده فکر

كاوه چې د ملي شتون لپاره د يوه ولس ژبه ډېر څه کولی شي. د ايلزا بن يهوده نېشناليزم په ژبې ولاړ و. ده دوه سازمانونه چې يو يې د اسرايل ژوندي کول او بل يې د ژبې ټولنه جوړ کړل پدې ترتيب د اسرايلو د خپلواک هېواد په جوړېدو کې د ژبې نېشناليزم رول ډېر لوی و. په رسمي ژبه د حکومت چارې (ترونونه، قوانين، ګډې اعلاميې، سياسي درېځونو او نور) پرمخ ځي. ملي ژبه هغه ژبه ده چې د يوه ملت ډېرکيان پرې خبرې کوي. رحمت ربي زيرکيار سم وايي چې «هغه دولتونه نېکمرغه دي چې رسمي ژبه يې د ملي ژبې په خدمت او پالنه کې وي. هغه دولتونه نېکمرغه وي چې په رسمي ژبه کې يې د بل دولت لاس نه وي.»۳۰

خو موږ هغه بدبخته قوم يو چې زياتره دولتونه مو د خپلې ژبې دښمنان، د پرديو ژبو په چوپړ کې وو او د خپلې ژبې د وژلو له لارې يې د خپل قوم د وژلو په لار کې د هېڅ ډول کوښښونو نه ډډه نده کړې. موږ بايد دې ټکي ته کلک پام وکړو چې يو قوم د فزيکي وژنو له لارې نه شي د مينځه وړل کېدای بلکې يو قوم هغه وخت وژل کيږي او د مينځه وړل کېدای شي چې کلتور او په ځانګړي توګه ژبه يې د مينځه يوسې. څنګه چې «ژبه د ګډ بشري تمدن او کلتوري ميراثونو د انتقال وسيله ده نو ځکه يې پالنه او ساتنه اړينه ده.»۳۱ د پښتو ژبې د منځه وړلو لپاره زموږ ګاونډي هېوادونه او په ځانګړي توګه ايران ډېرې هڅې کوي. د ايرانيانو موخه دا ده چې د فرهنګي ښکېلاک له لارې دوی د پښتنو تاريخ، کلتور او ملي هويت د منځه يوسي.

پدې ترتيب مې د انسان او ژبې پيدايښت ته لنډه کتنه وکړه او اوس لازمه ګڼم چې د پښتنو او پښتو ژبې په هکله وغږېږم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

پښتانه

پښتانه د افغانستان اصلي یا ډېر لرغوني اوسېدونکي دي. «څنګه چې افغانستان په اسیا کې د پراخو سیمو په منځ کې پروت دی، لوی فاتحان او لوی ټبرونه له لرغوني مهال نه را پدې خوا پکې ننوتلي، ترېنه وتلي او څه پاتې شوي دي. له همدې امله ده، چې نن ورځ په دغه هېواد کې ډېر ټبرونه میشت دي او څه باندې دېرش ژبې او لهجې پکې ویل کیږي، خو پښتو او پاړسو یې تر ټولو خورې ژبې دي.» ۳۲

د پښتنو اصل

د پښتنو د اصل او نسب په هکله راز راز روایتونه او افسانې شته. پښتانه چا یهود، قبطیان، ارمنیان، تاتاران، هېتالیان، ساکا بللي او ځینو نورو بیا په مغولو، راجپوتانو، برهمنانو، جټانو، یونیانانو، ترکانو، عربانو او نورو سره ګډ کړي دي.

د پښتنو په هکله ډېر پخوانی او عمومي روایت چې د یوې افسانې پرته بل څه نه دي دا دی چې پښتانه بني اسراییل دي. د پوهاند ډاکټر حبیب الله تږي په وینا تر ټولو پخوانی لیکلی سند چې پښتانه په بني اسراییل پورې تړي د ابو الفضل «ایین اکبري» دی چې وایي: «افغانان ځانونه د اسراییلو اولاده ګڼي»۳۳ ابوالفضل دا هم وایي چې پښتانه په دې باور دي چې د دوی ډېر لیرې نیکه «افغان» نومېده، هغه درې زامن درلودل چې هغه

سړبن، غرغشت او بټن وو. دی زیاتوي چې غلځي، لودي او نیازي د یوه دودیز روایت له مخې د یوې بلې پښې دي.

اخوند درویزه هم افغانان د مهتر یعقوب اولاده ګڼي او وایي چې د اسراییلو د لوی مشر- طالوت د دوو زامنو نه یو افغان نومېده او د همدې افغان اولاده نني افغانان دي چې د اسراییلو د ځپلو په وخت کې غور ته تللي او هلته میشته شوي دي. خو څرنګه چې دوی د سلېمان په غره کې اوسېدل نو په عربستان کې سلیماني بلل کیږي.

بل هغه کتاب چې د پښتنو د نسب په هکله روایت یې په اوږده توګه بیان کړی دی د نعمت الله هیروي «تاریخ خان جهاني و مخزن افغاني » دی چې لنډیز یې حبیب الله تږی په لاندې ډول بیانوي: «ملک طالوت د اسراییلو پاچا و، خو د مخه له خپل مرګ نه یې د سلطنت امور مهتر داود ته وروسپارل. دی خپله وروسته له اوه څلوېښت کاله سلطنت نه په یوه حګره کې ووژل شو. ملک طالوت دوه ښځې لرلې او د مرګ په وخت کې یې دواړه امیندوارې وې. وروسته له څه مودې نه د دواړو کره زامن وشول.مهتر داود د یوې د زوی نوم برخیا او د بلې ارمیا کېښود. کله چې د ارمیا کره زوی وشو د هغه نوم یې افغنه کېښود.

وروسته له مهتر داود نه مهتر سلیمان د اسرایلو پاچا شو. ده د ملک د چارو نظم کار اصف او افغنه ته وسپاره. ..وروسته د مهتر سلیمان له مرګ نه د اسرایلو ورځ بده شوه. بخت نصر شام ونیو؛ بیت المقدس یې وران کړ او د اصف او افغنه د اولادې دوه د سر سړي عزیز او دانیال یې له خپلو پیروانو سره بندیان کړل. بخت نصر- وروسته د اسراییلو دولس زره مهم خلک ووژل او پاتې یې له اصف او افغنه سره غور، غزني، کابل، فیروز کوه او د کندهار شاوخوا سیمو ته فرار کړل. د افغانه اولاده په دغو سیمو کې میشته شوه.

کله چې خالد بن ولید مسلمان شو نو دغو خلکو ته مکتوب ورولېږه ... او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام منلو ته یې وروبلل. کله چې د افغنه اولادې ته د خالد مکتوب ورسېد، یو شمېر مشران یې مدینې ته روان شول. په دغو مشرانو کې د بني افغان تر ټولو نه ستر مشر- قیص نومېده چې د نسب سلسله یې ملک طالوت او ابراهیم خلیل الله ته رسېده. خالد دغه خلک د پیغمبر حضور ته وروستل.

آنحضرت له هر یوه نه د نامه پوښتنه وکړه. د بني افغان مشر- ورته وویل: «قیص عبراني نوم دی. څرنګه چې موږ عرب یو نو ستا نوم به وروسته له دې عربي او عبدالرشید وي.»

عبدالرشید د خالد سره یو ځای په یو شمېر جګړو کې په مېړانه وجنګېد او خالد حضرت پیغمبر ته د هغه د مېړانې په باره کې معلومات ورکړل. حضرت پیغمبر عبدالرشید ته د بتان لقب ورکړ. بتان چې وروسته پټهان شو، هغه تیر ته وایي چې بېړۍ پرې تکیه وي.حضرت پیغمبر وروسته عبدالرشید خپل حضور ته وباله؛ د خیر دعا یې ورته وکړه او له خپل یوه صحابي او یو شمېر انصارو سره یې بېرته غور ته ولېږه چې په خلکو کې د اسلام تبلیغ وکړي. له قیص عبدالرشید نه چې په کال ۴۰ هجري کې په اوه اتیا کلنۍ مړ شو، درې زامن پاتې شول. یو سړبنی، بل بېټنی او بل غرغشت.

نعمت الله هروي په پای کې وایي، پرته د کرلاڼو نه، د نورو ټولو پښتنو اقوامو د نسب سلسله همدغو درې وو تنو ته رسیږي او ټول د همدوی اولاده جوړوي» ۳۴

بیا افضل خان خټک، حافظ رحمت خان او قاضي اعطاءالله خان پښتانه اسراییل بللي دي.

په بهرنیو لیکوالو کې لومړی یوه سر ویلیم جونز دی چې د پښتنو دودیز روایت ته یې د لوېدیز پام واړاوه او په یوه لنډه لیکنه کې یې داسې وښوده چې کېدای شي چې پښتانه د یهودو د نسب څخه وې. نوموړي لوېدیزوالو ته دا سپارښتنه هم وکړه چې د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته کلک پام

وکړي. برسېره پر دې دغه ستر پوه په یوه لیکنه کې د لاتین او جرمانیکو ژبو خپلوي د سانسکریت سره ثابته کړه.

د جونز د سپارښتنې له مخې ډېرو لوېدیزوالو د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته پوره پام وکړ او ډېرو لوېدیزو پوهانو هڅې وکړې چې دا ثابته کړي چې پښتانه د نسب له مخې یهودان دي. په دغو لیکوالو کې لومړی سړی الکساندر برنس دی چې د افغان-انګلیس د لومړۍ جګړې پر مهال په هغه پاڅون کې ووژل شو چې د کابل خلکو د وزیر محمد اکبر خان په مشرۍ د انګرېزانو پر ضد کړی و. دی پخپل اثر کې چې «د بخارا سفر» نومیږي په کابل کې د افغانانو نه د پوښتنو او ګروېږنو پر بنسټ دې پایلې ته رسېدلی چې پښتانه بني اسراییل دي. برنس په کابل کې د خلکو او ان د امیر دوست محمد خان سره پدې هکله غږېدلی او امیر هم دا ښودلې چې پښتانه د یهودو د نسله دي. په برنس پسې مور ګرافټ د اپریدو په هکله وایي چې دوی ډېرې دنګې ونې لري او څېرې یې کټ مټ د یهودانو دي او چارلیز میسن پخپل سفرلیک کې پښتانه بني اسراییل بللي دي. جورج روز د پښتنو او یهودو د نسب په هکله ځانګړی کتاب چې «افغانان، لس قبیلې او د ختیځ سلطانان» نومیږي ولیکه. دی پخپل کتاب کې وایي چې د یهودو لس ورکې شوې قبیلې افغانستان ته تللې او پښتانه د همدغو لسو قبیلو اولاده ده. دی دا هم وایي چې دوی [پښتانه] د فارس سلطانان وو او په کلونو کلونو یې په هند واکمني کړې ده.۳۵

بل انګرېز چې د پښتنو او یهودو د اصل په هکله یې لیکنې کړېدي والټر بیلو دی چې پښتانه اسراییل ګڼي. خو بیلو برسېره پر دې چې هغه دودیز روایت چې پښتانه له اصله اسراییل ګڼي مني ځینې پښتانه په نورو نسبي ډلو پورې لکه برهمنان، راجپوتان، جټان، یونانیان، هفتالیان، ساکان، مغول، ترکان، عربان، ارمنیان او نورو ورګډوي.

جورج راورټي هم د پخواني روایت له مخې پښتانه لدې امله د یهودو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسبه ګڼي چې خپله پښتانه خپل ځانونه د یهودانو له نسبه بولي او زیاتوي چې د پښتنو د یهودیت مسله د سدوزو قبیلو په تاریخ کې چې «تذکراةالملوک» نومیږي په ډېر ښه ډول بیان شوې ده. په پای کې دې پایلې ته رسېدلی «چې افغانان د یهودانو د لسو قبیلو بقایا دي» ۳۶

د ترې په وینا د یهودانو په دایراة المعارف کې هم راغلي دي چې پښتانه د خپل دود له مخې ځانونه یهودان ګڼي.

په ځینو اثارو کې بیا پښتانه قبطیان او د فرعونانو له نسل نه ګڼل شوي دي. د ترې په وینا ابوالفضل په ایین اکبري کې د دې موضوع یادونه کړې خو هغه یې پخپله بې اساسه ګڼلې او یوه خیالي افسانه یې بللې ده.

فرشته بیا دا خبره د یوه بل اثر په حواله پخپل تاریخ کې یاده کړېده:«ما په «مطلع الانوار» کې چې یوه منلي مولف لیکلی او ما ته د دکن د کاندیش په یوه ښارګوټي کې لاس ته راغی، لوستي دي چې افغانان فرعون الاصله قبطیان دي. کله چې موسی پېغمبر هغه کافر (فرعون) ته ماته ورکړه او په سره بحیره کې غرق شو، ډېرو قبطیانو د یهوده دین ومانه. خو نورو یې چې سرتنبه او خودرایه وو، رشتینی دین و نه مانه او له خپل ملکه ولېږدېدل هندوستان ته ولاړل. په نهایت کې د سلیمان په غرونو کې میشته او د افغانانو په نامه یاد شول.»۳۷ ځینو لیکوالو بیا پښتانه د مغولو او ترکو سره ګډ کړي دي. د بېلګې په توګه د محمود کتبي «تاریخ ال مظفر» کې راغلي چې «اوغان او جرما مغولانو د ولایت په شاوخوا کې بغاوت او چور پیل کړی دی.»۳۸ خو عبدالرزاق سمرقندي بیا څو ځایه افغان او جرمیان له ترکانو سره ګډ کړیدي. «امیر مبارزالدین مظفر په دې فکر چې ښایي اوغان او جرمایي اتراک به د هغه د مظفرانه بیرغ لاندې راټول شي، د بم په لاره ولاړ او د جیرف په دښته کې یې واړول.» ۳۹ ځینې اروپایان لکه کرونسکي د ارمنیانو په یوه دودیز روایت پسې تللي او افغانان یې د ارمنیانو سره ګډ کړیدي. کرونسکي چې په اصل کې پولنډی دی او د

۱۷۲۰ نه تر ۱۷۲۵ پورې په اصفهان کې اوسېده او هلته یې د پښتنو برې او د شاه محمود هوتکي په لاس د صفوي دولت نسکورېدل پخپلو سترګو لیدلي او هغه یې لیکلي دي. د مخه مو ولیدل چې دا نظریات یوازې د پښتنو په دودیز روایت او په ساده کتنو ولاړ او هېڅ تاریخي او علمي بنسټ نه لري. په دې اړه د نولسمې پېړۍ په پیل کې لوېدیځ پېژندونکو د هندو-اروپایي قومونو د تاریخ او ژبو د علمي څېړنو او په هغه جمله کې د پښتنو او پښتو ژبې د علمي څېړنو په پایله کې پورتني روایات او ساده کتنې رد کړې چې وروسته به پرې وغږېږم. اوس به په لنډ ډول د تاریخ له اړخه، د ژبې د اصل او پرتلنې او د وینې د خپلوی پر بنسټ د یادو نظریاتو بې بنسټ توب په ګوته کړم او دا به ښکاره کړم چې پښتانه د توکم یا نسب له مخې اریایان او پښتو یوه لرغونې اریایي ژبه ده.

لومړی د تاریخ له اړخه:

د تاریخ له اړخه به اوس وګورو چې پښتانه په اصل کې اریایان او د اوږدې مودې راهیسې په همدغه وطن کې ژوند کوي.

پښتون د لومړی ځل لپاره په ویدي سرودونو کې د پکتهاس (pakthas) په نوم یاد شوی چې د خپل قوم پاچا ښودل شوی او بل پاچا یې توریانا یاد شوی دی. پوهاند کاکړ د ګرفت د لیکنې له مخې چې د پکتاس پاچا یې تورواپانا ښوولی وایي چې د ګرفت تورواپانا شاید هماغه د ویدي سرودونو یاد شوی توریانا وي.

په اوېستایي دورې کې د یونان نامتو تاریخ پوه هېرودت د نورو اریایي قومونو په لړ کې پکتیس یادوی د کاکړ په وینا نږدې ټول تاریخ پوهان په یوه خوله وایي چې دهېرودتس پکتیان همدغه نني پښتانه دي.

په اریانا کې د ویدي دورې په تېرونو کې پکتیان هم پاتې شول. احمد علي کهزاد وایي چې پکتیان د باختر نه د تېرونو د لېږد په مهال دوې برخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شول: یوه څانګه یې د نورو قبیلو او کورنیو سره د هندوکش سوویل ته ښکته شوه او د سوویل ختیځو سیمو او غرونو کې میشته شوه چې د پکتیانو د استوګنځي په نوم مشهور شو. بله څانګه یې په باختر کې پاتې شوه چې ویدي او اوېستایي مدنیت یې د نورو ټېرونو غونډې هلته تېر کړ. دوی د کیاني افسانوي دورې وروسته د بخدي سلطنت جوړ کړو. د بخدي سلطنت او اوېستا په هکله کاکړ یوه لیکنه کړې چې د لطیف جان بابي څېړنيز اثر ارزونې ته چې «زرتښت او اوېستا» نومیږي، وقف شوې ده
د پوهاند کاکړ په وینا «د کیانی دورې په اخره کې د ویشتاسپه پاچا په عصر کې د بخدی اریانا وای جاه تر ټولو منابعو نه په کراتو زیات مالومات ورکوی. اوېستا بې جوړې ځایی منبع ده او بې جوړې به وی.»۴۰
که څه هم ایرانیانو او ځینو باندینیو زرتښت او اوېستا په ایرانیانو پورې تړی خو تاریخي حقایق دا کار ناسم ګڼي. لومړی پوه هنري ویلسن دی چې پخپل اثر «لرغوني اریانا» کې یې چې د افغانستان او بلوچستان نه یې د راټولو کړو سکو پر بنسټ لیکلی دی «چې اریانا د هغه هېواد نوم و چې د پارس او هند تر منځ پروت و.»۴۱ د بخدي د سلطنت په هکله د کاکړ د لیکنې لنډیز په لاندې ډول وړاندې کیږي:
د بخدي سلطنت تر ټولو مهم سلطنت و. هلته د اسپه کورنۍ واکمنه کورنۍوه. د بخدی نومیالی واکمنان دلهر اسپه، وشتاسپه، ګرشاسپه، اروت اسپه، په نومونو یاد شوی دی. د وشتاسپه لوی وزیر د جم اسپه او زرتښت پلار د یورو شاسپه په نومونو پېژندل شوي دي. اسپه په اوېستا کې د اس په مانا کلیمه ده. اسپه چې د اس مونث دی او په همدغه بڼه تر اوسه په پښتو کې ژوندی ده. پدې حساب داسپه کورنۍ پښتنه او واکمنان یې پښتانه وو.۴۲
کهزاد زیاتوي چې د هېرودت د لیکنې له مخې د پکتیانو یوه کوچنۍ څانګه د لوېدیځ لور ته مخته تللې او د ارمنستان په لوېدیځ کې میشته

شوې چې هلته پخپله د پکتیس یا پکتوویس په نامه او خپل ټاټوبی یې د پکتیکا پنامه مشهور شو. داسې ښکاري چې د پکتیانو دا کوچنۍ څانګه به په ځایي خلکو کې حل شوې وي. که د پکتیانو د ارمنیانو او ګورجیانو سره د ژبې یا نورو نښو په بنسټ کوم ورته والی وي هغه به د دې له امله وي چې پکتیان د دوی په ګاونډ کې میشته وو او بیا پکې حل شوي دي نه دا چې دوی ګواکې د یوه نسب نه دي.
هېرودت د پکتیک د هېواد پکتیان څلور ډلې خلک په ګوته کوي چې ګنداري، سته ګیدای، اپه ریتای او دادیکا دي چې د پوهانو په نظر په ترتیب سره کندهاري، ختک، اپریدي او دېګان دي. بیلیو، احمد علي کهزاد، غبار او کاکړ د هېرودت دادیکا د پښتنو څانګه ګڼي. کاکړ دا هم وایي چې «دېګان په ټولو لیکنو کې کلیوال یاد شوي... او ځینې یې پښتو ژبي هم وو او په اسلامي دوره کې تاجک شوي»۴۳ دي.
لومړی لوېدیځ پوه م. الفنسټون دی چې پخپل بې جوړې کتاب «د کابل سلطنت» کې چې په ۱۸۱۴ کال کې یې لیکلی او نامتو تاریخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی دی د پښتنو د اصل او نسب په هکله یې د پښتنو هغه دودیز روایت رد کړ چې خپل ځانونه بني اسراییل ګڼي. دی وایي چې د دې روایت لومړی ټکی د سپېڅلي کتاب تورات سره بېخي اړخ نه لګوي او دوهم ټکی یې منطق نه منې ځکه یوازې اوه دېرش پښته شپاړس سوه کاله نه کیږي. الفنسټون دا نظریه هم ردوي چې پښتانه په اصل کې قفقازیان دي. دی وایي «زه د دې لپاره هېڅ دلیل نه وینم چې افغانان د غربي قفقازیانو سره وترم.»۴۴
پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په خپل څېړنیز اثر «پښتون، افغان، افغانستان» کې د هنري پرېستلي په حواله چې «حیات افغاني» یې په انګریزي ژباړلی وایي: «د ساول پښت په غلطه له جودا (یهودا)څخه ښوول شوی دی. په داسې حال کې چې د تورات (Old Testament) له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه د بنجامن ټبر ته منسوب و. د تورات په هېڅ ځای کې د دې ذکر نه شته چې افسانوي ارخیا او ارمیا به د ساول د زوزات څخه وي.... نه د ارمیا او نه د افغان نوم او یا هغه ته ورته بل نوم د حضرت داود د نومیالیو کسانو په ډله کې لیدل کیږي.»۴۵

کاکړ دا روایت، چې ګواکې خالد بن ولید د قیس په مشرۍ د غور افغانان مدینې ته بللي وي، هم بې بنسټه بولي. دی وایي چې خالد بن ولید دغسې تاریخي شخص و چې کړنې یې په ډېرو کتابونو کې ثبت شوې دي. د دغو کتابونو له مخې خالد بن ولید یهود نه و، بلکې د عربو د قریشو د لوی ټبر د مخزوم د څانګې نه و. نوموړې په ٦٢٥ هجري کال د احد په جنګ کې د پېغمبر(ص) پر ضد جګړه کې برخه اخېستې چې د هغې په پایله کې مسلمانان په زیاته اندازه د ده په قوماندنې مات شوي وو. خالد بن ولید تر ٦٢٩ هجري کال پورې د پیغمبر(ص) او اسلام مخالف و. په همدې کال ده د عمر بن العاص سره د حضرت محمد(ص) پېغمبري ومنله. بل کال (٦٣٠) مسلمانانو په جنګ سره مکه ونیوله. کاکړ زیاتوي چې په دغه حال کې مسلمان خالد ته ممکنه نه وه چې په دومره لنډې مودې کې افغانان مکې ته حاضر کړي. برسېره پردې که خالد او ملګري یې یهودان وای، هغوی به ولې له حضرت محمد(ص) سره د مکې په نیولو کې مرسته کړې وای، ځکه چې د ده په امر سره د مدینې یهودان ځپل شوي وو.

جان ملکم هم د فارس په تاریخ کې د پښتنو د اصل او نسب په هکله د دوی خپل دودیز روایت ردوي او لیکي: «هېڅ داسې کومه کتیبه نه ده پیدا شوې چې دا عقیده تایید کړي چې پښتانه د یهودانو له نسله څخه دي. او د دوی خپله مبهمه عنعنه په داسې یوه موضوع کې د مسلم حقیقت په حیث نشي منل کېدلی.»۴٦

بل ستر پوه او ختیځ پېژندونکی ب. ډورن دی چې د پښتنو د تاریخ او ژبې په هکله یې کره او ژورې څېړنې کړې دي. نوموړې د پښتنو دودیز روایتونه

ناسم بللي او لیکي: «دا چې فارسي ژبي مورخین پښتانه د یهودو له نسله ګڼي دا پرته له یوې خبرې د کوم بل شي ثبوت نه شي کېدی او هغه دا چې دا لیکوالان روایات، پرته له دې چې ماهیت یې مالوم کړي، د خپل دود په اساس، د مسلمو حقایقو په توګه ثبتوي.»۴۷

دغه راز ډورن وایي «دا چې د افغانانو او یهودانو نومونه سره یو شی دي د دې دلیل دا دی چې افغانان مسلمانان دي. د مسلمانانو او یهودانو ډېر نومونه ګډه تاریخي او قومي منبع لري، دا چې د افغانانو څېرې بېخي یهودانو ته ورته دي دا هم د دې دلیل نه شي کېدی چې پښتانه د یهودانو له نسله دي. دی د خپلې خبرې د تایید لپاره د جان ملکم دا عبارات را اخلي چې «که د دوو ولسو د څېرو سره ورته والی د دلیل کېدی شي چې هغوی دې د عین نسله وي، هلته نو بیا کېدی شي چې کشمیریان هم د خپلو څېرو له امله د یهودانو له نسله وبلل شي ځکه چې یو شمېر غربیان کشمیریان هم، کټ مټ یهودانو ته ورته بولي.»۴۸

ویلیم جونز وایي چې «پښتانه له کوم بل ملک نه افغانستان ته نه دي تللي بلکې... د لرغوني پاروپامیزاد (یاني مرکري افغانستان او شاوخوا سیمو) اصلي او ځایي اوسېدونکي دي.»۴۹ ډرون وایي چې «تاریخ دا ثابته کړې ده چې د غزنوي سلطان محمود د واکدارۍ په وخت کې او تر هغه نه ډېر پخوا دوی (افغانان) په هغو کلاوو کې اباد وو چې تر اوسه په کې میشته دي.» ۵۰ ډورن دا روایت هم ردوي چې ارمني اغوانان او پښتانه یو شی دی دوی دوه بېخي سره جلا ولسونه بولي. ډورن د خپلو څېړنو له مخې دې پایلې ته رسي چې پښتانه د هندو-اروپایي د ولسونو د ستري کورنۍ غړي او هم ځانته یو لرغونی ولس دی.

پدې ترتیب تاریخي حقایق دا ثابتوي چې پښتانه په اصل کې اریایان او د لرغونو زمانو نه په همدغه وطن کې اوسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه

ژبپوهنه د ژبو خپلوي د غږ (فونیتیک)، لغت او ګرامر په ساحه کې ښيي. د پښتو ژبې د اصل او د نورو ژبو سره د پرتله کولو له اړخه د علمي څېړونو پایلې په ډاګه کړې چې پښتو د افغانستان لرغونې ژبه او د ژبو په اریایي کهول پورې اړه لري چې د دې کتاب په دریم څپرکي کې به پوره رڼا وربانديې واچول شي.

دریم د نسب پوهنې له اړخه

د دې اړخه سیانس پوهان د وینو د نمونو د لابراتواري معاینو له مخې د بېلو بېلو قومونو نسبي نږدېوالی ثابتولی شي. د ښه مرغه د پښتنو پخوانی افسانوي روایت د (D N A) لابراتواري معاینو له مخې هم بې بنسټه وخوت. پدې هکله څېړونکي ښاغلي نثار احمد صمد « پښتانه اصلاً څوک دي؟» تر سرلیک لاندې پخپله څېړنیزه لیکنه کې چې د لر او بر سایټ کې خپره شوې ده پدې هکله مهم مالومات راټول کړي دي چې لنډیز یې لوستونکو ته وړاندې کوم:

برتانوي پوهاند تیودر پرفیټ په ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلو کې د یو شمېر پښتنو پر (D N A) یو لړ لابراتواري معاینې تر سره کړې خو دا یې ثابته نه کړه چې پښتانه د بني اسراییلو سره د وینې تړاو لري.

همدارنګه په ۲۰۱۰ کال کې د هندوستان د ارثي علومو ماهرې شهنازعلي د ملیح اباد په سیمه کې چې هلته ګڼ شمېر اپریدي اوسېږي د زیاتو پښتنو د وینو نمونې د اسراییلو د ټکنالوجی په انستیتوت کې د کره کتنې او څېړنې لاندې ونیوې چې په پایله کې دا ښکاره شوه چې پښتانه د اسراییلو سره د وینې تړاو نه لري.

په اسراییلو کې د یورشلیم د پوهنتون د بشرـ پېژندنې د څانګې یوې

څېړونکې مېرمن شیلوا نیبل وایي چې که څه هم پښتانه د روایتي او شفاهي تاریخ له مخې ځانونه په ویاړ سره بني اسراییل بولي خو د (D N A) څېړنې د دوی د وینې تړاو د یهودیانو سره نه باوري کوي.

د لکنهو د پوهنتون یو استاد نورس اپریدي هم د پرله پسې زیار سره سره ونه کړای شول چې د وینو د نمونو د څېړنو له مخې د پښتنو تړاو د یهودو سره وښیي.

پدې هکله وروستۍ لابراتواري کتنې د امریکا د حکومت وارثتي شورا له خوا په ۲۰۱۲ کال تر سره شوې. دغه ټیم د افغانستان او پښتونخوا د څو سوو پښتنو د وینې نمونې واخېستې او د یو لړ کره لابراتواري کتنو پایلې د ۲۰۱۲ کال د مارچ په اتویشتمه اعلان کړې او وویل چې نني پښتانه د پخواني اسراییلو سره د نسب تړاو نه لري، بلکې اوسني پښتانه د پنځو زرو کلو راهیسې دلته اوسیږي . دا یې هم زیاته کړه چې پښتو ژبه نه سامي ده نه خارجي، بلکې د اریایي څانګې څخه ده چې په هندو-اروپایي کهول پورې اړه لري.

اوس به دا موضوع د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په دغو ټکو پای ته ورسوو: «د دغو واقعیتونو په رڼا کې دغه روایت چې پښتانه په اصل او نسب کې یهود دي، یوازې د ذهن او بد نیت زېږنده کیږي، نه تاریخي واقعیت. اوس که یو څوک سره له دې هم پښتانه د دغه جعلي روایت پر بنسټ بني اسراییل ګڼي هغه به په اصل کې د لوستونکو، تاریخ، [ژبپوهنې، نسب پوهنې] او رښتینتوب پروا نه لري.» ٥١

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیم څپرکی

پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د پښتو ژبې په هکله وغږېږم غواړم د پیرمحمدکاروان شعر چې د پښتو ژبې ځینې ځانګړتیاوې یې ډېرې ښکلې انځور کړې دي لوستونکو ته وړاندې کړم.

پښتو

ډکه د جمال او د جلال غرنۍ ژبه ده
وایې وره پښتو د مستانه موسیقۍ ژبه ده

ډول سره چې غبرګه شي ګډا ګډا ګډا شي نو
چوپو ګړنګونو کې یو شور شي او غوغا شي نو
والوزي یو سیل شي د مرغیو په هوا شي نو
څنې د نښترو ورته ګډې په شغا شي نو
درد لري د مینې د شپونکي د شپېلۍ ژبه ده

خرپ د سپینې تورې چې په برم او په پرتم کې شي
حسن په درخو کې شي سرشاره په ادم کې شي
ناڅاپه نغمه شي د رباب په زیر وبم کې شي
چیغه شي ټپه په خوبولي شومادم کې شي
ستوري ورته غږ دي، د اسمان د سپوږمۍ ژبه ده

مسته په څپو څپو او مسته له سیلابه ده
ښکاري راوتلې د سندرو له دریابه ده
ته وا بلبلانو راایستلې له کتابه ده
واه په تغزل کې ښایستوکې تر ګلابه ده
جوړه ترې لنډۍشي د درنې ملالۍ ژبه ده

سر باندې یې لمر او سپوږمۍ کینې د غره څوکه شي
کله هم د غرونو د باغچې زرکانو کوکه شي
ګورې چې سپېره غلیم ته تېره د تورې څوکه شي
زلفې د معشوق انځوروي د قلم نوکه شي
جار د شرنګېدلې دریابي شاعرۍ ژبه ده

هر څو که د غرونو د اوبو غونډې بې رنګه ده
پښې یې په اغزو ایښې دي سرې وینې ګلرنګه ده
پاس د ګل منار ته ورختلې دنګه دنګه ده
ډېره خواږه اروه ده وا پېغله غنمرنګه ده
جار یې شم کاروانه د خوږې ښاپېرۍ ژبه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس بـه پښــتو ژبــې تــه، چــې یــوه لرغــونې اریــایي ژبــه ده، لنــډه کتنــه وکړم..تاریخ پوهان وايي چې اریایان د نن نـه شـپږ زره کالـه د مخـه پـه یـوه ژبه ګړېدل، چې هېڅ څرک یې ندی لیدل شوی، خـو وروسـته د اریـایي ژبـو څېړونکو د اریک پنامه یاده کړېده. اریایان چې سره ډلې ډلـې او بېـل شـول، ژبې یې هم ډېرې او بېلې شـوې. اریایـان چـې پـه اسـیا او اروپـا کـې خـورې ځانګې لري او ژبې یې سره ورته او په اصل کې سره یو دي، د هندو-اروپـایي پنامه یادې شوې دي.

د پښتو اصل یا ریښه

د پښتو ژبې د اصل او ریښې په هکله د نظریاتو توپیر هم ډېر دی. پښتو چا د دیوانو ژبه بللې ده، ځینو سامي، ځینو اریایي او ځینو بیـا د اریـایي ژبـو پـه بېلو بیلو ځانګو پورې تړلې ده.

د «تذکراة الملوک» لیکـوال وایـي چـې «ځینـې روایتونـه وایـي چـې افغانـانو خپله ژبه له دېوانو نه زده کړه»۵۲

سر ویلیم جونز پښتو له سامي ژبو سره ورته بللې ده هنري راورټي هم وایـي: «پښتو زما په خیال د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري» ۵۳

کلا پروټ لومړنی وتلی ختیځ پېژندونکی دی چې دا نظریه یې رد کـړه چـې پښتو له سامي ژبو سره تړلې ده دی لیکـي چـې «د پښـتو او سـامي ژبـو تـر منځ نه په کلیماتو کې اندکترین شـباهت شـته او نـه پـه ګرامـري جوړښـت کې.»۵۴

م. الفنستون هم په ۱۸۱۴ کې د ویلیم جونز دا نظریه چـې د پښـتو او عـبري ژبو تر منځ ورته والي شته رد کړه. نوموړي د پښتو دوه سوه اتلس کلیمـې د یو شمېر نورو ژبو د انډولو کلیمو سره پر تله کړې خو له دغو کلیمو نه یـوې هم له عبراني او یا کلداني سره ډېر لږ ورته والی نه درلود.۵۵

جان مالکم هم الفنستون ته ورته نظر لري او وايي «چې د عبري او پښـتو یـا د افغانـانو د معـاصرې ژبــې تــر مــنځ د نــږدې والي هــېڅ څــرک نــه لیــدل کېږي»۵٦.

برنارډ ډورن د خپلو ژورو او علمي څېړونو له مخې دې پایلې ته رسېږي چې پښتو له هېڅ سامي ژبو سره څه اړیکه نه لري.

دې پوهانو نه یوازې دا نظریه چې پښتو ژبه د سامي ژبو د کـورنۍ څخـه ده په کلکه رد کړه بلکې دا یې هم په ډاګه کړه چې پښـتو یـوه هنـدو-اروپـایي ژبه ده چې د هندو-اریایي ژبو په ختیځه ځانګه پورې اړه لري.

په دغو پوهانو کې بیا هم کلا پروټ لومړی لوېـدیځ څېړونکـی دی چـې دې پایلې ته ورسېد چې «پښتو بې شکه د هندو جرمانیک ژبو د سترې ډلې یـوه ځانګه ده.»۵۷ د ژبنیو څېړنو لوی عالم پاټ هـم پښـتو پـه ټینګـه د هنـدو-اروپایي ژبو په لیکه کې ودروله. همدارنګه ډورن پښتو یوه سوچه اریایي ژبه وبلله او وایي چې پښتو د هندو فارسي ژبو په لویه کورنۍ پورې اړه لري.۵۸

خو چې څومره د ژبو پرتلیزې څېړنې د علم بڼه نیوله د ژبـو څېړنـه هـم کـره کېدله. د پښتو څېړونکي دې ته هم پوره ځیر شول چې دا جوتـه کـړي چـې پښتو د اریایي ژبو په کومه ځانګه پورې اړه لري.

لومړی لوېدیځ لیکول رابرټ لېچ دی چـې د پښـتو او سنسـکرت د اوازونـو د پرتلنې وروسته په ټینګار دې پایلې تـه ورسـېد چـې پښـتو د سنسـکرت بڼـه لري. بل پوه رودولف هورنل دی چـې د خپلـې تـاریخي-پرتلیـزې څېړنـې پـه پایله کې پښتو د هندو ایـراني ژبـو لـه هنـدي ځـانګې اړونـده وبللـه. هورنـل برسېره پر دې له ځینو ګادي ژبـو سره د پښـتو او نورسـتاني ژبـو سره ځینـې ګډې ځانګړنې په ګوته کړې او وېې لیکل: «چې مګادي پراکرت او پښـتو او کافري ژبې په لرغونې زمانه کې بېخـي سره نـږدې وې او حتـی یـوه ژبـه یـې جوړوله.»۵۹

په پښتو کې د هندي اریایي ژبو ځانګړتیاوې دومره جوتې او ښکاره دي چې فرانسوي لوی ختیځ پوه ډارمسټېر په لومړي سر کې هم پښتو د هندوایراني

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو په هندي څانګې پورې وتړله. پوهان پدې نظر دي چې پښتو ژبې ته د هندي ژبې زياتې ځانګړتياوې ننوتل د موريا د واکمنۍ اغېز ګڼي چې نږدې سل کاله اوږده شوه. برسېره پردې پښتانه د هندوستان سره د اوږدې مودې راهيسې ګاونډي وو او ګډه پوله يې ورسره لرله. د دوی تر منځ تماسونه هم د دې لامل شول چې د دوی ژبې يو پر بل اغېز وشيندي. دا هم بايد ياده کړو چې زيات شمېر پښتانه هندوستان ته تللي او هلته يې واکمني کړې او دغو پښتنو د روه سره تګ راتګ درلود چې يو د بل پر ژبو يې اغېزې درلودې.

لومړی پوه چې پښتو يې د هندو-ايراني ژبو له ايراني څانګې پورې وتړله شيلي ډيور دی. ده پخپل اثر «د مقايسوي فيلولوژۍ اجمال» کې وايي چې د افغانستان ژبه ياني پښتو د ايراني ژبو په څانګه پورې اړه لري خو ځانته يې په يوه ځانګړې او نوښتي لاره وده ورکړې ده.۶۰

ماکس ميولر بيا پښتو د ايراني ژبو په ختيځې ډلې پورې وتړله او په دې ترتيب يې له «زند» سره ونښلوله

خو ډاکټر ارنست ټرومپ، پوهاند اډلينګ، شيلي ډيور، او نور پښتو د هندي او ايراني ژبو تر منځ يوه خپلواکه او مستقله ژبه بولي.

خو ډارمسټټر په تفصيل سره پښتو او زند سره پرتله کړې او دې پايلې ته ورسېد چې پښتو د زند سره دومره نږدې تړاو لري لکه نوې فارسي يې چې د زړې فارسی سره لري.

د اريايي ژبو نامتو ژبپوه مارګن سټېرن د ډارمسټټر نظر په بشپړه توګه منې خو په همدغه ان کې دی پښتو په ختيځو ايراني ژبو کې د ساکانو لرغونې ژبې ته دومره نږدې بولي او وايي چې پښتو په اصل کې د ساکا يوه لهجه ده. د مارګن سټېرن په نظر «پښتو بې لدې چې له ساکي ژبې سره وتړله شي بل کېدون نه لری.»۶۱ د نوموړي په اند پښتو په اصل کې د اريايي د هغې شمال ختيځې ژبنۍ ډلې يوه برخه ده، چې د پاميري ژبې او د سرخ کوتل د

ډېرېنې ليکنې بخدي ژبې د هغه اوسني تمثيل کوونکي دي. د کاکړ په وينا پښتانه چې د ګړنې ډلې په توګه هر وخت له اريايي ټبر نه بېل شوي دي ممکن اول په بخدي کې څرګند شوی وي. په هر حال، له پاميري غرنيو خلکو او له داديکا سره د دوی په ګاونډېتوب کې پوښتنه او شک نه پيدا کيږي. د مخه مو وويل چې په مخزيږدې پنځمې پېړۍ کې بخدي د هخامنشيانو د واکمنۍ لاندې و خو پښتو د ژبې په توګه تر هغه د مخه هسکه شوې وه چې تاريخي بېلګې يې دا دي: زرينه او تنی. کاکړ وايي چې «که ساکي ژبه پاتې وای په دې اړه به څرګند حکم شوی وای خو د نالوستو او پوونده ژبه نه ده راپاتې. راپاتې کليمې يې د ګوتو په شمار دي. دوه کليمې يې زرينه او تنی هغه دي چې اوس هم په پښتو کې هغسې ويل کيږي، چې دوه نيم زره کاله د مخه په ساکاوو کې ويل کېدې. زرينه د ساکا د کومې څانګې ملکه وه او هغه په خپلو خلکو دومره ګرانه وه چې مړينې وروسته يې وطنوالو د سرو زرو مجسمه ورله جوړه کړه. تنی د ساکاوو په وخت کې د منځنۍ اسيا د اوسني سردريا نوم و او اوس د افغانستان په پکتيا کې د يوه پښتون ټبر نوم دی.»۶۲ دی دا هم وايي چې د امو نوم هم د ساکا د هاما ورګه لنډه بڼه ده.

پدې ترتيب سره پوهانو د نويو څېړنو له مخې ثابته کړه چې پښتو د سامي او عبراني ژبو سره تړاو نه لري بلکې يوه لرغونې اريايي ژبه ده چې د هندو-اريايي ژبو په ختيځه څانګه.پورې اړه لري.

پښتو د ژبې په توګه

د ډاکټر کبير ستوري د څېړنې پر بنسټ د هري ژبې توان د هغې د ګړونو يا تورو د شمېر له مخې او د ژبې وده د لغاتو د پانګې له مخې چې يوه ژبه يې لري ټاکل کيږي. په نورو ټکو هر څومره چې د يوې ژبې د ګړونو يا غږونو ياني د تورو شمېر زيات وي هغومره د دې ژبې توان هم زيات وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دغه دا مانا نه لري چې یوه ژبه چې توان یې زیات وي هغه د هرو مرو پرمختللې وي. دا پدې پورې اړه لري چې یوې ژبې ته څومره کار شوی دی.

پښتو د ږغونو له مخې ډېره بډایه ده چې دا یې د توانمندۍ بنسټیز لامل دی. ځکه پښتو یوه توانمنه ژبه ده چې نه یوازې یې د تورو شمېر ان د نړۍ د ډېرو پرمخ تللو ژبو لکه انګلیسۍ او جرمنۍ نه زیات دی بلکې د افادې غښتلی توان هم لري. خو څرنګه چې پښتو ژبې ته کار نه دی شوی نو وروسته پاتې او د وییو (لغاتو) پانګه یې لږه ده.

پښتو د نورو اریایي ژبو په څېر یوه اوښتونکې ژبه ده یا په نورو ټکو داړولو او اشتقاق وړتیا لري. په کلیمو پورې مختاړي(پریفکس) او وروستاړي (سوفیکس) نښلي او راز راز نورې کلیمې ورنه جوړیږي. د بېلګې په توګه:د تون او ځی د وروستاړو په مرسته:

درملتون، پوهنتون، وړوکتون، لېونتون او نور

کتنځی، پوهنځی، ښوونځی، پخلنځی او نور

پښتو د خپل ګرامري جوړښت له امله ډېره بډایه ده. فعلي سیستم یې د انګلیسي ژبې سره پوره ورته دی، د نوم حالت یې هم پراخ دی

په پښتو ژبه کې دنر او ښځې توپیر د نورو اریایي ژبو په پرتله زیات دی. دلته به بېځایه نه وي چې د روسي الګزاندر هماګایف مرکې ته چې په ۱۹۹۶ کال کې یې د ډاکټر کبیر ستوري سره په جرمنې کې کړې وه او نوموړی هغه وخت د ازبکستان د راډیو د پښتو څانګې مشر و، پام واړوم. دی وایي چې:«ما په یوه مجله کې لوستي و چې د پښتون قام د ژبې پښتو د ګرامر په مرسته د وید د کتاب الفاظ چې په سانسکرت ژبه لیکل شوی دی مانا کېدای شي. زما له دې ژبې سره مینه پیدا شوه چې دومره پخوانۍ ده او ګرامري قاعدو یې پر پخوانیو ژبو اغېزه کړې او اوس اولس پرې غږیږي. نو د ژبو په انستیتوت کې مې زده کړه.»۶۳ دی زیاتوي چې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو پرتله زیات دی .ښځې د ځان لپاره الفاظ په

بل ډول کاروي. الګزاندر هماګایف په بشپړه توګه سم وایي او لاندې بېلګې د ده خبرې تاییدوي.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	راغله	راغی
پاړسو	امد	امد
روسي	пришла	пришел
انګرېزي	came	came

د ژبې نوم	مونث جمع	مذکر جمع
پښتو	راغلې	راغلل
پاړسو	امدند	امدند
روسي	пришли	пришли
انګرېزي	came	came

موږ وینو چې په مطلقه تېره زمانه کې په مفرد حالت کې د ښځې او نر توپیر په پښتو اوروسي ژبو کیږي او په پاړسو او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر کیږي او د پاړسو، روسي او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي.

اوس به د صفت حالت وګورو.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	ښکلې	ښکلی
پاړسو	زیبا	زیبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

روسي	красивая	красивый
انګرېزي	beutiful	beutiful

د ژبې نوم	مونث حمع	مذکر جمع
پښتو	ښکلې	ښکلي
پاړسو	زیبا	زیبا
روسي	красивые	красивые
انګرېزي	beutiful	beutiful

موږ وینو چې صفت هم په مفرد حالت کې د ښځې او نر توپیر په پښتو اوروسي ژبو کیږي او په پاړسو او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر کیږي او د پاړسو، روسي او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي.

دا یو څو بېلګې ښیي چې همګایف په بشپړه توګه سم وایي چې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو په پرتله زیات دی.

په پښتو ژبه کې د نورو اریایي ژبو پرتله د لغاتو ولې (ریښه) هم ژوره ده. د بېلګې په توګه:

پښتو	ورور	وراره	ورېره	ورینداز
پاړسو	برادر	برادرزاده	برادرزاده	ینګا
روسي	брат	аплемяник	племяниц	сноха
انګرېزي	brother	neef	nice	sister in low

پورتنۍ بېلګې ښیي چې په پښتو ژبه کې د نورو ژبو پرتله د لغاتو ریښه ژوره ده.

پښتو د خپل طبعیت له مخې یوه سندریزه ژبه ده چې مسته او د جوش نه ډکه موسیقي لري. موسیقي د انسان د ننني نړۍ د بیانولو اغېزمنه وسیله ده. موسیقي د روح غذا بلل کیږي. د پښتو مسته او د جوش نه ډکه موسیقي د خوند برسېره اورېدونکو ته ځانګړې انرژي او ځواک ورکوي او پخپل ځان یې ډاډه کوي. پښتو موسیقي د مهاجرت پر مهال او په ځانګړې توګه په وروستیو څورلسو کالو کې د قدر وړ وده او پرمختګ کړی دی. افغان شاعران، کمپوزیتوران، سندرغاړي د مهاجرت پر مهال د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د نړۍ د نورو هېوادو د خلکو د موسیقۍ سره اشنا شول؛ د خپلو دودیزو وطني موسیقي الاتو برسېره د نورو هېوادو د موسیقي الاتو سره هم بلد شول؛ دوی د نورو خلکو د موسیقۍ، او موسیقي الاتو او سندرو د طرزونو نه هم ګټه پورته کړه؛ خپله موسیقي یې بډای او د سندرو بیل بیل طرزونه یې خپلې ژبې ته راوړل. اوس د پښتو مسته او د جوشه ډکه موسیقي او سندرې نه یوازې په نړۍ کې اورېدونکي لري بلکې بهرني سندرغاړي د پښتو سندرې هم وایي. د موسیقي پوهان وایي چې ښه کمپوز، دښه شعر ټاکل او ښه غږ د ښې سندرې مهم توکي دي خو دا هم باید ووایم چې د افغان ښځینه سندرغاړو د ښکلا پلوشې د پښتو ژبې سندرې لا زیاتې خوندورې کوي او دوی د خپلو ورونو سره اوږه په اوږه د پښتو سندرې د نړۍ ګوټ ګوټ ته ورسولې. یو بهرني اورېدونکي په انټرنېټ کې د خدای بخښلې ایمن اوداس د (زما د مینې نه توبه ده بیا به نه کړم مینه) د سندرې لاندې په انګیسي ژبه لیکلي و: زه د پښتو ژبې په ټکي نه پوهېږم خو د پښتو موسیقي مې خوښېږي او دې سندرغاړې ته د درناوي سر ټیټوم.

پدې توګه پښتو د خپلې توانمندۍ او د خپل بډای ګرامري جوړښت، غښتلې افادې او د مستانه موسیقۍ له مخې یوه پیاوړې ژبه ده.

د کاکړ په وینا په لرغونو وختو کې پښتانه د نورو قومونو د لیکوالو له خوا یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای بل ځای په نامنظم ډول ثبت شوي او ان د دوی ژبه هم په لرغونو مهالونو کې نه ده څېړل شوې. هغه اثار چې پښتانه او پښتو ژبه په کې په نسبي توگه په منظم ډول بیان شوي دي په اسلامي دورې پورې اړه لري. اوس به د دغو اثارو په رڼا کې پښتنو او پښتو ژبې ته لنډه کتنه وکړم تر څو لوستونکي د پښتنو او پښتو ژبې تاریخ یو لنډ انځور تر لاسه کړي.

د پښتو ژبې اثار د نورو ژبو په څېر د یوې خوا د نیواکگرو د یرغلونو او تاړاکونو په پایله کې د منځه تللي او د بلې خوا د ځینو دښمنو گاونډیو هېوادو په تیره بیا ایران له خوا زموږ د تاریخ او معنوي شتمنیو د منځه وړلو په نیت تباه شوي دي. برسېره پردې پښتنو علمي اثار په نورو ژبو او په ځانگړې توگه په پاړسو او په وروستیو کې د پاړسو په څنگ کې په اردو هم لیکلي دي چې په دې توگه یې خپله ژبه کمزورې کړې او د هغې په پایله کې خپله نور هم کمزوري شوي دي. خو بیا هم هغه څه چې تر اوسه لاس ته راغلي دي د هغې نه هم ښکاري چې پښتو یوه لرغونې او توانمنه ژبه ده.او شتمن ادبیات او بډای فولکلور لري او په لنډ ډول به ورته کتنه وشي.

د پښتو ژبې فلکلور ډېر بډای دی چې د یوه پښته بل پښت ته سینه په سینه لېږدول کیږي او د پښتنو د ټولنیز ژوند رښتینی انځور وړاندې کوي. لنډۍ، چې یوازې د پښتو ژبې نیکات (میراث) دی او د نړۍ په نورو ژبو کې نشته، پښتو یې یوه بې جوړې ژبه گرځولې ده. په لنډیو کې د پښتني ټولنې د ژوند بېل بېل اړخونه انځور شوي او د پښتنو د احساساتو، خیالونو، تصورونو او فکرونو هینداره ده. د بېلگې په توگه:

زما به خپل وطن یادېږي
که د جنت په منارو ولاړه یمه

تاسو دغه ساده کلیمو ته وگورئ چې د لنډۍ په بڼه پییل شوي او د وطن سره د مینې ژور احساس په داسې قوت سره بیانوي چې د جنت په شان

ایډیال ژوند نشي کولی د وطن نه د بیلتون له کبله د پښتني مېرمنې زړه ورباندې اوبه وچښي او معنوي غوښتنې یې پوره کړي نو ځکه پخپل وطن پسې ځوریږي او کړیږي. غواړم لاندې لنډۍ چې ما لیکلې ده ثبت کړم چې ورکه نه شي.

هالنډ په سرو گلونو پټ دی
زما زړگی په شکي کې بند دی را به شینه

دا لنډۍ ما هغه مهال خپلې کور ودانې ته د خپل لیک په سر وکښله چې د هالنډ د مهاجرینو په کمپ کې مې د سیاسي پناه په هکله مثبت ځواب تر لاسه کړ او دا هیله را ته پیدا شوه چې د خپلې کورنۍ سره به یو ځای شم. زه دا وخت د درونتن د ښار نه کمپ ته راغلم او په لاره کې کرل شوي مځکه د رنگا رنگ گلونو په پټیو پوښلې وه. په هالنډ کې زیات گلان کرل کیږي او د هېواد د صادراتو یو مهم توکی جوړوي. له دې کبله هالنډ د نړۍ گلبڼ نومیږي. دا لیک مې خپلې کور ودانې ته چې دا مهال د سوویلي وزیریستان د شکي په ښکلې دره کې د خپلو ماشومانو سره اوسېده لیکلی و. دا لنډۍ ما د هغې لنډۍ په بڼه ولیکله چې په کوچنیوالي کې مې ډېره اورېدلې وه:

ارگون په زیړو گلو پټ دی
زما جانان په کشمیر بند دی را به شینه

د پښتو ژبې متلونه، کیسې او نور شفاهي ادب دومره بډای دي چې د لیکلي ادب په ساحه کې کمۍ پوره کوي شاید همدغه کمۍ د پښتو ژبې د خلکو ژبني ادب د بډایتوب لامل هم وي.

د مخه مې یادونه وکړه چې د پښتو لیکلي اثار لږ دي او پښتنو زیات علمي اثار په نورو ژبو او په ځانگړې توگه په پاړسو لیکلي دي. الفنسټون وایي چې: «هغه څه چې په پښتو کې لیکل شوي دي، باید د پښتون ملت د علمي سویې د ښکارندوی په توگه د اعتبار وړ ونه گڼل شي، ځکه چې دوی تر اوسه هم په دري [فارسي] ژبه لیکنې کوي او نږدې ټول علمي کتابونه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغې ژبې لیکل شوي دي.»٦۴
د پښتو ژبې لرغونی کتاب چې څرک یې تر موږ را رسېدلی دی د «ملینده پنهو» په نوم یادیږي چې اصلي نسخه یې تر اوسه لاس ته نه ده راغلې. پوهاند عبدالحي حبیبي موږ د دغه کتاب نه د خپل کتاب «د ادبیاتو تاریخ» په ذریعه د پوهاند سیلوین د لیکنې په حواله چې د «تخاري او کوچه ژبو» په نامه یادیږي خبروي. د عبدالحي حبیبي په وینا د میلاد په دوهمه پیړۍ کې د باختر یوناني سلطنت پر دوو برخو ووېشل شو چې له هغو څخه مناندر نامتو یوناني سالار د هند ډېرې سیمې ونیولې او د هند په تاریخ کې د مالندا پاچا وبلل شو او بودایي دین یې ومانه. د ملیندا پنهو په کتاب کې د یونانیانو پاچا ملیندا او د هندي راهب ناګه سینا تر منځ د هغو خبرو اترو جریان لیکل شوی دی چې په ساګاله (نني سیالکوټ) کې د دوی تر منځ شوې وې. دا کتاب د بودایي دین شرحې او بیانونه لري. اکاډیمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد وایي چې: «دغه مطلب د ملیندا پنهو د پالي ترجمې په پیل کې داسې راغلی دی:

Milinda namasoraja sagala yam parruttame upaganchi nagasenam ٦۵.»

د ملیندا پنهو دا متن پوهاند سیتارام پنډت د کشمیر د نامتو تاریخ په کتاب کې چې «راج ترنګیني» نومیږي او کلهڼه په ۵۴۵ هجري قمري کې لیکلی دی په انګرېزي ژباړلی دی. سیتارام انګرېزي ژباړې په لومړۍ ضمیمه ۷۴۵ مخ کې د ملیندا پنهو کتاب په زړه پښتو بللی دی. د ده خپل عبارت دا دی:

The malinda panho was original written in old pashto of wich no copy is now extand.

ژباړه: د ملیندا پنهو اصلي متن په زړه پښتو کښلی چې اوس یې اصلي نسخه نه ده پاتې.»٦٦

زلمی هېوادمل وایي چې ارواښاد عبدالحلیم پخپل اثر (افغاني) کې د پېښور محمد یونس خان (د پښتنو تاریخ) په حواله لیکي چې ملیندا پنهو په پښتو لیکل شوې چې اصلي متن یې په لاس کې نشته خو خطي نسخې یې په برما، سیام او سیلون کې لیدل شوې او یوه پخوانۍ نسخه یې د سوویلي هندوستان په پالي ژبه چې په څلورمه میلادي پېړۍ کې خطاطي شوې ده، د جاپان د یوه بودایي عبادتځای نه په لاس راغلې او اوس د جاپان د میکاډو په کتابتون کې خوندي ده. دا نسخه د پښتو د اصلي کتاب ژباړه ده. شاید د پښتو ژبې نه نورو ژبو ته د ژباړې د تاریخ پیل پاسنۍ ژباړه وي.
همدارنګه د هندوستان د راجستان د ایالت په یوه عبادتځای کې د څو ژبو د شعرونو یوه ټولګه موندل شوې ده چې یو شمېر شعرونه یې په پښتو دي. زلمی هېواد مل وایي چې د دې ټولګې د موندلو نه روښن لال ملهوتره چې د ال انډیا د راډیو د پښتو څانګې مشر دی خبر کړی دی. ملهوتره وایي چې د دې ټولګې هغه شعرونه چې په پښتو دي په دوناګري لیک کښل شویدي.او د لنډیو غوندې جوړښت لري. که څه هم دا شعرونه تر اوسه څېړل شوي نه دي خو هېواد مل وایي چې د لیک ډول یې سړی په دې باوري کوي چې دا شعرونه به د اسلام د مخه لیکل شوي وي.
د عبدالحی حبیبي د څېړنې له مخې له لویکان په زابلستان او غزني کې یوه شاهي کورنۍ وه چې د غلجیانو د قبیلې نه وه او ژبه یې پښتو وه چې د لسان خلجي په نوم یاده شوې او لهجه یې د وزیرو، مسیدو او وردګو ته ورته وه. د لویک شاهي کورنۍ د غزنویانو له خوا د واک نه ولوېده.
د دې کتاب او شعرونو چې تېر شو نو دپښتنو او پښتو ژبې د څېړلو لپاره اړ یو چې د هغو اثارو نه چې پښتانه او پښتو ژبه په نسبي توګه په منظم ډول پکې بیان شوي دي ګټه واخلو. د دغو لیکنو له مخې د پښتو ژبې لومړی شاعر امیر کروړ دی چې د شعر نمونه یې تر لاسه شوې او د غوریانو په دورې پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلورم څپرکی

غوري پښتانه او پښتو ژبه

د اسلام په لومړیو وختونو کې پښتانه په بادغیس، له هراته د غور تر غرونو او همدارنګه په زابلستان، ګندهارا او د ختیځې پښتونخوا په غرونو کې میشته وو. د دوی ژبه پښتو په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ښه او پاخه اشعار یې درلودل چې وروسته به پرې وغږیږم.
هغه مهال چې د هندوکش د هغې خوا نه د اریایانو د قبیلو مهاجرت د هندوکش سوویل ته پیل شوی ځینې د دوی نه د سوویل لوېدیځ لوري ته مهاجر او په غور کې استوګن شول. د الفنستون په وینا «ټول منابع پدې موافق دي چې په لرغونو زمانو کې د غور اوسېدونکي پښتانه وو.» دی دا هم وایي چې «دا خبره بېخي یقیني ده چې د غور پاچایان پښتانه او د سوري قبیلې غړي وو.»٦٧ میر غلام محمد غبار هم «شاهان محلي غور افغانستان (منسوب به سلسله سوري های پشتانه)»٦٨ نه یادونه کوي.
د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په وینا د غور یا غر کلیمه پښتو ده چې د وخت په تېرېدو غرج او غرش باندې واووښت او د اسلام په دوره کې په غرجستان، غرچستان او غرشیستان باندې یاد شو. غور په تاریخ او افسانه کې د اریایي قبیلو د مهاجرت له وخت نه چې د هندوکش د هغې خوا نه د هند په لوري کېده مشهور شو. د دغه مهاجرت په یون کې د هغوی نه ځینې اول د لوېدیځ په لور (بامیان او غرجستان) او بیا د سوویل-لوېدیځ په لور یاني په غور کې تیت شول.٦٩
سوریان د غور د پښتنو یو تېر دی چې لرغوني افسانوي شخصیت ته منسوب دی چې فردوسي ضحاک او پښتنو د «تاریخ سوري» په حواله

سهاک بللی دی. د ضحاک یا سهاک له اولاده دوه ورونه وو چې مشر یې سور او کشر یې سام نومېده چې لومړی پاچا او دوهم د لښکر مشر و. داسې ښکاري چې د اسلام د مخه د زور قبیلې دین د لمر نمانځنه وه. کاکړ وایي «د سیستان ساکا د عربو د یرغل په وخت کې نه زردشتي او نه بودایي وو. دوی په ځانله محلي خدای زون (Zun) معتقد وو.» ٧٠ د اسلام د مخه د دوی کورنۍ په غور پاچاهي کوله. د دوی یو مشر چې ماهوي سوري نومېده د اسلام په لومړیو کې د مروې مشر و. ماهوي سوري د ساسانیانو اخرنی پاچا دریم یزدګر دخسرو نومي ژندرګړي په ذریعه چې د عربي سوبمنو نه تښتېده په مروه کې وواژه. ماهوي سوري د حضرت علي (رض) له خوا په کوفه کې د مروې په پاچاهي ومنل شو.
د عبدالحی حبیبي په وینا د غور د سوریانو کورنۍ هغه وخت چې واکمن یې امیر پولاد د شنسب زوی او د واکمنۍ پلاز یې مندېش و د عباسي کورنۍ په واکمن کېدو کې یې خپلې ټولې لښکرې د ابو مسلم خراساني په ملاتړ ودرولې. امیر پولاد د ابومسلم سره یوځای په هغه مېلمستیا کې ګډون درلود چې ابوالعباس سفاح د بین امیه سره د جګړې کولو په مهال جوړه کړې وه. غوریانو د شنسب له وخته بیا تر سلطان محمود غزنوي او سلطان مسعود تر وختو پورې په غور کې د سوري کورنۍ امارت درلود.
کله چې غزنویانو د لویکانو نه غزني ونیو نو دلته یې د خپلې واکمنۍ بنسټ کېښود. سبکتګین د غزنوي واکمنۍ بنسټ ایښودونکی د زابل د پښتنو د یوه مشر د لور سره واده وکړ او د همدې خپلوی پر بنسټ یې د دغو پښتنو ملاتړ تر لاسه کړ او خپلې واکمنۍ په ټینګتیا کې یې کار ورنه واخېست. د امیر سوري د واکمنۍ په مهال یې په غور برید وکړ خو سوري کورنۍ خپله واکمني وساتله بیا کله چې سلطان محمود غزنوي چې مور یې همدغه پښتنه وه، په غزني کې پاچا شو او د دغو پښتنو په مرسته یې په غور برید وکړ او امیر محمد سوري یې د اهنګران په کلا کې کلابند کړ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېساري مقاومت وروسته یې ونیوه. نوموړي بیا په لاره کې زهر وخوړل او د پردو په لاس بندیتوب نه یې مرګ ښه وباله. پدې ترتیب غزنویانو د زابلي پښتنو د خپلوی نه په ګټې اخېستنې سره د غور پښتانه وځپل او د پښتو په زیان یې پاړسو چې د سامانیانو د لنډ مهاله واکمنۍ او وروسته د غزنویانو له خوا د بهر نه د پوځي یرغلونو په پایله کې راغلي ده، ورباندې وتپله او د غور په دربار کې د پښتو په څنګ کې پاړسو هم د دربار ژبه شوه. سلطان محمود غزنوي په ختیځ کې د ملتان د لودي پښتنو واکمني هم وپرزوله او د لودیانو په ځپلو سره یې پښتو ژبه هم وځپله چې وروسته به د لودیانو په څپرکي کې رڼا ورباندې واچوم. په دې ترتیب د سامانیانو او بیا د غزنویانو په واکمنیو کې فارسي ژبې د بهر نه په زابلیانو او د پښتنو په نورو سیمو وتپله شوه، وده یې وکړه او د غزنویانو د اغېز په پایله کې د غور د سوریانو په دربار کې د پښتو په څنګ کې پاړسو هم ځای ونیو.

وروسته کله چې علاءلدین حسېن په فیروز کوه کې پر تخت کېناست نو خپلې لښکرې یې راټولې کړې او په غزني باندې د یرغل په موخه په هغه لوري وخوځېد. د غزني پاچا سلطان بهرام شاه هم د غزني او هندوستان د لښکرو سره د علاءلدین مخې ته ورووت. پدې جګړه کې د بهرام شاه لښکرې ماته وکړه او د غور واکمن غزنی ونیو او ویې سوځاوه اوپه تاریخ کې د جهانسوز په نوم یاد شو.

علاءلدین لومړی پښتون سلطان و چې د افغانستان هېواد یې د یوې اداري لاندې راووست او د فیروز کوه په پلازمینه پورې وتاړه. تر هغه وروسته سلطان غیاث الدین غوري د غور د لویو باچاهانو نه دی چې بیا یې هېواد ته مرکزیت ورکړ چې منځنۍ اسیا د مروې نه نیولې تر هندوستانه او عراقه پورې سیمه یې د غور د فیروزکوه د بیرغ لاندې راوسته. دغه مهال نوموړی د افغانستان ستر او یواځینی امپراتور ګڼل کېده. د عبدالحی حبیبي په وینا د ده په وخت کې د بغداد د خلیفه سفیر پیروزکوه ته راغی او د غور سفیر

بغداد ته لاړ شو او ډیپلوماتیکې اړیکې د دواړو هېوادو تر منځ ټینګې شوې. سلطان غیاث الدین د ٦٣ کالو په منګ د هرات په ښار کې مړ او د هرات په جامع جومات کې، چې پخپله یې جوړ کړی و، خاورو ته وسپارل شو.

د سلطان غیاث الدین وروسته سلطان مغزالدین غوري چې په سلطان شهاب الدین باندې مشهور دی، پاچا شو دی یو مدبر شخصیت و او د خپل ورور شاهنشاهي یې وساتله په دې ترتیب وروسته له دې چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ بری وموند د دوی کورنۍ د سلطان شهاب الدین تر واکمنۍ پورې واکمنه وه د سلطان مغزالدین د مړینې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولایتونه، غور او هرات خوارزم شاهیانو ونیول، سیستان د سیمه یزو ملکانو لاسته ورغی او د غزني ولایت، کابل او ختیځې سیمې تر سینده پورې د غوریانو د دربار خدمتګار (تاج الدین یلدوز) چې وروسته به د ترکي غلامانو تر سرلیک لاندې لنډه کتنه ورته وکړم، ونیولې. په پای کې د مغولو تاړاکونو د غوریانو واکمنې پای ته ورسوله. د هرات جامع جومات، د غور د جام څلی او د دهلي قطب منار د دوی تلپاتې یادګارونه دي.

د سوریانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځینې سوري خلک په بادغیس کې پښتو وایي. پښتو ژبه د سوریانو په کورنۍ کې وپالل شوه. پښتو د شعر او ادب ژبه وګرځېده. د سوریانو په دربار کې پښتو درباري ژبه وه. د پښتو ژبې لومړی شعر چې تر اوسه تر لاسه شوی دی د امیر کروړ غوري شعر دی چې د محمد بستي د «تاریخ سوري» په حواله پټې خزانې خوندي کړی دی. امیر کروړ چې یو غښتلی پهلوان و د خپل پلار امیر پولاد سوري د مړینې وروسته د غور په مندیش کې واکمن شو. دامیر کروړ د شعر نمونه:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سیند و پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته له ما اتل نشته ٧١

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد سوري د پښتو ژبې نامتو شاعر چې د غور د امیر محمد سوري په وخت کې د ده په دربار کې اوسېده د خپل پاچا امیر محمد سوري په مړینه قصیده ویلې ده چې ځینې بیتونه یې دا دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر گل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي نار په نار
چې یې ملاوې نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پرې وکا څه کاري گذار
کله غورځوي واکمن له پلازونو
کله کښېنوي په خاورو کې بادار
په سوریو باندې ویر پرېووت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړې په بل دار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېووت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
ننگیالیو لره قید مړینه ده ځکه:
سه یې والوتله هسک ته په دې لار
په دې ویر د غور وگړي تورنمري سول
په دې ویر، رڼا تیاره سوله د ښار
گوره څاخي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونگې ساندې لی په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو، د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دی کټهار

نه غټول بې زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسېده کا په کوهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې تویوینه
مرغلرې به نیسان نکړي نثار
دا په څه چه «محمد» ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوگوار
نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
نه ځلېږي هغه لمر پر دې دیار
چه به نجلیو په نڅا پکې خندله
چه به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
لاس دې مات سه اې فلکه چه دې وکا
محمد غندې زمرۍ د مړینې ښکار
شین زړگی فلکه! ولې لا ولاړ یې؟
اې د غور غرونو په څه نسوئ غبار؟
چه زمرۍ غندې واکمن ځي له جهانه
چې څوک نکړي په نړۍ باندې قرار
سخ په تا اې «محمده» د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته پر ننگه وې ولاړ په ننگ کې مړ سوې
هم پر ننگه دې په ننگه کا ځان جار
که سوري دې په تگ وير کاندي ویرمن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په ټبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په جنت کې وه تون زموږ واکمنه
هم په تا دې وي ډېر لور د غفار ۷۲

ښکارندوی هم د غوریانو د سلطنتي کورنۍ پیاوړی شاعر او ادیب دی چې د سلطان شهاب الدین غوري په زمانه کې یې ژوند کاوه. ښکارندوی پخپله قصیده کې چې تر موږ رارسېدلې ده په هند کې د سلطان شهاب الدین د تورې ستاینه او د هغه پوځي بریاوې، مېړانه چې د اسلام د خپرېدو په موخه یې کړې وه بیانوي. د ده د شعر بېلگه دا ده:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینگارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنې، لمنې شنې شوې
طېلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دي
مرغلرو باندې و ښکلل بڼونه
د غټولو جنډې خاندې و رېدې ته
زرغونه بڼو کې ناڅي زلمي، جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې وگاڼل غټولو سره پسولونه۷۳

د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی قصیدې د زلمي هېواد مل په وینا «د پښتو ادب په تاج کې دوه داسې ښکلي غمي دي چې ښکلا او ځلا به یې تر پېړیو پېړیو پورې تته نشي.»۷۴
د سلطان شهاب الدین غوري په لښکرو کې هند ته د پښتنو د ستانې قبیلې یو تن چې د ښکارندوی هم مهاله و او ملکیار غرشین نومېده هم ملگری و چې سلیمان ماکو په خپله تذکره کې ورڅخه یادونه کړې ده. ملکیار د پښتنو

جنگیالیو د جنگي روحې د لوړولو په موخه حماسي اشعار ویل چې د سلیمان ماکو «تذکراة الاولیا» کې یې نمونه خوندي او د شعر نمونه یې دا ده:

ځښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی
هېواد د بل دی غازیانو گورئ
ځښتن مو مل دی ۷۵

بل د غوریانو د دورې بل شاعر تمین کاکړ و چې د علاوالدین سام په زمانه کې ژوند کاوه او د ده یوه سندره په پټه خزانه کې خوندي ده:

گهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما په کور د ویر ناره سوه
د بیلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ شو ناڅاپه چې بیلتون راغی۷٦

قطب الدین بختیار کاکي هم د پښتنو د مبلغینو نه و چې لاندې سندره یې د یادونې وړ ده: دا سندره د سلېمان ماکو تذکراة الاولیا کې خوندي ده.

ویر مې زړه سوری کړ
راته وگوره ملوکې
په بیلتون کې دې وباسم
له خوږمنه زړگي کوکې
راته وگوره ملوکې
راته وگوره ملوکې۷۷

د تمین کاکړ او د قطب الدین بختیار په دغو سندرو کې پښتني سپېڅلې مینه بیان شوې ده.
د غوریانو د ادب غوره ارزښتونه د وطن د ساتنې او پر دښمنانو د بریو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویاړونه، د خپل وطن، قوم او کورنۍ سره مینه او اسلامي ارزښتونه دي، په دې توګه د غوریانو په دوره کې د پښتنو شاعرانو د روزنې او پالنې ځانګو د شاهانو دربارونه وو. د محمد دوست شینواري په وینا په دغو دربارونو کې د پښتو پرته خلک په نورو ژبو نه پوهېدل. شینواری دا هم وایې چې د بارتولد او بهیقي په وینا امیر مسعود د غوریانو سره د ژباړونکي په ذریعه خبرې کولې.

ترکي غلامان

د مخه مو یادونه وکړه چې د سلطان مغزالدین د مړینې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولایتونه، غور او هرات خوارزم شاهیانو ونیول، سیستان د سیمه یزو ملکانو لاسته ورغی او د غزني ولایت، کابل او ختیځې سیمې تر سینده پورې د غوریانو د دربار خدمتګار (تاج الدین یلدوز) ونیولې. تاج الدین یلدوز د ترکي غلامانو نه و.

د ترکي غلامانو د اخېستلو او ټاکلو دود د عباسیانو د واکمنۍ په مهال پیل شو. د ابن خلدون په وینا عباسي مشرانو ځکه په ترکانو ډېره ولګوله چې د یوې خوا د خپلې قبیلې ملاتړ ورسره نه و او د بلې خوا په دربار کې د ایرانیانو سیاسي ځواک زیات شو او عرب ځنډې ته شول. برسېره پردې د امپراتورۍ پراختیا، د امپراتورۍ په جوړښت کې د بیلو بیلو توکمونو راغونډېدل او ځینې نور لاملونه هم وو. د پورتنیو لاملونو له مخې عباسي واکمن اړ وو چې داسې پوځې ډله چې پوره باور وربانديې وشي د خپل واک د ساتلو لپاره په واک کې ولري. ترکو غلامانو دا غوښتنه پوره کوله او د خلافت د ساتونکو په توګه قدرمن او د عزت خاوندان شول. خو کله چې خلافت مخ په ځوړ شو نو دوی د ګډوډۍ او انارشۍ عاملان شول او دغه شي بدنامه کړل.

دا تجربه د اسلامي نړۍ د نویو او تازه جوړېدونکو واکمنیو مشرانو ته یوه نمونه شوه. هغوی ترک غلامان د شخصي باډیګارډانو په توګه وګمارل او اداري مقامونه یې ورکړل. یعقوب بن لیث صفاري نږدې دوه زره غلامان

لرل، د هغه ورور عمر لیث هم ځوان غلامان رانیول او بیا یې بیلو بیلو مهارتونو او هنرونو د زده کولو وروسته په خپل لښکر کې د قوماندانانو په توګه ټاکل چې ده ته جاسوسي وکړي.

دا دود سامانیانو او غوریانو هم خپل کړ او د خپل ځواک د ټینګولو لپاره یې ور څخه ګټه پورته کړه. ترک غلامان نامتو پوځیان او اداره چیان شول. دوی په وفا او اخلاص کې بې جوړې وو او سوکه سوکه د جنرالانو پوړۍ ته پورته او ځینې د پاچا شخصي خدمتګاران شول.خو د غلامۍ د دغې ټولنیزې موسسې په هکله ډاکټر مبارک علي وایي چې: «د غلامۍ ټولنیزه موسسه د سلطنتي لړیو لپاره ګټوره ثابته شوه. د غلامۍ په برکت پاچایانو لایق او وفادار مریونه لرل چې دوی یې له داخلي او خارجي غلیمانو ساتل. خو دې موسسې منفي نقش هم درلود. کله چې ټول سیاسي قدرت د دې طبقې ګوتو ته ورغی نو قدرت یې د خپلو شخصي مقصدونو لپاره وکاراوه او د سلطنتي کورنۍ یا نظام ګټې یې له پامه وغورځولې. دوی به تر هغه وفادار وو چې پاچا به زورور و. خو کله چې کمزوري پاچایان د واک په ګدۍ کېناستل، نو غلامانو ټول واک په لاس کې واخېست او پاچایان یې مجبور کړل چې د دوی له خوښې سره سم وچلیږي. »۷۸

شهاب الدین غوري ترکي غلامان هند ته راوستل او د ده سره یې د هندوستان په نیولو کې مرسته وکړه. خو کله چې دی مړ شو نو دغو ترکي غلامانو په هند کې د غلامانو د سلطنت بنیاد کېښود. التمش د څلوېښتو امیرانو اداره جوړه کړه چې دی د خپلو مخالفانو نه وساتي. دوی ټول التمش ته وفادار وو. خو د ده د مړینې وروسته سرکشه شول. کله چې بلبن په تخت کښېناست نو پدې کار یې سم سر خلاص شوی و. بلبن غوښتل چې د دې بلا نه ځان وژغوري نو دوی یې ان د خپل د تره زوی په شمول چې د دغو څلوېښتو امیرانو نه و ووژل. پدې ترتیب د دغو څلوېښتو امیرانو په وژلو سره په هندوستان کې د ترکو غلامانو واک پای ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پینځم څپرکی

د سلیمان د غرونو په لمنو او نورو سیمو کې پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه د لرغونو زمانو راهیسې تر ننه د کسيـ غره یا د سلېمان د غرو په لمنو کې ژوند کوي. دوی د دغو غرو په لمنو کې د خپل بېساري شفاهي فرهنګ د جوړولو په څنګ کې لیکلي ادبیات جوړې کړې دي چې د سلېمان ماکو «تذکراة اولیا» او پټه خزانه کې یې ځینې نمونې خوندي دي. د دوی اشعار په دریمې او څلورمې هجري پېړۍ پورې اړه لري. شیخ بېټنی د دې سیمې لومړی شاعر دی چې د ده دشعر یوه نمونه د سلېمان ماکو په یادې شوې تذکرې کې خوندي ده.

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
ټوله ژوی په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کې خدایه
لویه خدایه، لویه خدایه[۷۹]

بل شاعر شیخ اسماعیل دی چې د هغه د شعر نمونې د سلېمان ماکو په تذکره او پټه خزانه کې خوندي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور بانـدې
نه پوهېږم چې به څه وي پښښ په وړانـدې
له خپلوانو نه بیلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دې ژړانـدې[۸۰]

د دې سیمې بل ویناوال خرشبون دی چې نمونه یې پټې خزانې خوندي کړې ده:

که یون دی یون دی
مخ کې بیلتون دی
له کسي غره څخه ځي
خرشبون دی
د خدای د پاره
خرشبون یاره
زړه مې رپیږي
یار مې بېلیږي
بیلتون یې اور دی
ځان په سوځیږي[۸۱]

د دریمې هجري پېړۍ په جریان کې د بست د سروان د سیمې یو پښتون چې ابو محمد هاشم ابن الزید السرواني نومېده چې لومړنۍ زده کړې یې پخپله سیمه کې او نورې زده کړې یې په عراق کې پای ته ورسولې، خپلې ژبې ته د خپل استاد ابن خلاد یو عربي شعر په پښتو نظم ژباړلی چې په «لرغوني پښتانه» کې راغلی دی او محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې دی. د زلمي هېواد مل په وینا پښتو ژبې ته د نورو ژبو نه د ژباړې تاریخ د دې شعر د ژباړې نه پیل کیږي.

په پټه خزانه کې د ده د یوه لیکلي کتاب نه چې «د سالو وږمه» نومیږي یادونه شوې ده چې د عربي ژبې د اشعارو فصاحت او بلاغت یې بیان کړی و. دا کتاب لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی. که دا کتاب تر لاسه شي نو بیا به دا کتاب د پښتو نثر لومړی نمونه وبلل شي خو دا کتاب لا تر اوسه نه دی موندل شوی نو اوس د نثر لومړۍ نمونه د سلیمان ماکو د تذکراة اولیا کتاب دی چې د اوومې هجري پېړۍ په پیل کې لیکل شوی دی.

.سلیمان ماکو د بارک خان سابزي ماکو زوی دی چې د ۶۰۰ هجري په شاوخوا کې د کندهار په ارغستان کې ژوند کاوه. ده د پښتنو اولیاوو احوال او ویناوې راغونډې کړې دي او بیا یې پخپل کتاب تذکراة اولیا کې خوندي کړې دي. د دې کتاب څو پاڼې خدای بخښلي استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د هلمند په چاپیر کې موندلې دي. په دغو پاڼو کې لکه چې د مخه مې یادونه کړې ده د شیخ بېټني، شیخ اسماعیل، ملکیار غرشین او قطب الدین بختیار کاکي ډېر پخواني شعرونه خوندي شوي دي.

د اوومې پېړۍ په دریمه لسیزه کې یو بل پښتون شخصیت شیخ متي خلیلي و چې د ده احوال په محزن افغاني، مراة الافاغنه، تذکراة الابرار واللشرار، پټه خزانه او نور اثارو کې خوندي دي. ده «د خدای مینه» په نامه کتاب درلود چې د مغولو تر تاړاکونو پورې موجود و او د ده په قبر به پروت و. دغه کتاب د شیخ متي د عرفاني افکارو د بیان هینداره وه چې د مغولي تړاکونو وروسته تری تم شو او څو مناجات یې پټې خزانې خوندي کړي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

په لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې

په غاړه رغ او په شپېلکو کې
یا د ویرژلو په شپېلو کې
ټول ستا د یاد، نارې سورې دي
دا ستا د مینې نندارې دي!۸۲

د هېوادمل په وینا خدای بخښلي ډاکټر عبدالحکیم طبیبي د عرفاني افکارو لومړی ځلاوې د شیخ بېټني په مناجات کېویني، ځینې یې د شیخ تمین کاکړ د مینې په بدله او استاد رښتین یې د قطب الدین د مینې په سندره کې ویني، خو زلمی هېوادمل وایي چې د شیخ متي په مناجاتو کې عرفاني اند په سیستماتیک ډول په خورا هنرمندي بیان شوی دی.۸۳

د اوومې پېړۍ په دوهمې لسیزې کې د چنګېز وحشیانه او ځپونکي یرغلونه په افغانستان پیل شوي او د دې پېړۍ په اوږدو کې زمونږ د هېواد په بیلو بیلو سیمو واکمن شوي وو. دوی په ډېره بې رحمۍ د بېوزله ولس سرونه رېبل او د تمدن او کلتور نمونې یې په بشپړې بې رحمۍ له منځه وړې. په دغه مهال د دې سیمې خلک په بې ساري توګه د یرغلګرو په وړاندې جنګېدل. دوی خپل زړور خلک د وطن د ساتلو په لار کې سرښندنې ته رابلل. د بابا هوتک سندره یې ښه بېلګه ده:

په سور غر راته نن اور دی
وګرېه جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندې مغول راغی
هم په غزني هم په کابل راغی۸۴

بل سړی د هوتک بابا زوی شیخ ملکیار هوتک دی چې د مغولو په وړاندې یې جګړې کړې او دی د پښتو ژبې شاعر و چې پټې خزانې یې یوه ښکلې سندره خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترنک بهیږي
ترنک بهیږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي۸۵

د اتمې هجري پېړۍ د دوهمې نیمایي پر مهال د زمینداور په سیمه کې یو پښتون شاعر اکبر اوسېده چې د شعر دیوان یې درلود چې پوهاند عبدالحی حبیبي د ده د دیوان یو څو پاڼې د هلمند په سیمه کې موندلې دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بیلتانه د تورو جنګ لره ځم
بیلتون په خوله راکړې ځاپېږې زه لا عار نه لرم
وام د معشوق په سینه پروت زه تور لونګ لره ځم۸۶

د اتمې پېړۍ په پای او د نهمې هجري پېړۍ په دوران کې یو بل پښتون شاعر زرغون خان نورزی دی چې د کندهار په سیمه کې اوسېده او د شعر دیوان یې درلود او یوه ساقي نامه یې پټې خزانې خوندي کړې ده چې نمونه یې دا ده:

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه
اور مې مړ په دې اوبه کړه
پسرلی سو غنچه ګل کا
زلفې تاوې د سنبل کا

بلبلان شور و فغان کا
کړیدن په ګلستان کا۸۷

زرغونه کاکړه د پښتو ژبې شاعره ده چې په نهمه پېړۍ کې یې شاعري کړې او د کندهار په پنجوایي کې اوسېده. نوموړې په پښتو ژبه بوستان ژباړلی او د هېواد مل په وینا د پارسو نه پښتو ژبې ته د اثارو د ژباړې تاریخ د زرغونې کاکړ د بوستان د ژباړې نه پیل کیږي. نوموړې یوه ښه خطاطه هم وه. د کاکړې د بوستان د ژباړې نمونه:

اورېدلې مې قصه ده
چې د شاتو هم خواږه ده۸۸

بله شاعره د بابر د زماني رابعه شاعره ده چې په کندهار کې اوسېده او د شعر دیوان یې درلود او یوه رباعي یې پټې خزانې خوندي کړې ده:

ادم یې زمکې وته را ستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا۸۹

بله پښتانه شاعره نېکبخته ده چې د اشنغر اوسېدونکې وه. نېکبختې په لسمه هجري پېړۍ کې د «ارشادالفقرا» په نوم کتاب لیکلی و چې درې ټوټې یې په پټه خزانه کې خوندي دي:

په زړه ښاد شې اې مومنه
په ظاهر په باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه
په زړه ټینګ شه له یقینه
شکر صبر په هر حال کړه
خودنمای مه شه خودبینه۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل سړی چې کیسې یې په نظم لیکلې او «غرغښت نامـه» نـومیږي دوسـت محمد کاکړ دی او د ده د کتاب نه یوه کیسه پټې خزانې خونـدي کـړې ده چې نمونه یې دا ده:

لـــــــه نېکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی۹۱

موږ وینو چې پښتنو کله چې د خپل قبیلوي نظام لاندې د سلیمان د غرونـو او بیدیاوو کې سوله یز ژوند کاوه یا یې د یرغلګرو نـه د وطـن ساتنې پـه لار کې ساتنه کوله د خپل فلکلور په څنګ کې هم یو شمېر اثار ایجاد کـړي دي چې د پښتو ژبې په وده کې خپل ځای لري.

شپږم څپرکی

لودي پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه پـه دوهمـه هجـري پېړۍ کـې د کسيـ غـره لـه لمنـې نـه د اباسـین لوېـدیځ لـوري تـه ورو ورو ننوتـل. همـدغو پښـتنو د خپـل جنګـي وړتیـا او زړورتوب له کبله د واکمنو هندي راجاګانو سره د تفاهم له مخې د څلورمې هجري پېړۍ په دوران کې د هندوستان پـه یـوه څنـډه کـې لـومړی پښـتني حکومت د شیخ حمید لودي په مشرۍ جوړ کړ چـې د ملتـان نـه نیـولې تـر لغمانه پورې سیمې یې تر واک لاندې وې دا واکمنه کورنۍ د ملتان لودیـان وو.

کله چې د سبکتګین ځواک په زیاتېدو شو نو د ملتان او سېند د نیولو خیـال ورسره پیدا شو. پدې مهال شیخ حمید لودي د ملتان نه تر لغمانه واکمن و. شیخ حمید د سبکتګین سره د سولې تړون وکړ خو وروسته سـلطان محمـود غزنوي پدې پلمه چـې ګـواکې د ملتـان لـودي واکمـن د قرمطیـانو نظریـات تبلیغوي په ملتان یرغل وکړ. دغه وخت د شـیخ حمیـد وراره داود د ملتـان باچا و. داود د سلطان محمود د لښکرو په وړاندې ماته وکړه او داود بنـدي او څه وخت وروسته یې په بندیتون کې ساه ورکړه.

د ملتان د لودي کـورنۍ د دوو غـړو شـیخ رضـی لـودي او نصرـ لـودي چـې لومړی د شیخ حمید وراره او دوهم یې زوی و د شعر نمـونې پـه پټـه خزانـه کې خوندي دي چې د دوی تر منځ د شعري مناقشې بڼـه لـري. دا مناقشـه د هغې پلمې په هکله ده چې سلطان محمود غزنـوي پـه هنـد کـې د پښـتنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکمني زغملی نه شوه نو یې دا تور لګاوه چې ګواکې لودي واکمن د قرمطیانو پلوي دي. خو دا یوه بهانه وه او د شیخ رضی او نصر ـ شعري مناقشه دا تور په کلکه ردوي:

دشیخ رضی شعري پاړکی چې پټې خزانې خوندي کړی دا دی:

د الحاد پـه لـور د ترپلـل
ګـروه دې زمـوږ وکـوراوه
مـوږ رونـلي پـه زیارنـه
تـا پـه تـورو تـوراوه
لرغـون ولـې ګروهېـدلې
چـې دې ګوښـې اړاوه
هغـه ګـرو دې اوس اړه کـړ
چـې پلـرو دې رڼـاوه
لودي ستا پـه نامـه سپک سو
کـه هـر څـو مـو درنـاوه
نصرـه! نـه مـو یـې لـه کهالـه
لـودي نـه یـې پـه کـاوه
زمـوږ رغـا ده ستا لـه ګروهـه
دورې ځلـوي پـه رغـاوه۹۲

د نصر لودي ځواب:

د الحـاد پـه نـوم تـورن سـوم
زه لرغـون خـو ملحـد نـه یـم
زمـا دښـنه هسـې تـو راکـړ
کـه ملحـد یـم د دښـنه یـم
لـه اسـلامه نـه ترپلمـه
تورانـو څخـه پـه ترپلـه یـم

ګـره مـې هغـه لرغـونی دی
اوس هم کـروړ پـه لرغونه یـم
د اسـلام پـر هسـک بـه ځلـم
و تورانـو تـه تیـاره یـم
د لـودي زوی سـنتي یـم
د حمیـد لـه لـوړ کهالـه یـم۹۳

د ملتان د لودیانو د راغورځېدو څلور پېړۍ وروسته په هند کې لودي پښتانه د نهمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې بیا دومره ځواکمن شول چې د بهلول لودي په مشرۍ یې په ۸۵۰ هجري کال کې په هند کې حکومت تشکیل کړ. سلطان بهلول لودي د ډیلي د سلطنت پر تخت کښېناست او یوه پراخه امپراتوري یې چې د پنجاب نه د بهار ایالت تر پولې غزېدلې وه جوړه کړه. بهلول د خپلو مټو د ټینګولو په موخه خپل استازي روه ته ولېږل او د یوه شاهي فرمان په ترڅ کې یې د دې سیمې پښتنو قبیلو ته هند ته د راتلو بلنه ورکړه. دی لیکي: «ما ته خدای پاک د هندوستان حکومت راکړی دی. ولې په هندوستان هغه سړی حکومت کولی شي چې هغه د قام او قبیلې خاوند وي. پدې بنا ټولو پښتنو ته په کار دي چې هند ته راشي. فوځي ملازمت اختیار کړي او یو طرف ته جاګیر حاصل کړي او د ارام او هوسایي ژوند تېر کړي او بل طرف ته د خپل قامي حکومت د حفاظت په لړ کې د مظبوطو دښمنانو دپاره یو مظبوط دېوال اوګرزي.» ۹۴ د دې فرمان پر بنسټ لودي، لوهاني، نیازي، مروت، بېټني، سربني او کرلاني قبیلې هند ته رواني شوې. پدې ترتیب ډېر پښتانه هند ته شیوه شول او هلته بهلول لودي د ده له خوا نیول شوي ایالتونه د دوی تر منځ وویشل او هر یو مشرـ ته یې د امیر نوم ورکړ.

د بهلول لودي د مړینې وروسته سکندر لودي واک ته ورسېد. سکندر لودي

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو غښتلی او مقتدر شخصیت او د ډېر تدبیر څښتن و. د ده د سلطنت په مهال په هند کې ښېرازي او پرېماني وه

د سکندر لودي د مړینې وروسته ابراهیم لودي د واک په ګدی کېناست. هغه لومړی د خلکو او خپلو امیرانو سره ښه رویه وکړه خو کله یې چې پښې ټینګې شوې نو پخپلو امیرانو پسې یې راواخېسته. د ابراهیم لودي دا ناوړه رویه د دې لامل شوه چې د پاچا او پښتنو امیرانو تر منځ بې باوري زیاته او بې اتفاقي منځ ته راشي. د دغې بې باورۍ پایله دا شوه چې د پاچا په ژوند کې د بهار ایالت دریا خان لوهاڼي زوی چې د بهار حاکم و پاڅون وکړ او د ډیلي نه بیل شو. د ابراهیم لودي او پښتنو امیرانو مخالفت تر دې پولې ورسېد چې ځینو امیرانو د پاچا د منځه وړلو لپاره ان غدارۍ ته لاس واچاوه. د بېلګې په توګه دولت خان لودي چې د ابراهیم لودي په وخت کې د پنجاب د ولایت والي او یو نومیالی سپاسالار و او ابراهیم لودي د هغه د منځه وړلو پسې متې رانغښتې وې غدارۍ ته لاس واچوه. دولت خان لودي د ابراهیم لودي د تره علاءالدین عالم خان سره چې دا مهال په ګجرات کې د ابراهیم لودي د لاسه پناه اخېستې وه اړیکه ټینګه کړه او پنجاب ته یې راوباله. دولت خان لودي د ابراهیم لودي تره کابل ته واستولو تر څو بابر مغول د ابراهیم لودي پرضد وهڅوي چې په هندوستان برید وکړي.

بابر په ۱۵۲٦ کال کې ابراهیم لودي ته د پاني پت په جګړه کې ماتې ورکړه. په دغه جګړه کې ابراهیم لودي د یوه پښتون په لاس ووژل شو. پدې توګه بابر د هند د مغولي واکمنۍ بنسټ کېښود. خو د بابر د مړینې وروسته پښتنو د خپل هوښیار او مدبر مشر فرید خان تر لارښوونې لاندې د بابر زوی همایون ته ماتې ورکړه او د شیرشاه سوري په نوم یاد شو او د نوموړي په مشرۍ په هند کې د پښتون واکمني بیا راژوندی شوه.

لودي واکمنو خپلې مورنۍ ژبې پښتو سره مینه درلوده او د دوی په دربار

کې یې خپل ځای درلود. د بهلول په پاچاهي کې یو شمېر پښتانه د دربار او درباري دودونو سره بلد شول. په دربار کې د عالمانو او شاعرانو د پالنې دود هم په دوی اغېز شیندلی و. په دغه دوره کې خلیل نیازي چې د دربار شاعر و لاندې رباعي د پاچا په وړاندې ویلې چې په پټه خزانه کې خوندي ده.

خړې اورېځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بیلتون له لاسه
په هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه۹۵

د نیازي د شعر په ځواب کې سلطان بهلول لودي چې پخپله شاعر هم و سمدلاسه داسې ځواب ورکوي:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګوره اورېځې د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زیب مومي زما له لاسه۹٦

زلمی هېواد مل دا د پښتو ژبې درباري ادبیاتو لومړنی نمونې بولي. همدرنګه د عیسی مشواڼي او شیخ علي سروري لودي غزلې هم د یادونې وړ دي.

د شیخ بوستان بړېڅ صوفي شاعر بدله هم د یادونې وړ ده. موږ ته د شیخ عیسی په دریو ژبو رساله او د شیخ بوستان بړېڅ بستان الاولیا کتاب تر اوسه لاسته ندي راغلي. پدې دوره کې د نهو تنو پښتو شاعرانو نهه بیل بیل شعرونه لاسته راغلي خو کتابونه یې لا تر اوسه ندي موندل شوي.

د لودي پښتنو واکمني بابر مغولي پاچا د پښتنو په مستقیمه مرسته د پاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

پت په جګړه کې نسکوره کړه.

د بابر د واکمنۍ وروسته یې زوی همایون د هند واکمن شو خو د سوري پښتنو وتلی شخصیت فرید خان له لاسه یې ماته وکړه او فارس ته وتښتېد او په هند کې د فرید خان په مشرۍ پښتانه بیا واکمن شول او فرید خان د شیرشاه سوري لقب غوره کړ. شیرشاه سوري د پراخ نظر خاوند و او پښتنو ته یې د یوه قوم په سترګه کتل او ده به ویل: «ټول پښتون یو قوم دی زما په دربار کې د قبیلو ذکر مه کوئ».۹۷ د لودیانو وروسته د شیرشاه سوري په دربار کې هم پښتو ویل کېده

تاریخ داودي وایي چې «چون جدم شیخ بایزید در مجلس شیرخان درامد چون نظر شیرخان بر شیخ بایزید افتاد، برخاست و چند قدم پیشتر امد جدم خواست که دست بدهد. شیرخان با زبان افغاني فرمود: (شیخه تر غاړې به وځو)»۹۸

همدا راز په دې تاریخ کې راغلي دي چې شیرخان د افغانانو غوښتل چې په روانه ژبه ځواب ووایي او ویل به یې چې افغاني ژبه پر ما ګرانه ده.

په هند کې د پښتو پالونکو پاچاهانو نه یو سلطان فیروز شاه دی چې د ده د پښتو پالنې په هکله خورشید جهان داسې وایي «جز وسیله ای پشتو و پشتو ګوئ در دربار فیروز شاهي احدی را پیش قدمی مقدور نبود و طایفه افاغنه را فیروز شاه از تمام شرفا عزیز تر میداشت... » ۹۹ د دې سره سره زیاتو پښتنو په هند کې خپله مورنۍ ژبه د لاسه ورکړه.

اووم څپرکی

روښانیان او پښتو ژبه

په هند کې د لودي او سوري دولتو د نسکورېدو وروسته افغانانو په پښتونخوا کې د هند د مغولي واکمنو، چې د هېواد ختیځه برخه یې لاندې کړې وه، پر وړاندې خپل ملي ازادي بخښوونکی غورځنګ د روښان پیر په مشرۍ پیل کړ چې په تاریخ کې د روښاني نهضت په نوم یادیږي.

بایزید چې وروسته په روښان پیر وپېژندل شو د شیخ عبدالله زوی و. شیخ عبدالله د سوویلي وزیریستان د کاني ګرم اوسېدونکی او اورمړ افغان و. بایزید روښان په یوه علمي کورنۍ کې د پنجاب په جالندر کې زیږېدلی دی. نوموړی لا د اوو کالو ماشوم و چې د لودیانو واکمني د مغولي بابر په لاس نسکوره شوه. دغه مهال د شیخ عبدالله کورنۍ خپل پلرني ټاټوبي کانیګرم ته راستانه شوه.

بایزید لومړنۍ زده کړې چې هغه مهال دود وې د خپل پلار او ملا پاینده نه تر سره کړې او بیا یې څو کاله ریاضت وګاله تر څو د پیرۍ او د خلکو د روحاني لارښوونې درجې ته ورسېد. د ده د پیرۍ، ښه سرېتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې تر ملکونو خورې شوې.

روښان پیر توران او هندوستان ته سفرونه وکړل او راز راز دینونه یې مطالعه کړل او سوداګري یې هم کوله. په هند کې د شیرشاه سوري سره اشنا او په هند کې یې د شیرشاه سوري د مهال شان او جلال لیدلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښان پیر چې په کندهار کې په کندهاریانو د مغولو د انسانیت نه وتلي زور زیاتي راپارولی و، د هند دمغولي واکمنو په ضد د مبارزې بیرغ پورته کړ لکه چې وروسته میرویس خان هوتکي هم په کندهاریانو باندې د گورگین ظلمونو راپارولی و. روښان پیر د وزیریستان په کاني گرم کې د عرفان او تصوف له لارې یو فکري نهضت پیل کړ او خپل مریدان یې راټول کړل. ده د مغولو د ظلم په وړاندې خلکو ته دا تبلیغ کاوه چې مذهب افغانانو ته دا اجازه ورکوي چې د دغو ظالمانو د ظلم نه ځان ازاد او وژغوري لکه چې وروسته میرویس نیکه د گورگین د ظلمونو په وړاندې د مکې معظمې د دیني عالمانو نه فتوه واخیسته چې دغې فتوې د پردیو د ظلم په وړاندې د ازادۍ په لاره کې د افغانانو مبارزه روا وگڼله. روښان پیر د خپلو پلویانو په زیاتېدو سره د یوې خوا خپل مذهبي اغېز ته دوام ورکاوه او د بلې خوا یې سیاسي اغېز غښتلی کېده.

جان لیډن وایي چې د روښان پیر د پلویانو په زیاتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنگ سیاسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زیاتوي چې «روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ایښودونکي د ستر نبوغ او استعدد نه برخورداره په دوو اساسي ستنو یاني ملي او دیني اصولو ولاړ و نږدې یوه پېړۍ د مغلو د امپراتورۍ تر ټولو نه ښېرازه او ابادە دوره کې د نفوذ نیلی وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پیل نه د شاه جهان تر وخته پورې یې د ځپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقیدې خپلې ودې او پرمختگ ته دوام ورکړ.»۱۰۰

روښان پیر د پښتنو د خپلواک دولت د جوړېدو اړتیا ته پام شو. ده نه یوازې دا اړتیا په گوته کړه بلکې د هغه د پلي کولو لپاره یې عملي گامونه واخېستل. ده او د ده کورنۍ پدې لاره کې دومره سترې سرښندنې ورکړې چې د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا « په شپاړسمه پېړۍ کې د میا روښان کورنۍ یاني ده پخپله، زامنو او لمسیانو یې د خپلواکۍ په لار کې دومره

سرښندنې کړې چې شاید په نړۍ کې د خپلواکۍ په لار کې بلې کورنۍ دومره سرښندنه نه وي کړې.»۱۰۱

روښان پیر د دې سترې موخې د تر سره کولو لپاره د افغانانو په منځ کې یو ساده خو د قبیلو د کچې نه لوړ سازمان جوړ کړ او عشر یې د خراج په نامه پخپلو پلویانو وضع کړو او د جگړې د غنیمتونو پنځمه برخه یې هم اخیسته. پدې توگه یې یو بیت المال منځ ته راووړ چې د هغه په مرسته خپل پوځي ټولگي تمویل کړي او هم د بې وزلو او غازیانو سره مرسته وکړي. بایزید روښان همدارنگه د څو زرو سوارو او پلیو اردو جوړ کړ او اعلان یې وکړ چې «هند به فتح کړم هر څوک چې اس لری راځي دې د اکبر پاچاهي زموږ ده.»۱۰۲

روښان پیر د خپلو فکرونو د خپروي په موخه د خپل ټاټوبي نه تیراه ته ولاړ او هلته ډېر اپریدي، اورکزي، بنگش او تیراهي د ده د لارې مله شول. بیا پېښور ته ولاړ او هلته یې ډېر خلک مریدان شول. روښان پیر په جلال اباد باندې د جگړې پر مهال چې پوځي ډلې یې ماته وکړه جل وواهه او مړ شو. خو د روښان پیر د مړینې وروسته د ده په لاس د ایښودل شوي ملي ازادي بخښوونکي غورځنگ بله شوې ډېوه د ده زامنو او لمسیو روښانه وساتله.

د روښان پیر د مړینې وروسته «د ده زامنو چې هر یوه یې ځان پاچا اعلان کړی و د پاڅون بیرغ رپانده وساته. جلال الدین روښان، وروسته له دې چې ټول مشر وروڼه یې په مبارزه کې له لاسه ورکړي وو، په څوارلس کلنۍ کې د پلار په ځای کښېناست. جلال الدین روښان د نړۍ د ډېرو فعالو مشرانو په ډله کې راځي. پیروان یې له کابل نه تر پېښور پورې فعال وو، یواځې یوسفزي ۲۳ ځله د مغولو پر ضد ولاړل شول. روښانیانو په مختلفو وختونو کې پېښور محاصره کړ او له کابل او غزني څخه یې حاکمان وشړل،.خو په پای کې ټول ناکام شول.»۱۰۳

د روښان پیر او د هغه روښاني غورځنگ پر ضد د مغلو پاچاهانو د غښتلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظم پوځ جګړه ییز عملیات، د اخوند درویزه او سید علي ترمیزي په مشرۍ د پیرانو او عالمانو پراخ تبلیغ او هم هغه کسان چې خپل مالونه یې د لاسه ورکړي او د روښاني غورځنګ د نه ملاتړ له امله د مغولو سره همکاري کوله مبارزه کوله چې په پای کې د روښاني غورځنګ د ماتې لاملونه شول.

روښان پیر خپل اثار لکه صراط التوحید، مقصود المومنین، فخر الطالبین، حالنامه، خیرالبیان، تذکرة، فرحت المجتبی او نور په پښتو، پارسو، هندي او نورو ژبو ولیکل. ده او د ده مریدانو پښتو ژبې ته هم خدمتونه وکړل. د هندوستان نه مودود ترین او ارزاني خیشکي راغلل او د روښان پیر مریدان شول. خلیفه مودود ترین «مقصودالطالبین» او ارزاني خیشکي «مراته المحقیقین» ولیکل. ارزاني په پښتو ژبه د شعر دیوان هم لري. موږ ته نه یوازې د ارزاني د شعر دیوان بلکې د هغه کلیات هم را رسېدلي دي چې خطي نسخې یې په کابل، پېښور، برېتانیا او هندوستان کې خوندي دي. د هېوادمل په وینا د هند د پښتنو په پښتو شاعري کې قصیده د لومړي ځل لپاره د ارزاني په شاعري کې د یوه شعري ژانر په توګه ځان څرګندوي. دا رنګه دی لومړی سړی دی چې الفنامه یې ویلې ده. برسېره پردې په هند کې دی لومړی سړی دی چې د پښتو نثر یې لیکلی دی. «پښتو وایۍ، پښتو لولۍ، پښتو لیکۍ» ۱۰۴ د تحریک لومړنی محرک ارزاني خیشکي دی.

هغه روښانیان چې وروسته هندوستان ته لاړل هلته یې د پښتو ژبې اثار ولیکل. د هغوی له جملې نه لوی شاعر میرزا روښاني، ابابکر کندهاری، د ابابکر زوی علي محمد مخلص، دولت لواڼي، خواجه محمد، قادر داد او نور دي.

میرزا لومړی شاعر دی چې د پښتو په شعر کې یې په هند کې د مخمس ژانر جوړ کړی دی.

ابابکر کندهاری د پښتو ژبې شاعر دی چې د «مرات المعرفین» په نوم د

شعر دیوان لري چې د هېوادمل په وینا ډېرې بې نظیره قصیدې او څلوریزې پکې ویل شوې دي.

د مخلص د شعر دیوان په برېټش موزیم کې خوندي دی ۱۱۹ غزلې او ۱۱۷ څلوریزې لري. مخلص د شعر د دیوان برسېره په پښتو یوه رساله په نثر کښلې ده چې نسخه یې هېواد مل د کلکتې بنګال ایشیا ټک سوسایټي کې موندلې ده. مخلص د روښان پیر حالنامه هم په هند کې بشپړه کړې ده.

د دولت لوانړي دپښتو دیوان خطي نسخې په هندوستان، برېتانیا او کابل کې شته. د کلام نمونه یې دا ده:

شیرین یار چې ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مې د مینې د ده ګل کوت
د دیدن شراب یې راکړه هسې مست شوم
چې هر جز مې د معنی په قوت کل کوت۱۰۵

کریم داد هم د روښان پیر پلوي شاعر دی چې لاندې بیت یې د شعر نمونې په توګه وړاندې کوم.

د لالـــــــــه پیاله د سرو شرابو پر شوه
نرګس سترګې کړې ور پورته له خماره۱۰٦

پدې ترتیب په هند کې جوړ شوي روښاني اثار د لسمې هجري پېړۍ د دوهمې نیمایي د ورستیو لسیزو نه د روښاني ارزاني له خوا پیل کیږي او د دولسمې پېړۍ تر د لومړی نیمایي د دوهمې لسیزو پورې اوږدیږي.

خو د روښان پیر تر څنګه د روښان پیر مخالفین چې د مغولي پاچاهانو په دستور یې د روښاني غورځنګ پر ضد مبارزه کوله تر څو مغولو نیواک ټینګ کړي هم په پښتو لیکنې کړې دي. مغولو د روښاني نهضت پر ضد ترمذي او د ده مریدان چې تر ټولو نامتو یې اخوند درویزه وه وهڅول چې د دین تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پردې لاندې روښاني نهضت وټکوي. خدای بخښلی حبیبي وایي چې پیر بابا د هند مغولي کورنۍ سره د وینې او نسب پیوند درلود. ترمذي خپلو موخو ته د رسېدو لپاره د دولت زیو د یوه مشر چې د یوسف زو په څانګه پورې اړه لري د لور سره واده وکړ.[۱۰۷] ظفر کاکاخیل وایي چې «ملک دولت خان ملیزي خپله خور مریم بي بي هغه له په نکاح ورکړه.»[۱۰۸]

دوی هم په پښتو ژبه د روښانیانو پر ضد لیکنې وکړې چې که د یوې خوا یې د روښاني نهضت د ټکولو لپاره وکارولې خو د بلې خوا یې د پښتو ژبې په وده کې ګټور رول ولوباوه چې د روښاني اثارو په څنګ کې د دوی یادونه هم اړینه ده.

د اخوند درویزه پښتو اثار او په ځانګړې توګه «محزن اسلام»، د هغه د زوی کریمداد پښتو اثار او په هند کې د دوی د پلویانو نه عبدالله قصوري خیشکي، محمدخان ځمند، عبدالغني کاسي او نورو اثار یادولی شو. عبدالله قصوري خیشکي د کریمداد په الفنامې جامع عرفاني شرح وکښله او په «مخارج الولایت» کې یې د اخند درویزه او کریمداد دواړو احوالوته ځای ورکړ. ځمند هم د پښتو ژبې لیکوال دی چې «انوارالکتاب» یې په پښتو کښلی دی. د دې کتاب څلور قلمي نسخې لیدل شوې چې یوه یې د کابل په ملي ارشیف کې خوندي ده. عبدالغني کاسي د اخوند درویزه د مخزن او نورو ځینې لیکوالو قلمي نسخې خطي کړې او خوندي کړې دي. د دې خدمت برسېره د پښتو ناظم هم و.

د روښان پیر او د هغه د پلویانو او د اخوند درویزه او د هغه د پلویانو تر منځ مشاجرو او بحثونو پایله دا شوه چې «د اسلام د چوکاټ د ننه نوي نظریات منځ ته راغلل او دغه مشاجرې چې په پښتو ژبه کېدې د هغې د ودې سبب شوې.»[۱۰۹]

اتم څپرکی

اولسمه مخزېږدې پېړۍ او پښتو ژبه

اولسمه میلادي پېړۍ د پښتو ژبې په وده کې داسې دور دی چې ساری یې تر اوسه نه دی لیدل شوی. پدې پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران لکه خوشال بابا، رحمان بابا، حمید بابا، عبدالقادر خان خټک، اشرف خان خټک، علي خان خټک، کاظم خان شیدا او نور منځ ته راغلل چې د پښتو ژبه یې د نورو سیمه یزو ژبو سیاله کړه چې په لنډه توګه به ورته کتنه وکړو.

۱-خوشال بابا او پښتو ژبه

په ۱۵۸٦ کال کې د اکبر مغولي پاچا له لوري د خټکو د قبیلې ملک اکوړې ته د اټک او پېښور تر منځ د لارې د ساتنې دنده ور په غاړه شوه لکه چې ملک سدو ابدالي ته د شاه عباس اعظم له خوا د هرات او کندهار د سړک د یوې برخې د ساتنې ذمه واري ورسپارل شوې وه.

د اکوړې د ټبر د شهباز خان په کور کې یو ماشوم نړۍ ته سترګې وغړولې او خوشال خان یې ونوموه. ده هغه علوم چې هغه وخت دود وو ولوستل. ده د علومو د زده کړې تر څنګ د ښکار سره هم مینه درلوده د شهبازخان د مړینې وروسته د خپل پلار پر ځای د خټکو د قبیلې خان وټاکل شو.

ده خپله دنده په امانت داری سره تر سره کوله خو خوشال خان د کابل صوبه دار له خوا د یوې دسیسې په ترځ کې ونیول شو لومړی په ډیلي کې بندي و او د هغه ځایه د رنتبهور بندیتون ته یوووړل شو او دوه نیم کاله د رنتبهور په بندیتون کې ډېر کړاوونه وګالل. دی بیا د رنتبهور د بندیتون نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایستل شو او اګرې ته یوورل شو او هلته له بنده ایله شو او په ډیلي کې نظر بند وساتل شو او وروسته پښتونخوا ته راستون شو او د مغلي واکمنۍ پر ضد یې مبارزه پیل کړه لکه چې وايي:

پس له بنده دی دا عزم
د خوشال د خاطر جزم
یا نیولی مخ مکې ته
یا مغولو سره رزم

خوشال بابا د مغولو پر ضد د خلکو د پارولو، د لښکرو د ټولولو لپاره د پښتنو بېلو سیمو ته ډېرې دورې وکړې او ټول پښتانه یې د ملت په توګه د مغولو پر ضد مبارزې ته رابلل.

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشال خټک یم

اکاډمیسین کاندید نومیالی پخپل څېړنیز اثر «د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي» کې سم وايي چې باید « خوشال د پښتني ناسیونالیزم پلار وبلل سي»۱۱۰

پدې ترتیب د بابر او بابري واکمنو پر ضد د مبارزې په اوږدو کې د پښتونخوا د پښتنو د مقاومت وروستۍ مرحله د ستر شاعر او مبارز خوشال خان خټک په مشرۍ پیل شوه. د ده سره په دغه مبارزه کې ایمل خان مومند او دریا خان اپریدی ملګري وو.

خوشال بابا نه یوازې د مغلو پر ضد د وسلې کار واخېست بلکې د قلم څواک یې په مېړانه سره پدې لړ کې وکاروه. خوشال پښتو ژبه پخپلو لیکنو دومره غني کړه چې د ستر احمدشاه بر درانې د دې جوګه شول چې په اوسني پښتونخوا ایالت کې نور اوسېدونکي قومونه هم پښتو زده او بیا یې

خپله کړي.

ده په هند کې د بندیتوب په مهال فراقنامه ولیکله چې خطي نسخه یې د پېښور په موزیم کې خوندي ده. په دغه اثر کې ګڼ شمېر موضوعات انځور شوي دي. بل یې د رامپور په بندیتون کې ترکیب بند ذوالقافیتین لیکلی دی. دا د پښتو شعر یو نوی ژانر دی.

ده په هند کې دستار نامه هم لیکلې ده. دا کتاب په نثر کښل شوی دی. دا کتاب ډېر ارزښت لري. د هېواد مل په وینا پدې کتاب کې «د خوشال د جهانداری نظریه او د ښوونې او روزنې اصول او نور ډېر مهم اجتماعي، فلسفي ارزښت لرونکي مسایل په کې بیان شوي دي.»۱۱۱

دا کتاب چې په پښتو خوشال انشأ کړ
پخوا ندی انشأ کړی پښتانه

د خوشال خان مهم اثر د ده کلیات دي چې د ده په وینا شمېر یې تر څلوېښتو زرو بیتو اوړي. د ده په کلیاتو کې دا شعري ژانرونه لکه قصیدې، غزلې، رباعي، قطعې، مخمس، مسدس، معشرـ ترکیب بند، ترجیع بند، مثنوي، ترکیب بند ذوالقافتین او نور مونډلی شو. د ده نور اثار بازنامه، فالنامه، فضل نامه، طب نامه، بیاض، ځنځیري، سواتنامه، اخلاق نامه او نور دي.

خوشال بابا پخپلو اثارو کې دا ښودلې چې دی یو ستر شاعر، د وطن د ازادۍ د لارې یو نامتو جنګیالی او پښتنو د ملي ازادي بخښونکي نهضت ملي او سیاسي لارښود و. ده پخپلو اثارو کې پښتنو ته د پوهنې اړتیا په ګوته کړه او د ښځو پوهنې ته یې زیاته پاملرنه واړوله. ده دا مهم نظر هم وړاندې کړ و چې د ماشومانو د زده کړې لپاره د دوی تشویق کولو ته اړتیا ده یا په نورو ټکو د ماشومانو په روزنه کې مکافات له مجازاتو نه زیات اغېز لري. ده پخپلو اثارو کې بیل بیل موضوعات رانغړلي دي لکه د روغتیا،

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه، ښوونه او روزنه، ټولنیز او کلتوري سمون او نور.
خوشال خان خټک پښتو ژبې ته د شعر او نثر په برخه ډېر څه ورکړل.
مورګرن سترن خوشال د پښتو ژبې پلار بولي. زه چې د مسکو په دولتي پوهنتون کې زده کړیال وم نو یوه ورځ د روسي ادبیاتو د تاریخ په لکچر کې استاد شاعر پوشکین د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ایښودونکی وباله. ما سره دا فکر پیدا شو چې د ده د مخه هم د روسي ژبې شاعران او لیکوالان وو نو ولې پوشکین د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ایښودونکی بولي. خو وروسته راته ښکاره شوه هغه څه چې پوشکین روسي ژبه ته ورکړي دي نورو نه دي ورکړي. بیا ماته هغه وخت دا فکر پیدا شو چې پښتانه باید خوشال بابا د اوسنۍ (معاصرې) پښتو ژبې بنسټ ایښودونکی وبولي. زه اوس دا زړه کوم چې ووایم خوشال بابا هغه څه چې پښتو ژبې ته ورکړي دي د دې وړ دی چې د اوسنۍ پښتو ژبې بنسټ ایښودونکی وبلل شي.
خوشال پېژندنه نن نړیواله شوې او د هغه د هر اړخیز شخصیت په بیلو بیلو اړخونو څېړنې شوې او کیږي. هیله منـد یـم چې پښتانه به د ده په لوړو افکارو ځان پوه او خپلو موخو ته د رسېدو لپاره بـه پـوره ګټه ورځخه پورته کړي. اوس به د ده د غزل څو بیتونه چې د شلمې پېړۍ په اوایامو کلو کې د پېښور د راډیو خوانې سندر غاړې ناویتا په ځانګړي او زړه وړونکي غږ کې ویل شوي دي لوستونکو ته وړاندې کړم:

چــې مــې اولیــدې دا تــورې ســترګې ســتا
زه بــه نــه کــړم نــورې هېــرې ســترګې ستا
لکــه پــت پــورې د جنــګ نېــزه پــر غــاړه
دا اوږده بانــه پــرې پــورې کــه د ســـتا
زه بـــه نکـــړم نـــورې هېـــرې ســـترګې ســـتا
چــې مــې اولیــدې دا تــورې ســترګې ســتا
لکه نور په میو مست شي هسې مست شم

زه چــې وویــنم مــی خــورې ســترګې ســتا
زه بــه نــه کــړم نــورې هیــرې سترګې ستا
چــې مــې اولیــدې دا تــورې ســترګې ســتا
چـــې د وکـــوه دیـــدن دی ورتـــه ګـــوره
څــه خوشــاله نــه دي تــورې ســترګې ســتا
زه بــه نــه کــړم نــورې هېــرې سترګې ستا
چــې مــې اولیــدې دا تــورې ســترګې ســتا

د خوشال خان خټک په کورنۍ کې (عبدالقادر خان، هجري، شیدا او نور) او هم نور ډېر پښتانه شاعران پیدا شول چې د ده سبک او لاره یې ونیوله او پښتو ژبې ته یې ستر خدمتونه وکړل.
د دکن قلندر، اشرف خان هجري، سکندرخان خټک او نور په هند کې د خوشال د سبک پیروان وو.
موږ دوه قلندره لرو چې یو یې د سوات اکوزي یوسفزی دی چې د شعر دیوان لري او په کابل کې پښتو ټولنې چاپ کړی دی. دوهم قلندر مومند دی چې په دکن کې اوسېده چې په قوم مومند دی او دیوان یې تر اوسه نه دی موندل شوی خو بېلې بیلې غزلې یې شته چې یوه یې د هجري په دیوان کې خوندي ده او څو بیتو ته یې دا دي:

چـــې نیـــولی یـــې د مینـــې پـــه تـــاوان یـــم
ټینــګ تړلــی یــې د زلفــو پــه رېســمان یــم
نــوی طــرز مــې پــه پښــتو ژبــه کــې وکــړ
د افغـــان پـــه شـــاعرانو کـــې ســـلطان یـــم
پــه پښــتو کــې چــې څــوک دم وهــي د شــعر
خوشه چین مې دي د څېرمې زه دهقان یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

و پښتو ژبې مې اب ورکه په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم
ما د عجز سبق هسې دی ضبط کړی
چې انځور د مهوشانو د کمان یم
تر خپل خوی پورې ناچار یم قلندر یم
عاشقي توره بلا زه یې خواهان یم۱۱۲

پدې ترتیب دا قلندر مومند شاید لومړی پښتون وي چې د پاړسو او پښتو ژبې سیالۍ ته یې پام شو. د پښتو او پاړسو ژبې موضوع یوه سیاسي مسله ده او د پاړسو ژبې نفوذ چې په اصل کې د پارس نه افغانستان ته راغلې د ایران دفرهنګي نفوذ د پراختیا لپاره چوپړ کوي نو ځکه دی په شعوري توګه وایي:

و پښتو ژبې مې اب ورکړ په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم

دا قلندر مومند دی چې پښتنو ته څرګند پیغام ورکوي چې پخپله مورنۍ ژبه لیکنې وکړي خپله ژبه بډای کړي او د پردیو د فرهنګي ښکېلاک مخه ډب کړي.

بل شاعر اشرف خلیل دی چې تر اوسه یې دیوان په لاس ندی راغلی خو د ښه مرغه د ده دیوان منتخبات په «چمن بې نظیر»، «چمن بې عدیل و ګلشن بې تمثیل»، د ملا شایسته خان جونګ او نورو لیکنو کې راغلي دي.

تر هر چا د مخه د ده دوې غزلې پادري هیوز انګریز په «کلید افغاني» کې چاپ کړې دي. د ده د غزلو او رباعیاتو سربېره یو خوندوره الفنامه هم خوندي ده.

په هندوستان کې د خوشال او د ده د سبک د پیروانو اثار د اولسمې

مخزیږدي پېړۍ د دوهمې نیمایي نه پیل او تر اتلسمې هجري پېړۍ پورې دوام کوي. د دې پړاو په جوړو شوو اثارو کې په ځانګړې توګه د خوشال بابا او هجري په اثارو کې تنقید وجود لري. دوی دواړه پښتو قصیدې جوړوي چې د هېواد مل په وینا دغوري دورې د قصیدو سره پرتله کېدای شي. په دې دور کې د نثر په لور هڅې لیدل کیږي. چې د خوشال دستارنامه یې نمونه ده.

۲-رحمان بابا او پښتو ژبه

د مخه مې یادونه وکړه چې په اولسمه پېړۍ کې پښتو ژبې د خوشال او د هغه د کورنۍ او نورو پیروانو د لیکنو له امله ډېر پرمختګ وکړ. په دغه پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران منځ ته راغلل چې په خپلو اثارو یې پښتو ژبه او ادب د دې جوګه کړل چې د سیمو پرمخ تللو ژبو سره سیالي وکړي. د دغې پېړۍ د نامتو شاعرانو د ډلې نه یو عبدالرحمن مومند دی چې پښتانه ورته رحمان بابا وایي. روهي وایي چې د رحمان بابا د پیغام «اصلي جوهر مینه او محبت دی.»۱۱۳ رحمان بابا دشعر دیوان لري چې ګرد پښتانه یې ډېر درناوی کوي او زیات یې لولي او فالونه وباندې ګوري خکه د ده دیوان ډېر زیات چاپ شوی دی. د رحمان بابا شعر روان او خلکو ته د پوهاوي وړ دی. د ده شعر ډېر ښکلی او ژور انساني مفاهیم لري او د ښکلا هنري ښېګڼو له مخې ډېر لوړ دی.

د رحمان بابا تصوف د خدای او د خدای د مخلوق سره د ناپایې مینې بیان دی. رحمان بابا په بهرنیو ادبي کړیو کې هم شهرت لري ځکه چې د ده په شعر کې زموږ د خلکو سپېڅلې مینه انځور شوې ده. د رحمان بابا د شعر نمونه:

زړه مې هسې رنګ بیمار دی ستا له درده
چې د مرګ په انتظار دی ستا له درده

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلبلانو د گل حسن بهانه کړ
په چمن کې یې چغار دی ستا له درده
دا سرود چې نرم نرم ویل کاندي
فریادي ځنې هر تار دی ستا له درده
دا مجلس (چې) د سرود په اواز مست شه
اوربېدلی یې گفتار دی ستا له درده
زه چې آه کړم شین لوگی مې له خولې خیږي
په گوگل کې مې انگار دی ستا له درده
د رحمان نارې به څوک اوري دلبره
هعه څوک دی چې وزگار دی ستا له درده۱۱۴

د ده د سبک نه وروستیو ډېرو پښتنو شاعرانو پیروي وکړه چې یو یې یونس خیبري دی. د زلمي هېواد مل په وینا «د ده شعر د هنر او ښکلا په ټولو ښېگڼو سنبال دی.»۱۱۵. یونس د پښتو شعر ښکلی دیوان لري چې زیاتې یې غزلې دي.

په پښتو شعر یې هسې نامه یوړه
چې خبر یې په اشعار ایران، توران شه
پر لذته شعر به څوک کاندي یونسه
چې په مرگ باندې خاموش عبدالرحمان شه۱۱۶

بل شاعر چې د رحمان بابا د شعر په پله گام ایښی دی مهین خلیل دی. دی د شعر دیوان لري چې تر اوسه چاپ نه دی. د مهین د دیوان خطي نسخې په هندوستان کې شته. ده یو بل کتاب «تذکرة الابرار» نومېږي چې د ختیځ فرهنگ ځینې کیسې او حکایتونه لکه د رابعې بلخې د مینې

داستان په نظم کړی دی چې تر اوسه چاپ نه دی او خطي نسخې یې په کابل، پېښور او هند کې موندل کېږي. ده دوې الفنامې هم ویلې دي چې یوه یې د قصیدې په بڼه او بله یې د څلوریزې په بڼه ده.

د هېوادمل په وینا «د مهین په اشعارو کې غزل، قصیده، مثنوي، رباعي او نور لیدل کېږي. د ده په اثارو کې په حکایتو برسېره عشقي دیني او اجتماعي مسایل ځان ښکاروي او عرفان هم د ده په شعر خپل وزر غوړولي دي».۱۱۷.

د رحمان بابا بل پیرو شاعر معزالله خان مومند دی چې په پښتو ژبه د اشعارو دیوان لري.

که د شعر کرامت له چانه غواړې
مغزالله د رحمان شعر کرامت دی۱۱۸

په هند کې د رحمن بابا د شعر پیروان عبدالرسول، ملا لتاړ شلماني، تنها، رحمت داوي قاسم علي خان اپریدي، منصور، گلمیر، ظاهرالدین او نور دي.

۳-حمید ماشو خېل او پښتو ژبه

د حمید ماشو خېل او د ده د لارې ملگرو د شعر نمونې راښيي چې په هند کې پښتو شاعرانو د هندي سبک ځانگړتیاوې خپلې کړې. حمید ماشوخېل، کاظم خان شیدا، بیاض گډون، میر عبدالله، امام، نورمحمد افغان او نور د هندي سبک شاعرۍ ته لومړی د عبدالحمید مومند پام شو. حمید د شعر لوړه وړتیا، جوړوونکی فکر او د نوي مضمون د موندلو توان درلود. د ده شعر ډېر ښکلی او په بدیعي ښکلاوو سنبال و چې د موشگاف په نوم یاد شو. ده پښتو ژبه د هنري ښکلا په گاڼه دومره ښکلې کړه چې دا په ځای دعوا یې وکړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

فارسیوانو د حیرت ګوتې په غاښ کړې
چې حمید سخن سازي کا په پښتو کې

کله چې انګرېزانو د هند په نیمه وچه کې د دې سیمې ژبې، ادبیات، تاریخ او دودونه څېړل نو جورج راورټي د حمید پاسنی بیت د خپل کتاب «د پښتو ګرامر» په لومړی پاڼه چاپ کړ. د دې مانا دا وه چې د پښتو شعر په لوړ مقام او د حمید په نظر یې د تایید ټاپه ولګوله. راورټي د خپل کتاب «د پښتو قاموس» په اوله پاڼه د عبدالقاذرخان خټک لاندې شعر چاپ کړ:

تا خواږه کړه تر فارسي عبدالقادره
که هر څو وه ترخه ژبه د پښتو

عبدالحمید د شعر یو رنګین دیوان لري چې زیاته برخه یې غزلې دي. د ده د شعر هنریت او ښکلا ډېر لوړ دي چې لاندې دوه بیتونه یې ښه نمونه کېدای شي

دا زما د غمه شین زړه په کې خیال د یار د شونډو
هسې رنګ زیب و زینت کا لکه می په شنه پیاله کې

یا

هسې سحر و جادو کا په نظر د شهلا سترګو
نه یې سیال په هند کې شته دی نه ثاني په بنګاله کې

حمید مومند د مولانا غنیمت کنجاهي نیرنګ عشق په خواږه او روانه پښتو مثنوي ژباړلی چې خورا غښتلی ادبي قوت لري. د ده د ژباړې نمونه:

هر اندام د ګل اندام په ناڅېده
لکه موم د اور له تاوه څاڅېده

کښېناستو یې کښېنول سل افتونه
پاڅېدو یې پاڅول سل قیامتونه[119]

حمید مومند د هلالي چغتایي د شاه و ګدا کیسه هم په خواږه او روانه پښتو مثنوي ژباړلې ده چې په پېښور او ډېلي کې چاپ شوې ده.

حمید بابا ډېر پیروان لري چې یو یې کاظم خان شیدا دی چې هندي سبک یې په پښتو کې پخپلو اشعارو سره لوړې څوکې ته ورساوه. د کاظم خان شیدا د شعر نمونه:

په کې نه شته سیاه مست د هغو سترګو
ګرزېدلی په درست هند په بنګاله یم[120]

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

په هند کې د پښتو اثار

په هندوستان کې د ديني ښوونې او روزنې او ځينو نورو دوديزو زده کړو پـه موخه ځينې اثار جوړ يا وژباړل شول. د دې اثـارو نـه يـو يـې د غـلام محمـد گيگياني معراجنامه ده چې د ۱۱۱۵ ه کال کې يې د پاړسو نه په پښتو ژبـاړلې ده او ۷۹۴ بيتونه لري چې زموږ د پيغمبر د معـراج پيښـه پکـې بيـان شـوې ده. د ده نـور اثـار «جنگنامـه حسـنين»، «سيـف الملـوک بـدری جمالـه»، «تفسير والضحی» او د عزراييل کيسه ښودل شوي دي. تر ده وروسته ميا فقـيرالله جـلال ابـادي خپـل اثـار، «فوايـد فقـيرالله»، «اسـمأ الحسـنی» او «کيميايی سعادت» په پښتو ليکلي دي. د ده اثر پـه نظـم ليکـل شـوي خـو څو منثورې ټوټې هم لري چې هېواد مل يې په هندوسـتان کـې د پښـتو نـثر پنځم اثر گڼي.

د دې لړی بل سړی عبدالرحمن دی، چې په ابن الفقيه په نوم شهرت لـري، د ښوونې او روزنې په موخه يې په پښتو د ترتيـل رسـاله کښـلې چـې د قـران شريف د لوست د ادابو د ښوونې لپاره ليکل شوې ده. همدارنگه د اميرشـاه شمايلنامه او د ميا عبدالحليم کاکاخېل خټک د چهل حديث پښتو منظومـه ترجمه دي.

رحمت داوي د احمد شاه بابا پـه وخـت کـې کشـمير تـه تللـی او هلتـه يـې شاعري کړې ده. د ده د شعر نمونه:

چې پر داد د مظلومـــــانو نه رسيږي
د تيمور بادشاه عجبه سلطاني ده۱۲۱

بل ځای وايي:

د احمـــد فرزنـــدان څـــه دي
ډېـر عـــالم يـــې کـــړ طوفـــان
رب د عـــدل انصـــاف ورکـــړه
دا دعـــا کـــړم هـــر زمـــان
پـــه راســـتي سره گويـــا دی
د رحمـــت داوي زبـــان۱۲۲

په هند کې د پښتنو رياستونه او پښتو ژبه

د اتلسمې مخزيږدي پېړۍ په دوران کې د هندوسـتان پـه بېلـو بېلـو سـيمو کې د ځينـو پښـتنو لـه خـوا سيمه يـز رياسـتونه جـوړې شـوې دي. د دغـو رياستونو له مشرانو نه ځينې يې د قلم خاوندان هم وو چې پـه خپلـه مـورنۍ ژبه پښتو يې اثار منځ ته راوړي او يـا يـې د نـورو ژبـو نـه پـه پښـتو ژبـه اثـار ژبـاړلي دي. برسـېره پـر دې دوی د پښـتو اثـارو د خطـي نسـخو پـه ټولولـو، زياتولو او ليکلو کې د ستاينې او مننې وړ کاروونـه تـر سره کـړي دي. پـه دې کسانو کې د روهيلکنډ نواب عـلي محمـد خـان شـاعر و چـې د هېوادمـل د څېړنې پـر بنسـټ پـه ۱۱۱۹ هجـري کـال کـې زيږېـدلی دی، د ده يـوه اوږده منظومه د عبدالقادر خان خټک د يوې خطي نسخې په پـای کـې راغلـې ده. په نوموړې نسخه کې د روهيلکنډ نورو پښتنو شاعرانو: محمودخـان دشـعر دوه پاړکي، د مسکين د شعر يو پاړکی شته. د روهيلکنـډ د نـواب سـعدالله خان نواب ستايونکی شـاعر سـيد عبدالصـمد پـيرزاده دی چـې يـو مخمـس پاړکی لاسته راغلی دی.

بل نواب حافظ الملک رحمت خـان شـاعر دی چـې د نـواب سـعدالله خـان د مړينې وروسته د روهيلکنډ نواب شو. د ده نه ځينې پښتو منظومې تـر مـوږ را رسېدلې دي. برسېره پردې د ده يو مخمس او يو بـل پـاړکی د عبـدالقادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان د دیوان د یوې خطي نسخې په پای کې د نورو پښتنو شاعرانو د شعرونو سره یو ځای خوندي دي.

بل نواب محبت خان د نواب رحمت خان زوی دی چې پښتو ژبې او ادب ته یې خدمتونه کړي دي. د ده ادبي او ژبني اثار دادي:

پښتو دیوان چې د برېتانیا د بودلیان نومي کتابتون کې خوندي دی.

د شعر نمونه یې دا ده:

نه پوهېږم چې له عقله بېرون چا کړم
چې مې هوش له سره یووړ مجنون چا کړم
په غمزو په کرشمو په مکیزونو
په خپل ځان باندې شیدا و مفتون چا کړم
هم په دا حیرت مې شپه و ورځ تېرېږي
چې ازاد وم بندیوان په افسون چا کړم
په ازار د محبت (محبت خانه)
خبر نه یم چې خسته او زبون چا کړم[۱۲۳]

د ده بل اثر «اسرار محبت» نومېږي چې ده د «سیسۍ او پنون» کیسه نظم کړې ده چې خطي نسخه یې د رامپور په رضا کتابتون کې خوندي ده.

بل اثر یې «ریاض المحبت» نومېږي چې د دې کتاب خطي نسخې په هندوستان، برېتانیا او پتروګراد کې لیدل شوې دي چې په لومړۍ برخه کې پښتو ګرامر په پاړسو او دوهمه برخه یې پښتو لغتونه په پاړسو مانا شوي دي.

بل سړی نواب الله یارخان هم د نواب حیات خان زوی دی چې د «عجایب اللغات» کتاب یې لیکلی چې په پیلامه کې یې د خپلې کورنۍ احوال راغلی د پښتو لنډ ګرامري اصول، خاص غږونه او نورو باندې خبرې کېږي او بیا قاموس پیل کېږي. د دې کتاب دوې خطي نسخې په برېټش موزیم اویوه

یې د رامپور په رضا کتابتون کې خوندي دي.

د حافظ رحمت خان کورنۍ نه یوازې پخپله په پښتو ژبه اثار لیکلي دي بلکې نور عالمان، شاعران او لیکوال یې نازولي، پاللي او ستایلي دي او د دوی په غوښتنه یې پښتو اثار لیکلي دي. د «تواریخ افاغنه» لنډون مسوده چې د رحمت خان په امر شیخ میرداد خیل سر ته رسولې ده. بله مسوده د رحمت خان په غوښتنه پیر معظم شاه برابره کړې ده. بل اثر مفخر افغان دی چې ګلستان رحمت ژباړلی دی.

بله پښتنه کورنۍ چې په هند کې یې پښتو ژبې ته خدمت کړی د نواب نجیب الدوله عمرخېل کورنۍ ده چې پخپل نوم یې د نجیب اباد ښارګوټی ودان کړ. په دغه ښار کې د احمدشاه دراني په نامه سکه وهل شوې ده. احمدشاه بابا نوموړی دډېلي امیر الامرأ وټاکه او کله چې وفات شو په نجیب اباد کې خاورو ته وسپارل شو. ده د دارانګر مدرسه جوړه کړې او پدې کورنۍ کې پښتو ژبه پالل شوې ده. د ارتضا خان عمرخېل «فرهنګ ارتضایي» اثر دی چې ۱٦٦ فصله، یوه سریزه او یو پایلیک لري د یادولو وړ دی. د دې فرهنګ په لومړیو درویشتو فصلونو کې پښتو لغات د نومونو په ترتیب سره راوړل شوي دي. پدې فرهنګ کې لومړی پښتو لغات راغلي دي بیا یې پاړسو او هندي ماناوې کړې دي. بل د «پدماوت کیسې» ژباړه هم یادوي چې ابراهیم نومي په پښتو ژباړلې ده. افضل خان عمرخېل قران شریف په پښتو ژباړلی دی.

چې تفسیر یې په پښتو کړ له پارسي نه
محبت د افضل خان په قام افغان یم

یا

پښتانه ته چې و سخت پارسي زبان
هم په دا تفسیر پښتو کړ افضل خان[۱۲۴]

بل کتاب «نسب افاغنه» نومېږي چې د قاضي محمد عبدالسلام عمرخېل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تألیف دی. د ده په عقیده د پښتو ژبې د تشکل دوره له اسلام نه د مخه په غور کې شوې ده.

په رامپور کې «امدنامه افغاني»، چې یوه خطي نسخه یې په لندن کې د انډیا افس کتابتون کې خوندي ده لیکلې ده. د همدې نسخې په پای کې د گلمیر او منصور پښتو غزلې خوندي دي. دا کتاب د پښتو لغت او گرامر یو اثر دی چې په هند کې لیکل شوی دی.

په رامپور کې اشرف خټک هم اوسېده چې یو غزل بول شاعر و، د کلام نمونه:

موده وشوه چې سلام د یار رانغی
خبر نه یم چې په څه ربیار رانغی
اې فلکه غم شادي ستا په وار وار ده
چېرې ما باندې د وصل وار رانغی
څو به زه د بېلتانه ستایم ناسازې
په بوستان مې د خاطر بهار رانغی
ما ونه لیده هېڅوک داسې په عشق کې
چې په ده د بېلتانه گوذار رانغی
په شادي پسې غمونه وي اشرفه
کوم یو گل دی ورسره چې خار رانغی۱۲۵

په بهو پال کې د اورکزیو پښتنو نوابي وه چې بنسټ یې دوست محمد خان سردار ایښی و. دلته هم د قران پاک یوه پښتو ژباړه شته چې د پښتو ژباړې لاندې د اردو ژباړه کښل شوې ده. د ژباړې برسېره یې فواید په پښتو او حاشیې په پاړسو لیکل شوې دي.

په ټونک کې هم د پښتنو ریاست بنسټ ایښودونکی نواب امیر خان سالارزی دی. د ټونک پښتنو پښتو کتابونه را ټول کړي، ځینې پښتو اثار یې

خطاطي کړي او ساتلي دي. د دوی په راټولو کړو پښتو کتابونو کې ځینې داسې نایابې نسخې شته چې تر اوسه بل ځای نه دي لیدل شوې لکه د حبیب الله دیوان، د صدیق دیوان، د میهن دیوان او ځینې نور

د ټونک د پښتنو د ځینو کسانو نومونه دا دي: مولوي دوست محمد خان د ملا امیر کابلي زوی د «ضابطة افغاني» لیکوال او هم د پښتو د ښکلي تعلیمي نثر لیکونکی دی. ده آمدنامه هم د هغو اردو ژبو لپاره لیکلې ده چې پښتو ژبه یې زده کوله. همدارنگه سید اضغر علي آبرو هم یوه رساله لیکلې چې هفت زبان نومیږي چې یو بحث یې لغات زبان پښتو نومیږي. چې پښتو لغات په اردو ژباړل شویدي.

د میسور ریاست د پښتانه حیدر علي او د هغه د نامتو زوی ټیپو سلطان د نومونو سره نه شلېدونکې اړیکه لري. د میسور د شرقي علومو انسټیټوټ کې یو خطي پښتو کتاب شته چې «ثبات العاجزین» نومیږي چې لیکوال یې مالوم نه دی . د دې کتاب بله نسخه بل ځای نده لیدل شوې نو شاید دلته په میسور کې لیکل شوی وي.

د کشمیر سره د پخوا نه د پښتنو اړیکې وې خو هغه مهال چې ستر احمدشاه بابا په واکمنۍ کې کشمیر د افغان امپراتورۍ برخه شوه دغو اړیکو ډېره پراختیا ومونده. همدې سیمې ته د پښتنو تگ زیات او یو شمېر شاعران هلته لاړل او په پښتو یې اثر جوړ کړل. په کشمیر کې «نصاب شش لغات» رساله د یسفي له خوا لیکل شوی چې اوس د علي گړ ملم پوهنتون د مولانا ابوالکلام په کتابتون کې خوندي ده چې د د شېږو ژبو د یوې مانا لرونکې لغات پکې راټول کړي دي. د دې برسېره د پښتو ډېرې مذهبي او مصورې نسخې په کشمیر کې خطاطي شوې او د تذهیب او طلاکارۍ چارې یې همدې سیمه کې سر ته رسېدلې دي. د نمونې په توگه د مسعود ب عبدالله ادم خان درخانۍ ده چې د عبدالعزیز له خوا د جان محمد یوسفزي لپاره لیکل شوې ده ۱۲٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسم څپرکی

هوتکیان او پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د هوتکیانو او د هوتکیانو د واکمنۍ پر مهال د پښتو ژبې په هکله وغږېږم اړینه ګڼم چې د ټکي ته د لوستونکو پام واړوم چې د مغل چنګېزخان تاړاکونو زموږ هېواد د ستر ناورین سره مخامخ کړ چې نه یوازې یې د وطن نږدې ټوله مادي او معنوي شتمني د خاورو سره برابره کړه، بلکې د سر سخت زیان یې وررسوه. پدې ترتیب له دیارلسمې پېړۍ نه تر اتلسمې پېړۍ پورې د افغانستان تاریخ د پردیو تاریخ شو. د دې پنځو پېړیو په وروستیو دوه نیمې پېړۍ کې د هېواد لوېدیځه برخه تر کندهار پورې د صفوي واکمنو، ختیځه برخه له اباسینه تر کابله او کلاته پورې د مغلو واکمنو او شمالي برخه یې د شیباني خانانو تر لاس لاندې وې.

د مغلو او صفویانو د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د ابدالیانو ټول خېلونه، د غلزیانو څه خېلونه، د دوی په څنګ کې تاجکان، ملتانیان او نور او د ښار د باندې پارسیان پراته وو.

په عمومي توګه د غلزیو خېلونه له کلاته تر کابله پورې د مغولو د کابل د واکمن او ابدالیان د کندهار د صفوي واکمن تر لاس لاندې وو. «خو دواړه قومونه پخپلو کورنیو چارو کې خپلواک وو او چارې یې خپلو مشرانو ور تنظیمولې. دغه مشران په اصل کې وروسته له هغه د زیات واک څښتنان شول چې ولسونه یې میشته شول او کلي او ښارونه یې ودان کړل.»۱۲۷ د

دغو مشرانو له نومیالیو نه یو د سدو خان، چې د سدوزو قبیله ورته منسوبه ده، لمسی او د حضرخان زوی سلطان خودکي (پوپلزی) او بل سلطان ملخي (توخي) وو او دوی په ۱۶۲۴ کال کې سره جوړه وکړه چې د هغې له مخې ګرم اب د دوی تر منځ ټاک (پوله) وټاکل شو. د دې ټاک لوېدیځه خوا به د ابدالیانو او ختیځه خوا به د غلزیانو وي. پدې ډول د دغو دوو قومونو تر منځ د شخړو مخه ونیول شوه. د سلطان خودکي سروالي د صفوي حکومت اود سلطان توخي سروالي د هند مغولي حکومت منلې وه.

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا ددواړو قومونو مشران نه یوازې په ولسي چارو کې بلکې په نړیوال سیاست کې او په ځانګړې توګه د کندهار په سر د دواړو امپراتوریو په سیالیو او جنګونو کې د تجربې خاوندان شول.

د ګورګین د راتګ وروسته په کندهار کې سترې پېښې یو پر بل پسې وشوې. دغه مهال د صفوي واکمنو رسمي سیاست دا و چې شیعه ګان وهڅوي او سنیان وځپي. د دغه سیاست پر بنسټ ګورګین د کندهار سنیان تر فشار لاندې ونیول او د یاغیانو په څېر یې چلند ورسره کاوه. دوی غوښتل چې د ابدالیانو او غلزیانو دودیزې خپلواکۍ ته د پای ټکی کېږدي. برسېره پردې یې غوښتل چې د مغولو په وړاندې ټینګ مورچل جوړ کړي چې کندهار د دوی لاس ته ونه لوېږي.

ګورګین د دې پلان د پلي کولو لپاره لومړی د ابدالي مشرانو پر ضد دسیسې وکړې. لومړی یې د دولت خان د سدوزو څواکمن مشر- دمنځه وړلو په پلان کې بریالی نه شو بیا یې د پښتنو د هغه کمزورې ټکې نه ګټه پورته کړه چې هغه د دوی ځان غوښتنه ده. د ګورګین لښکر یوه شپه د عزت خان سدوزي او اتل خان سدوزي په مرسته او لارښوونه په ښار صفا کې ناڅاپه د دولت خان ابدالي په کلا برید وکړ او دولت خان یې د خپل زوی نظرمحمد او فقیر نومي نوکر سره ووژل. د دولت خان د مړینې وروسته د ده زوی رستم خان د قوم مشر شو. بیا یې رستم خان بندي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

وواژه. او د ده د مړینې وروسته یې د ده غښتلې ډله وځپله او بیا یې د هغه مخالفه ډله د عزت خان سدوزي او اتل سدوزي په مشرۍ اړه کړه چې ارغستان پرېږدي او د کندهار په ختیځه خوا کې میشته شي. لږ مهال وروسته یې ناڅاپه پرې ودانگل، ډېر یې ترېنه ووژل، ډېر لویان یې کرمان ته ورڅخه وشړل او پاتې ابدالیان د شوراوک چاپېر دشتو او غرو ته وکوچېدل.

د ابدالیانو د ځپلو وروسته په کندهار کې غلجیان د یوه ستر قوم په توگه پاتې شول چې مشر یې میرویس خان هوتک و. میرویس خان د شالم خان هوتک زوی او د خپلې مور نازو انا له خوا د سلطان ملخي توخي لمسی او د خپلې ماندینې له لوري د سدوزو زوم و. د ده مېرمن خانزاده د جعفرخان سدوزي لور وه چې د سدوزو د کامران خېلو په څانگه یې اړه درلوده. کامران خان د سدو زوی و چې د خپلو وروڼو په منځ کې یو پوه او عالم سړی و او د «کلید کامراني» په نوم د اثر لیکوال دی چې په پښتو ژبه یې لیکلی دی.

میرویس نیکه

د ابدالیانو د ځپلو وروسته گورگین د هوتکو د ځپلو نیت وکړ. پدې منظور گورگین د هوتکو مشر میرویس خان هوتک ته مراجعه وکړه چې د دوستۍ په پلمه د ده قوم هم وځپي. خو میرویس د تېرو پېښو نه عبرت اخېستی و او دې ته یې پوره پام و چې گورگین یې تېر نه باسي. ده د خپلواکۍ غورځنگ د همکارۍ په جامه کې په پټه پیل کړ او د کندهار د ښار د کلانترۍ منصب یې ومانه.

خو کله چې گورگین د میرویس خان د نفوذ د زیاتېدو نه په وېره کې شو نو هغه یې اصفهان ته وشړه. میرویس خان د خپلې پوهې او ځیرکۍ له کبله د دربار ځواکمن کسان د ځان پلویان کړل او د حج د ادا کولو نه وروسته یې چې د عربستان د عالمانو نه یې د خپلې خوښې سره سم اخېستې فتوا

ورسره وه د صدراعظم اعتماد دوله له لارې اجازه تر لاسه کړه چې په کندهار کې د گورگین د مشاور په توگه کار وکړي. د دوسرسو فرانسوي په وینا میرویس خان د پارس د دربار «د ټولو وزیرانو نه په یوازې توگه ډېر هوښیار و.»۱۲۸

میرویس خان د پخوا غوندې د گورگین سره همکاري پیل کړه خو گورگین پرې ډاډه نه و نو ده د خپل زوی لپاره د میرویس خان لور په نکاح وغوښتله. میرویس خان د دې موضوع لپاره د کوکران جرگه راوغوښته. جرگې پرېکړه وکړه چې د گورگین د غافلولو لپاره د میرویس خپله وینځه د لور په نامه په نکاح ورکړي او همداسې وشول. لکن د میرویس په وړاندې اصلي مسله د خپلواکۍ وه. خو د کاکړ په وینا د دې موخې د سر ته رسولو لپاره نه تنظیم و، نه وسله او نه پوځ او نه د وسله والې مقابلې توان. خو گورگین نه یوازې شل زریز پوځ درلود بلکې شا ته یې یوه لویه امپراتوري ولاړه وه.

میرویس خان د خپل پلان د عملي کولو لپاره د مانجې تاریخي جرگه راوغوښته چې قومي مشران او روحانیون پکې شامل وو. د دې جرگې د غړو یادونه د پښتو ژبې په لومړۍ شاهنامه (محمودنامه) کې ریدي خان مومند کړې ده او دغه کسان پکې شامل وو: سیدال خان ناصر، بابوجان بابي، بهادرخان اندړ، ملا پیرمحمد میاجي، عزیزخان نورزی، یوسف خان هوتک، گل خان بابړ، نورخان برېڅ، نورخان الکوزی، یحی خان هوتک، حاجي نور محمد هوتک، چې په حاجي انگو مشهور دی، یونس کاکړ او نور. ده د دې جرگې له لارې وکړای شول چې د کندهار ولسونه د گډ عمل لپاره چمتو کړي.

جرگې د میرویس خان پلان تایید کړ او پرېکړه یې وکړه چې د بلوڅو، کاکړو او ترینو خانان به خپل ولسونه و هڅوي چې د مالیې د ورکولو نه سر وغړوي تر څو گورگین اړ شي چې د خپلو پوځونو یوه برخه هلته واستوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گورگین چې خبر شو نو د کاکړ په وینا ده شپږ نیم زره سرتېري د میرزا سندل په قوماندنۍ او پخپله د زرو تنو جنگیالیو سره ور روان شو. ده د میرویس نه هم وغوښتل چې د خپلو ایله جاریو سره د ارغسان په ده شیخ کې ور سره یو ځای شي. پدې توگه د میرویس د پلان لومړۍ برخه پلې شوه هغه دا چې د گورگین پوځ په څو برخو وویشي. په ده شیخ کې اوه سوه ناصرو او هوتکو د میرویس په قوماندنۍ د گورگین په زر کسیز پوځ د شپې په تروږمي کې ناڅاپه برید وکړ او له منځه یې یووړ. پدې گام سره د میرویس د پلان دوهمه برخه پلې شوه هغه دا چې د یوې برخې نه وسله واخلي او د نورو برخو د ځپلو لپاره یې وکاروي. میرویس خان د مخه درې نیم زره قومي ځوانان په وړو ټولیو کې منظم کړي او دنده ورکړ شوې وه چې د ښار اړیکه د بهر سره وځاري تر څو پارسیان د پېښې نه خبر نه شي. پخپله میرویس او د هغه ملگري چې د گورگین او د هغه د پوځیانو جامې یې اغوستې وې او د هغوی په وسلې یې ځانونه سمبال کړي وو د شپې په تیاره کې ښار ته ننوتل او په بې ساري چټکۍ سره یې پارسیان تباه کړل. وروسته یې د هغو دوه نیم زره پوځیانو نه چې د بلوچستان نه کندهار ته راستانه شول څه یې له منځه یووړل او نور یې په منډه د تباهۍ خبر اصفهان ته ورسوه.

میرویس خان د ایران د دولت د غافلولو لپاره یو لیک د پارس د پاچا په نامه اصفهان ته ولېږه او بل لیک یې د هند مغولي پاچا ته ولېږه. په وروستي لیک کې ویل شوي و چې د کندهار خلکو د صفوي دولت پر ضد بریالی پاڅون کړی او خپلواکي یې گټلې ده. که چېرې د پارس پاچا د کندهار د خلکو پر ضد پوځ راواستوي او موږ اړ شو چې له تاسو مرسته وغواړو نو تاسو به مرسته وکړی که نه؟ د هند پاچا په ظاهري توگه د کندهار خپلواکي په رسمیت وپېژانده خو په پټه یې صفوي دولت ته پیغام ولېږه چې د دې پېښې مخه زر ونیسي تر څو د دې پاڅون لمبې د هند لمنې ته پراخې نه

شي چې بیا د پښتنو تېر برم یاني د غوریانو، غلجیانو، سوریانو او لودیانو خاطرې را ژوندۍ نه شي.

میرویس خان دا اټکل هم وکړ چې پارسیان به د دې پېښې د غچ اخېستلو لپاره اړین گامونه پورته کړي نو سمدلاسه یې د کورنیو سمونونو په څنگ کې په دفاعي تدبیرونو لاس پورې کړ. میرویس خان په لنډ وخت کې پوځ منظم او د پارسیانو نه یې په نیولو وسلو سمبال کړ او یو منظم توپچي قوه یې هم جوړه کړه. ده د کورنیو سمونونو په څنگ کې د نوي هېواد بهرني سیاست ته پوره پام وکړ.

صفویانو لومړی محمد جامي نومي سړی د تهدید لپاره راولېږه چې د میرویس په امر بندي شو. بیا یې د هرات حاکم محمدخان چې د حج په سفر کې د میرویس ملگری و، راواستوه چې د میرویس په امر د یوه درانه مېلمه په توگه په کندهار کې وساتل شو. کله چې صفوي واکمنان خبر شول نو په کندهار باندې یې د پوځي یرغل ترتیبات ونیول. صفوي دولت په هرات کې میشته پوځ ته امر وکړ چې په کندهار یرغل وکړي. میرویس هم د پنځه زریز ازادي غوښتونکي پوځ سره وروت او سخته ماته یې ورکړه.

بیا د پارسیانو منظم پوځ د اتلسو میاشتو په جریان کې څلور ځله یرغلونه وکړل او ماتې یې وکړه. د دې وروسته صفوي واکمنو د خسرو خان په قوماندانۍ یودېرش زره پوځ کندهار ته واستوه چې دې پوځ کندهار څو میاشتو محاصره کړ خو وروسته د میرویس خان د زړورو جنگیالیو له خوا محاصره ماته او د خسرو پوځ د خسرو خان په شمول تباه شول. دوه کاله وروسته د رستم خان په مشرۍ پارسیانو پر کندهار یو بل یرغل وکړ چې هغه هم ناکام شو.

میرویس خان چې له دې تهدیدونو نه هېواد وژغوره نو د خپلو نورو پلانونو د پلي کولو ته یې خپل پام واړاوه. خو د بده مرغه هغه څه چې دښمن د جگړې له لارې ونشو کړای چې میرویس خان د خپلې لارې ایسته کړي نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کار یې بیا زموږ افغانانو د هغې کمزورۍ له لارې تر سره کړ چې هغه د پښتنو ځان غوښتنه ده. د دې کار د پلي کولو لپاره یې د میرویس ورور عبدالعزیز ولمساوه چې پخپله پاچا او پاچاهي یې په کورنۍ کې نیکاتي شي. عبدالعزیز خپل مدبر، هوښیار او ځیرک ورور ملي مشر میرویس خان ته د پارس د دربار په لمسون زهر ورکړل او د ۴۱ کالو په منګ د دې نړۍ نه سترګې پټې کړې اروا دې ښاده وي. د عبدالعزیز له خوا میرویس خان ته د زهرو ورکولو پېښه د محمد معصوم هوتک په وینا عبدالغفار هوتک پخپل تاریخ کې چې هوتکنامه نومیږي او لطیف جان بابي په سپارښت او لګښت حبیب الله رفیع چاپ کړی دی بیان شوی دی. د دې پېښې تفصیل د هوتکنامې د ۱۳٦ بیت نه تر ۲۲۸ بیت پورې راغلی دی. عبدالغفار هوتک وایي:

پـــه زهرو یې شهید حاجي میر خان که
حکومت یې برادر بیا عزیز خان که۱۲۹

د ده د مړینې وروسته د میرویس ورور عبدالعزیز د جرګې له خوا د میرویس پرځای وټاکل شو.
عبدالعزیز چې د ولس په مشورې د میرویس نیکه پر ځای وټاکل شو د خپل ورور په شان نه تورزن، نه پوه، نه مدبر او نه د درایت خاوند و. ده په لومړي سر کې د قوم مشران راوبلل او دوی ته یې د پارس د دولت پیاوړتیا او ځواکمنتوب او د ځان د ناتوانۍ په هکله خبرې وکړې خو د ولس د مشرانو د سخت غبرګون سره مخامخ شو او ده ته یې ګواښ وکړ چې دا خبرې باید ګرد سره په خوله رانه وړي که نه بل چا ته به ځای پرېږدي. خو میر عبدالعزیز چې خپل ورور یې د پارسیانو سره د پټ جوړ جاړي په پایله کې په زهرو وژلی و د قوم مشرانو د مشورې پرته خپل وړاندیزونه د پارس حکومت ته وړاندې کړل. دا وړاندیزونه دادي:

«له افغانانو دې باج نه اخېستل کیږي؛
کندهار ته صفوي عسکر نه راځي؛
د افغانانو پاچاهي دې د عبدالعزیز په کورنۍ کې میراثي ومنل سي.»۱۳۰
د عبدالعزیز دغه دریځ ته د ولس مشرانو په کرکه وکتل او د ولس په مشوره عبدالعزیز د میرویس د مشر زوی محمود له خوا ووژل شو او تېول پدې سلا شول او په یوه خوله او یوه اواز یې د شاه محمود هوتکي پاچاهي ومنله

د شاه محمود هوتک واکمني

شاه محمود هوتک په خلکو ګران او یو زړه ور او مېړنی جنرال و خو څنګه چې یو تنکی ځوان و دومره سیاسي پوهه او تجربه یې نه درلوده چې د سیاست په ډګر کې یو بریالی مشر وي. نوموړی د مخه تر دې چې د خپل هېواد یووالی را منځ ته کړي د پارس د نیولو په فکر کې شو. د هغه وخت د تاریخ لیکوالان دا وایي چې د اصفهان نیول یې د پلار وصیت و. دا سمه ده چې پلار یې د ځنکدن په مهال د اصفهان د نیولو خبره کړې ده خو پلار یې ولې د خپلو اتو کالو په واکمنۍ کې دې کار ته اقدام نه کاوه؟ فکر کوم چې دې کار د پلي کېدو لپاره شرایط چمتو نه و. هغه دا چې دې کار لپاره تر ټولو د مخه د پښتنو هېواد د امو نه تر اباسینه پورې باید یو موټی شوی وی او د دې لپاره د ټولو پښتنو قبیلو او په تېره بیا د غلزیانو او ابدالیانو د قبیلو یوالی اړین و.
په هر صورت شاه محمود هوتک د اصفهان د نیولو نه د مخه د کرمان د خلکو په غوښتنه هغې خواته روان شو. د شاه محمود هوتک لښکر ته د سیستان په ریګستان کې د خوارکي موادو، غلې او وښو د نشتوالي له امله د سر او مال زیات زیان ورسېد. خو د دې سره سره هغه کرمان ته ورسېد او د کرمان خلک په خپله خوښه ده ته تسلیم شول. خو په دغه مهال په کندهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې بيجن سلطان لکزي د ملک جعفر خان په ملتيا چې بندي و، د کندهار د نورو پارسيانو په مرسته پاڅون وکړ تر څو کندهار بيا د پرديو تر ولکې لاندې راولي. شاه محمود د کندهار د اړدوړ د ځيلو لپاره کندهار ته راستون شو. خو د ده تر رسېدو د مخه اړدوړ کوونکي د ده د کشرـ ورور مير حسين هوتک له خوا ځپل شوي او زندۍ شوي وو.
خو په هر حال وروسته زلمي مشر د يوه باکفايته جنرال په توګه د ګلناباد د تاريخي جګړې په پايله کې اصفهان ونيو او د پښتنو په وړاندې د ظلمونو غچ يې د پارسيانو نه واخېست. خو د سياسي مشر په توګه د دې هېواد د اداري په سمبالولو کې پاتې راغی. د دې دورې څېړونکي نړدې ټول يوه خوله دي چې ځينې پېښې د دې سبب شوې چې د ده دماغي توازن منځه ولاړ شي او په پايله کې ووژل شو. خو ماته دا فکر هم پيدا شو چې دې پېښو د منفي اغېز تر څنګ شايد د داسې زهرو په ذريعه دی مسموم شوی وي چې سوکه سوکه اغېز شيندي. دا ګومان ما ته له دې نه پيدا شو چې يو د ده او د ده د صدراعظم امان الله مېرمنې سره خوينددې او د شاه حسېن صفوي لوڼه وې او د دوی تر منځ د نفاق تخم هم د دغو خونديو فعاليت محصول دی او دغې موضوع ته اعظم سيستاني د کرونسکي د ليکنې په حواله داسې اشاره کوي. امان الله د شاه محمود هوتک نه د خفه کېدو نه وروسته په ظاهر کې «د خپلو قواوو سره د اصفهان نه د کندهار په نيت ووتو. امان الله هم د سلطان حسين د يوې لور سره واده کړی و او لدې اړخه هم د شاه محمود د ډېرو نږدې کسانو نه شمېرل کېده. کرونسکي د امان الله دا ګام د شاهزدګۍ، د امان الله د مېرمنې د لمسون پر بنسټ بولي چې د خپل مېړه او شاه محمود تر منځ د مخالفت نه خبره وه.»۱۳۱ برسېره پردې دا چې ده به کله خپل ځان ته خوله اچوله دا هم شايد د زهرو اغېز وي. دا چې پارسيانو د دې توان درلود چې ميروېس خان پخپل کور کې د خپل ورور په ذريعه په زهرو د منځه يوسي نو په اصفهان کې به دا کار

دومره ګران نه و چې د شاه حسين لوڼه يې د پلار غچ وانخلي. په هر صورت شامحمود د اشرف له خوا ووژل شو او د ده د مړينې وروسته د ميروېس وراره او د عبدالعزيز زوی اشرف د شاه محمود په ځای په اصفهان کې پاچا شو.

د شاه اشرف هوتک واکمني

د معصوم هوتک په وينا شاه اشرف د عبدالعزيز زوی چې د يوې خوا د محمود نه د خپل پلار د وژلو له امله مانېجن و او د بلې خوا د خپل پلار د ملي ضد دريځ پلوي نه و څه خوابدی و. لدې امله د هوتکو مشران د اشرف په کور کې سره راټول شول چې د شاهي کورنۍ خپل منځي خوابدي ليرې کړي. دواړو خواو جرګې ته واک ورکړ چې دا ستونزه د پښتني دود سره سم هواره کړي. جرګې د دوی تر منځ زړه بدګی پای ته ورساوه او اشرف يې د پوځ د يوې برخې قوماندان وټاکه. اشرف چې د يوې خوا زړه ور قوماندان و او د بلې خوا د خپل تره ميروېس بابا پوهه، ځيرکي او ديپلوماسي هم پکې راټوله شوې وه، د کورنيو تربورۍ او ان د پښتنو د قبيلوي تفکر نه يې د فکر کچه ډېره لوړه وه. ده د شاه محمود سره يو ځای د اصفهان په نيولو کې توري ووهلې.
شاه اشرف د شاه محمود د وژلو وروسته د ۱۷۲۷ کال د اپرېل د مياشتې په ۲٦ نېټه د شپږويشتو کالو په منګ د اصفهان پر تخت کېښناست. شاه اشرف تر پاچا کېدو وروسته ډېر زيار وکيښ چې د شاه محمود د وروستيو وختو د کړو وړو نه ځورېدلي خلک دلاسا او پخلا کړي او پدې برخه کې پوره بريالی شو. خو دی د يوې خوا د روسانو او ترکانو د سيخ يرغل او د بلې خوا د پارس د کورنيو مخالفينو لکه شاه زوی طهماسب ميرزا او نادر افشار سره مخامخ شو. برسېره پردې د شاه محمود وژل په کندهار کې د شاه حسين هوتک له خوا د عبدالعزيز د غچ اخېستلو په بڼه وګڼل شو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار نه هم ورسره مرسته ونه شوه. پدغو شرایطو کې هم ده وکولی شول چې د خپل جنګي مهارت او پخې ډیپلوماسۍ له مخې د پارس د خاورې د ساتنې په منظور روسیه او ترکیه دواړه پخپل ځای کښېنوي. افغانانو ترکانو ته د ماتې ورکولو په پایله کې د ۱۷۲۷ کال په همدان کې د دواړو لورو ترمنځ د سولې تړون لاسلیک شو د دغه تړون له مخې ترکانو اشرف هوتک د پارس قانوني پاچا په توګه وپېژندلو او شاه اشرف په پارس کې د ترکانو سوبې په رسمیت وپېژندلې او عثماني سلطان یې د خلیفه واقعي ځای ناستی او د مسلمانو د مشر په توګه ومانه. همدارنګه شاه اشرف روسانو ته هم ماتې ورکړه چې د هغې په پایله کې روسان اړ شول چې د دواړو لورو تر منځ د سولې تړون لاسلیک کړي. دلته لازمه ګڼم چې د شاه اشرف د پخې ډیپلوماسۍ د روښانولو لپاره د روسیې د حکومت او د پښتون شاه اشرف د نماینده ګانو تر منځ د سولې تړون چې د ګیلان د رشت په ښار کې د ۱۷۲۸ کال د فبروري د میاشتې په دیارلسمه نېټه لاسلیک شو لوستونکو ته وړاندې کړم چې متن یې د لیننګراد د ارشیف د روسي متن نه محمد ولي ځلمي تهیه کړی دی.

«د لوی او بخښونکي خدای په نامه دا لاندې موافقتنامه اعلانیږي:-

د اعلیحضرت دوهم پیټر چې د ټولې روسیې امپراتور او د خزر د سمندر په غاړه ایالاتو مالک دی له خپل مقابل لوري اعلیحضرت شاه اشرف چې د ایران [پارس] پاچا او د ډېرو مځکو خاوند دی د سولې دا تړون کیږي. څنګه چې موږ ګاونډیان یو او غواړو چې د نظامي شخړو د حل د پاره د وسلې پر ځای له خبرو څخه کار واخلو. د خبرو د اعلیحضرت دوهم پېټر د ټولې روسیې له خوا علي جناب ستر جنرال واسیلي لیواچوف د سنټ الګزاندر د نښان درلودونکی او د خزر سمندر ساحلي ولایاتو لکه ګیلان، مازندران او استر اباد د ټولو روسي قواوو قوماندان او د اعلیحضرت شاه اشرف د ایران [پارس] ستر پاچا او د ډېرو مځکو خاوند له خوا د افغاني اردو ستر سپاسالار

او ډېر محترم سیدال خان بیګلر بیګي او ډېر درانه عالي جنابان مستوفي عالي خاصه میرزا محمد، اسمعیل عمر سلطان او حاجي محمد ابراهیم وټاکل سول، چې د دې سترو دولتو او د هغو د اتباعو له خوا یې په اتفاق سره سوله د دواړه خواوو تر منځ ګټوره بللې ده او دایمي او حقیقي یووالی لازم بولي، د دوستۍ دایمي تړون یې منلی دی.

۱-ټولې هغه مځکې او ښارونه له ټولو متعلقاتو سره یې چې په ایران [پارس] کې له طرفینو سره ضمیمه دي ، هغه ځایونه چې پخوا یې سرحد ټاکل شوی، څه هغه ځایونه چې اوس یې سرحد ټاکل شوی، د دریمې مادې سره سم تر ابده پورې له طرفینو سره تړلي دي.

۲-اعلیحضرت د ټولې روسیې امپراتورد خپل دولت له خوا اراده کړې ده چې د استر اباد، ګیلان او مازندران ولایتونه چې ساحلي ولایتونه دي، د هغې زړې دوستۍ له کبله چې امپراتور یې له ایران [پارس] سره لري، ایران [پارس] ته ورپرېږدي پدې شرط چې دا ولایات به په هیڅ ډول بل دولت ته نه پرېښودل کیږي. او که له دې شرط سره بې اعتنایي وشوه نو یاد شوي ولایتونه به سره له ټولو متعلقاتو یې د دوهم ځل له پاره روسیه تصرف کوي، او تر ابده پورې به د روسیې نه بېلېدونکې برخې وګرځي او دا تړون به لغوه کیږي.

۳-د دواړو خواو سرحدونه به پدې ډول وي (چې په تفصیل ذکر سوي او موږځنې تېرېږو.).

۴-له معمول سره سم سفیران او مختار وزیران او هغه کسان چې د طرفینو له خوا لېږل کیږي تر هر څه د مخه به نظامي قوماندانانو ته خبر ورکول کیږي چې له معمولو تشریفاتو سره د دوی درناوی او ساتنه وکړي او د ورسپارل سوو وظیفو تر پایه به یې حفاظت کوي.

۵-په هغو دوستانه لیکنو کې چې طرفین معظمین یې یو بل ته لېږي دغه موجود القاب او عناوین معتبر دي، که دا ملکین معظمین له دواړو خواوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه په خپلو القابو کې د څه زیاتوالي اراده وکړي، باید باوري اساس ولري هېڅ یو اړخ حق نه لري، هغه مځکې چې وېش یې سوی دی په خپلو القابو کې راولي او یا نوې سکه ووهي.

٦-هغه دعوې او شخړې چې د سرحدي علاقو او د سرحدي اوسېدونکو تر منځ پېښېږي باید سرحدي قوماندانان یې په ښه توګه حل او فصل کړي، زموږ سوی اتحاد له هر ډول اختلافونو څخه خوندي پاتې سي، پدې کار کې طرفین بشپړ واک لري.

۷-که د طرفینو له سیمو څخه له یوې خوا څخه بلې ته وروتښتي تښتېدلی سړی باید د خپلې دارایې سره بېر ته خپلې خوا ته وسپارل سي، هېڅ خوا حق نه لري چې تښتېدلي خلک تر خپلې حمایې لاندې ونیسي.

۸-د دواړو خواوو د سوداګرو د ګټې په غرض هر ډول مالونه په ازاده توګه یو د بل علاقو ته په وچه او څه په سمندر وړل او راوړل کیږي او له پخواني معمول سره سم به محصول ځنې اخېستل کیږي د دواړو هېوادو اتباع حق لري یو د بل وطن کې د خپلو مالونو د خوندي کولو له پاره کاروان سرایونه جوړ کړي، یو د بل ملک کې چې وغواړي ازاد سفر وکړي او هم یو د بل له ملکه په ازاده توګه دریم هېواد ته مالونه تېر کړي، او هم یو د بل رعایه، یو د بل ملکو کې استوګنه غوره کړي.

۹-که چېرې د طرفینو په هېوادو کې د یو بل سوداګر مړ سي، مال او دارایي یې پاته سي باید مال او دارایي یې خوندي وساتل سي، تر څو چې قانوني وارث یې یا دربار ور معرفي کړي یا یو د بل مملکت قانوني سند ورکړي، بیا یې دې قانوني وارث ته بې زیانه وسپاري.

۱۰-دا غوره تړون چې خدای تعالی په هغه خوښ دی او ښه اتحاد یې راوستی دی، د دې د پاره چې تر ابده خوندي پاته سي، د دواړو خواوو په مهرونو ښکلی کړای سي او دوې نسخې به په یو ډول کښلې کیږي او یو و بل ته سپارل کیږي، د دې ټاکلو واکمنو استاځو له خوا چې بشپړ اختیارات

لري مهر او لاس لیک تصدیق کیږي او یو بل ته سپارل کیږي.
ګیلان-درشت ښار ۱۸۲۷ د فبروري ۱۳»۱۳۲

محمد ولي ځلمی پخپل کتاب کې چې «د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو تاریخچه نومیږي» دغه تړون د افغانستان او روسیې تر منځ د دیپلوماتیکو اړیکو پیل ګڼي.

شاه اشرف د روسیې او ترکیې سره په جګړو کې زیات افغانان د لاسه ورکړل او په پوځ کې پردي خلک زیات وو نو په پای کې یې ماتې وخوړه او دابراهیم بلوچ له خوا د دېرشو کالو په منګ ووژل شو او په پارس کې د پښتنو واک پای ته ورسېد.

د شاه حسین هوتک واکمني

شاه محمود هوتک کله چې په ۱۱۳۸ کې د پارس د نیولو په موخه د کندهار نه روان شو نو د کندهار تخت یې خپل کشر ورور شاه حسین هوتک ته وسپاره. دغه مېړني، پوهنپال، او ادبپال پاچا له غزني نه تر سیستان او هراته د ژوب، ګومل او دېره جاتو پورې په عدل او انصاف واک وچلوه. د ده مېړنتوب د نادر د نیواک ګرو پوځونو سره د کندهار په ساتنه کې چې د یوه کال نه یې زیات وخت ونیو په ډاګه شو او تلپاتې نوم یې وګاټه. دی چې د ملا یارمحمد نه زده کړې کړې وې د پوهنې، شعر او ادب سره یې ډېره مینه درلوده. ده د خپلې پاچاهۍ په دوران کې د نارنج په ماڼۍ کې د پوهانو، شاعرانو او ادیبانو غونډې رابللې او یو کتابتون جوړ کړی و. د کندهار د نسکورېدو سره شاه حسین هوتک چې د یوه کال مقاومت نه وروسته نادر افشار ته تسلیم شو.د نادر افشار له خوا دی او د هوتکیانو نور نامتو کسان پارس ته ولېږل شول او هلته د نادر افشار په امر په زهرو ووژل شو. روح د ښاد وي. پدې توګه د هوتکیانو دېرش کلنه وکمني پای ته ورسېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هوتکیانو په دوره کې پښتو ژبه

اوس به وګورو چې هوتکیانو د خپلې دېرش کلنې واکمنۍ پر مهال پښتو ژبې ته څه کړي دي.

د روښان پیر او خوشال بابا وسله والو او فرهنګي مبارزو د هوتکیانو په وسله والې او فرهنګي مبارزې خپل ژور اغېز اچولی و. د هوتکو په دوران کې د خوشال او د ده د کورنۍ او پیروانو اثار، د پښتونخوا په ګوټ ګوټ کې د رحمان بابا د شاعرۍ انګازې او د حمید بابا او د هغه پیراوانو او په ځانګړې توګه کاظم خان شیدا چې په خپله شاعرۍ کې هندي سبک ته پراختیا ورکوله ارزښتمن اثار موجود وو. هوتکیانو هم فرهنګي چارو او په ځانګړې توګه پښتو ژبې او ادب ته د قدر وړ خدمتونه وکړل.

د مخه مو د هوتک بابا او د هغه زوی ملکیار د شعرونو یادونه وکړه. د هوتکو په ټبر کې د پښتو ژبې نامتو شاعره او پوهه ښځه د میرویس خان مور د سلطان ملخي توخي لور نازو انا وه. میرویس خان د دې پوهې او زړورې ښځې زوی و. د پلار د مړینې وروسته، د دې مېرمنې پر غاړه د خپلې کورنۍ د چارو اداره او خپل ولس مشرتوب ولوېد. نازو انا یو د شعر دیوان درلود چې دوه زره بیتونه لري او لاندې رباعي یې په پټه خزانه کې خوندي ده:

سحرګه وه، د نرګس لیمه لانده
څاڅکي څاڅکي یې له سترګو څڅېده
ما ویل څه دي، کښلی ګله ولې ژاړې
ده ویل ژوند مې دئ یوه خوله خندېده۱۳۳

میرویس نیکه، شاه محمود هوتک، شاه حسین هوتک او شاه اشرف هوتک د پښتو ژبې او پښتو ادب ودې ته پام اړولی وو. د دې دورې لوړو شخصیتونو لکه لوی جنرال سیدال ناصر، بابوجان بابي، ملا زغفران، بهادرخان، ملا

پیرمحمد میاجي، داودخان هوتک، مېرمن زینبه او نورو په پښتو ژبه لیکنې او شاعري کوله.

د مخه مو یادونه وکړه چې هوتکیانو د نورو پښتنو سره په ګډه د صفوي یرغلونو په وړاندې د خپل وطن د ساتنې تر څنګه فرهنګي چارو ته پاملرنه وکړه. شاه محمود هوتک د اصفهان د بري وروسته په ۱۷۲۲ کال کې یو فرمان په شپږو مادو کې خپور کړ چې په دریمه ماده کې راغلي دي:«شیعه ګان دې شیعه وي او سنیان دې سنیان وي. موږ نه پوهېږو چې خدای (ج) به د چا راضي وي»۱۳۴ د فرمان دا ماده ښيي چې ده څومره پراخ نظر درلود. د هوتکیانو په دوره کې په لسګونو پښتانه پوهان، شاعران او مولفین منځ ته راغلل چې اوس به په لنډ ډول د دې دورې لیکوال د پټې خزانې، د عبدالروف بېنوا د کتاب «هوتکیان»، د معصوم هوتک د کتاب «سل پګړۍ او یو پړونۍ» او نورو نه دګتې اخېستنې له مخې دروپېژنم

پوهه پالونکی پاچا شاه حسین هوتک، چې پخپله یو عالم او ادیب شخص و، د کندهار نارنج شاهي ماڼۍ کې په اونۍ کې یو ځل ادبي غونډې رابللې. د ده په لارښونه د پټې خزانې ارزښتناک کتاب او نور اثار ولیکل شول.د ده په امر پېښور ته کاتبان ولېږل شول چې د رحمان بابا له دیوان نه څو نسخې تیارې او کندهار ته یې راوړي. دی پخپله شاعر و او یو مرتب او بشپړ دیوان یې درلود. چې د شعر نمونه یې دا ده:

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تیارو کې د هجران یې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې اوښکې راخپرې کړې
ستا د فکر په ګرداب کې تل عبور کړم
د فراق پرې مې کښېوت و مرۍ ته
په جهان کې یې رسوا لکه منصور کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وصال دې هم ناښاد يمه دلبرې!
د بېلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم
د بانو غشی مې وخوړ په ځګر کې
غمازانو په غمزو غمزو مهجور کړم
خلق ياد زما، د عشق په لېونو کې
زه «حسين» محبت هسې مشهور کړم۱۳۵

محمد هوتک د شاه حسين د دربار ادبي ليکوال و چې د شاه حسين په امر او لارښوونه يې د پټې خزانې نامتو کتاب وليکه. نوموړي د پټې خزانې برسېره درې کتابونه (خلاصته فصاحت)، (خلاصته الطب) او د شعر ديوان ليکلي دي.د ده د شعر بېلګه دا ده:

ساقي پاڅه د سرو ملو ډک يو جام را
ستا له غمه ناارام يم ارام را
بېله ميو د بهار ننداره څه کړم؟
پسرلی سو د خوښۍ ښه پيغام را
نه نشاط سته، نه مستي سته،نه رندي سته
«محمد» ته د اور ډک يو هسې جام را ۱۳٦

ريدي خان مومند د هوتکو د دورې له لويو اديبانو او پوهانو نه و. دی د ميرويس خان نږدې ملګری و. ده په پښتو ژبه کې لومړی شاهنامه (محمودنامه) وليکله چې څلور زره بيتونه يې درلودل چې شاه حسين يو زر طلاوې د انعام په توګه ورکړې او بيا ورکه شوه. خو د هغې ځينې برخې په پټه خزانه کې خوندي دي. ريدي خان مومند د محمودنامې برسېره د غزلو، مثنوي او رباعياتو يو بشپړ ديوان هم درلود. د شعر بېلګه يې دا ده:

چې ميرخان تلل اصفهان ته و نه
مخ يې مکې د پاک سبحان ته و نه
پاچا تې عرض کړ ټول اقوال د پښتون
د ګورګين ظلم بد احوال د پښتون۱۳۷

با بو جان بابي نه يوازې د تورې سړی و بلکې د پښتو ژبې شاعر هم و. ده په ۱۱۲۹ کال کې د (شها او ګلان) نامتو کيسه د «قصص العاشقين» په نامه په پښتو نظم کړه د ده د شعر بېلګه:

عشق يو هسې توريالی دی
چې پر هر ځای يې بری دی
د عشق اور هسې سوزان دی
چې سوځلی يې جهان دی
زړه بې عشقه کله زړه دی
چه بې عشقه زړه د مړه دی۱۳۸

پيرمحمد مياجي د هوتکي دورې نامتو پوه او روحاني شخصيت و او د ميرويس خان له خوا د لومړی جوړې شوې ملي جرګې غړی هم و او د ميرويس خان په ټولو هڅو کې ګډ و. دی په اصفهان کې د شاه محمود هوتک او بيا د شاه اشرف هوتک مرشد او مشاور و. دی شاعر او ليکوال هم و چې د (افضل الطريق) او (الفرايض فی رد الروافض) کتابونه په پښتو کښلي او بل کتاب يې نظم دی. د شعر بېلګه يې دا ده:

شيخ متي چې خليلي و
دی له آره لوی والي و۱۳۹

بي بي زينب د ميرويس خان پوهه او اديبه لور وه. نوموړې له خپل کورني ښوونکي ملا نورمحمد نه زده کړې وکړې او بيا يې پخپله د کورنۍ د خلکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښوونکې دنده په غاړه واخېسته. دې د خپل پلار د مړینې وروسته د هېواد په چارو کې د خپلو ورونو سره په ګډه لویه ونډه واخېسته. دې به د خپل پوهې خوښوونکې او ادبپال ورور شاه حسین سره تل د هېواد د ستونزو په هوارولو کې خپل رایه ورکوله. د نادر افشار له خوا د کندهار د محاصرې په مهال د خپل ورور سره اوږه پر اوږه د ښار ساتنه کوله. د کندهار د محاصرې د پای ته رسېدو وروسته مېرمن زینب د یو شمېر مشرانو سره یو ځای د د نادرافشار سره د سولې په خبرو اترو کې برخه واخېسته. برسېره پردې د پښتو ژبې شاعره هم وه. د شعر بېلګه یې دا ده:

ږغ سو چې وررور تېر له دنیا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په ویر کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا
دا روڼ جهان راته تورتم دی نا
زړه د بیلتون په تیغ کړم دی نا
هوتک غمجن په ډېر ماتم دی نا
د پاچاهۍ تاج مو برهم دی نا
چې شاه محمود تېر له دنیا سو نا
کندهار واړه په ژاړه سو نا۱۴۰

ملا زعفران تره کي د هوتکیانو د دورې یو ستر پوه و چې د شاه حسین د دربار سیاسي مشاور او هم د شاه حسین د زوی محمد استاد و. نوموړي په طب او حکمت کې یې د (ګلدسته زعفران) په نوم کتاب لیکلی دی. دی د شاه حسین د سفیر په توګه نادرافشار ته لېږل شوی و چې د دواړو خواوو بندیان سره تبادله کړي. بدې ترتیب ملا زعفران یو سیاسي شخصیت هم و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و چې بېلګه یې دا ده:

د حسین بادشاه د بخت ننداره ګورئ
چې یې فتح په لښکرو ژوب او شال کا
چې دا زیری یې راوړی دی حضور ته
نو زعفران انعام پر سر زعفراني شال کا۱۴۱

د هوتکیانو د دورې نامتو سپاسالار سیدال خان ناصر و چې د هوتکو د دورې د ازادۍ بخوښونکي نهضت د پیل نه د هوتکیانو د شاهنشاهۍ او واکمنۍ تر نسکورېدو پورې یې د تېرې کوونکو سره په زړورتیا جګړې کړې دي. ده د کندهار د کلابندۍ په مهال د شاه حسین د زوی محمد سره یو ځای د کلات د کلا د ساتلو دنده په غاړه درلوده چې په پای کې د نادر افشار له خوا دواړه ونیول شول او سیدال خان ناصر یې د دواړو سترګو د لیدو د خواږو نه بې برخې کړ. په دې ترتیب د سترګو د ړندولو دود د پارس نه موږ ته راغی لکه چې د مخه د مغولو نه راغلی و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلګه یې دا ده:

یار ما له هسې ګران سو
را تېر تر ټول جهان سو
نور نه وینم په سترګو
جهان ټول راته جانان سو۱۴۲

محمد صدیق پوپلزی د هوتکو د دورې د ځوانو شاعرانو نه و چې د مینې شاعري یې کړې او د شعر بېلګه یې دا ده:

لکه بلبل چې بې له ګله بل ارمان نه لري
هسې بې یاره بله هیله عاشقان نه لري۱۴۳

بهادرخان د شاه حسین هوتک د ځواکونو سالار و چې د شال او ژوب بری د ده د نوم سره تړاو لري او د میروېس خان له خوا د جوړې شوې ملي جرګې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږی و. ده د پوهانو او ادیبانو سره مینه درلوده او پخپله شاعر و. د شعر بېلگه یې دا ده:

بیلتون دې زور دی تر لیمو مې سهار نم څاڅي
لکه شبنم څاڅي

دا سره یاقوت مې په لمن کې ستا په غم څاڅي
په غم الم څاڅي

گوره لیلی باران د اوښو ستا په چم څاڅي
څنگه پر چم څاڅي۱۴۴

داود خان هوتک د محمد هوتک پلار او د میرویس نیکه د جنگي سالارانو نه و. دی د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلگه یې دا ده:

چې د چا په زړه کې اور د مینې بل سي
په اوربل یې لمبې گډې حال یې بل سي
اور د مینې که مري د زړه له مینې
د اوربل مینه که تل د زړه په تل سي۱۴۵

الله یار اپریدی د هوتکیانو د دورې یو شاعر دی چې د شعر دیوان یې درلود او د شعر بېلگه یې دا ده:

چې ستا په غم کې بندیوان یم را بهر به نه شم
د بیلتون اوښې تویومه بې پرهر به نه شم۱۴۶

باز توخي د نامتو محمد هوتک ملگری او د دې دورې د پوهانو او شاعرانو نه دی چې د شعر بېلگه یې دا ده:

راسه پر څنگ، راسه لیلی ولې له ما کړې بیلتون
دا ستا له غمه مې زړگی دی په سرو وینو گلگون۱۴۷

مخمد ایاز هم د هوتکیانو د دورې شاعر و چې د شعر دیوان یې درلود او د شعر بېلگه یې دا ده:

زړه هغه دی چې لري د عرفان برخه
دغه ښه ده په دنیا د انسان برخه
هغه زړه چې نه یې مهر، نه عرفان وي
وړي په ژوند کې د ناڅیزه انسان برخه۱۴۸

نصرالله خان اندړ د هوتکو د دورې د شاعرانو نه و. ده د شعر دیوان درلود او د نصر په تخلص یې خپل شعرونه ویل.

د مینانو وصال عین لوی اختر دی نا
یو خو خوار «نصر» له خپل بخته مرور دی نا
د بیلتون اور دی چه په سوی درست ځیگر دی نا
هېڅ نه جوړېږي د بیلتون کاري پرهر دی نا۱۴۹

د پښتو ژبې دوهمه شاهنامه چې «جگړه د محمود افغان، نیول د اصفهان» په نامه یادېږي محمد امین سرپرېکړي چې هغه وخت د ښېږ دېرشو کالو و، په پښتو نثر لیکلې چې د پېښې بیان په پښتو ږغونو او نارو بدرگه کیږي. محمد امین په ۱۱۳۵ کال کې د شاه محمود هوتک سره د اصفهان د نیولو په جگړه کې مل و. دی د حبیب الله رفیع د څېړنې له مخې مرانۍ او په ناصرو کې میشت و او د ارسلاخان ناصر تر بیرغ لاندې اصفهان ته تللی و. د ده د کتاب په هکله د ده زوی حافظ نورمحمد لیکلي دي: «ده مبارک چې حال د دې جگړې پخپله لیدلی و، نو وړوکی کتاب په ژبه خواږه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کې په حال د دې جګړې ليکلى و او نوم د دې کتاب (جګړه د محمود افغان، نيول د اصفهان) دى. حق دا دى چې ډېر رښتينى بيان دى او دا کتاب په زړيو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قيمتي دى او نر و ښځې او کم او لوى يې خواهشتي دي»۱۵۰. د هېواد مل په وينا د محمدامين سرپرېکړي شعرونه استاد رشاد پيدا کړي دي.

برسېره پردې محمد حافظ واعظ بارکزى د هوتکو د دورې د پوهانو او واعظانو نه و. ده په پښتو ژبه شعر وايه او يو کتاب يې د (تخفه واعظ) په نامه په پښتو ژبه ليکلى دى.

همدارنګه عبداللطيف اڅکزى د شاه حسين د مهال وتلى پوه او شاعر و چې د «سوى او اوښ» کيسه يې په شعر ليکلې او په پټې خزانې کې خوندي ده. نورمحمد توخي د ملا يار محمد خان زوى هم د هوتکيانو د دورې نامتو پوهانو او ښوونکو نه و. پنځه کاله په هوتکي شاهي کورنۍ کې خصوصي ښوونکى و. د شاهي کورنۍ ښځو، زامنو او نجونو ته سبق وايه. يو کتاب يې د (نافع المسلمين) په نامه ليکلى او د پښتو ژبې شاعر هم و. محمد طاهر جمريانۍ هم د هوتکو د دورې پښتون شاعر و. همدارنګه محمد عادل برېڅ د هوتکو د دورې د پوهانو نه و چې د (محاسن الصلوات) په نوم يې کتاب ليکلى و. دى برسېره پردې شاعر هم و. بل سړى محمد فاضل برېڅ د هوتکيانو د دورې له پوهانو څخه و چې د «روضه رباني» په نامه کتاب لري. محمد نور برېڅ هم د هوتکو د دورې له پوهانو څخه و او محمد هوتک وايي چې د پښتو ژبې شاعر هم و. همدارنګه محمديونس توخي د کندهار د جامع جومات ملا امام او د (جامع الفرايض) په نامه کتاب لري چې په پښتو ژبه يې ليکلى دى. يارمحمد هوتک د هوتکيانو د دورې له پوهانو او ښوونکو نه و. د شاه حسين هوتک استاد و شاه حسين هوتک به ده ته خپل شعرونه ورکول چې نيمګړتياوې يې په ګوته او سمې کړي.بل کتاب چې د هوتکيانو په دوران پورې اړه لري د حافظ نورمحمد

عشقي کيسه ده چې (قصه د برېښنا يا خدى) نوميږي، چې د خپل پلار په پله رهي شوى، په ۱۲۰۴ ه ق کې ليکلې ده.چې خطي نسخه يې حبيب الله رفيع سره خوندي ده. پدې توګه د هوتکو واکمنو په پښتو ويناوې او ليکنې کولې او د هوتکو دولت د پښتو ودې او پراختيا ته د قدر وړ چوپړ کړى دى. پښتو د هوتکو په دوره کې د رسمي او دفتري ژبې حثيت درلود او د دربار ژبه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوولسم څپرکی

سدوزیان او پښتو ژبه

احمدشاه بابا

درانیانو هغه مهال، چې په کندهار کې د میرویس خان هوتک په مشرۍ د لومړي افغان دولت بنسټ کېښودل شو، په هرات کې ابدالي دولت جوړ کړو چې وروسته دواړه دولتونه د نادر افشار له خوا ړنګ شول او ټول افغانستان یې تر خپلې واکمنۍ لاندې راوست. خو کله چې نادر افشار د پارس په خبوشان کې ووژل شو نو احمد خان، چې د نادر افشار د ګارد افسر او د هغه د کورنۍ د ساتنې دنده ور په غاړه وه او د نادر افشار د باور وړ او د افغانانو د پوځي ټولګي د قوماندان مرستیال و د نادر افشار د کورنۍ عزت یې د پارسیانو د تېري نه وژغوره. د نادر افشار مېرمنې د احمد خان د دې کارنامې د قدردانۍ په خاطر د «کوه نور» په نامه د نړۍ تر ټولو نامتو الماس ده ته ورکړ. محمد اعظم سیستاني د انجنر کهکدای د لیکنې پر بنسټ وایي چې دغه د کوه نور الماس مغولي بابر د ابراهیم لودي د مېرمنې او مور نه په زور اخیستی و.[۱۵۱] او بیا نادر افشار د مغول واکمن محمدشاه ګورګاني نه واخیست. او لکه چې د مخه مې یادونه وکړه د نادر افشار مېرمنې احمد خان ابدالي ته وبخښه چې وروسته د شاه شجاع نه رنجیت سنګ او د رنجیت سنګ نه انګرېزانو لاسته راوړ چې اوس د انګلستان ملکې تاج پرې ښکلی شوی دی.

د نادرشاه افشار د وژلو وروسته احمدخان بېرته د خپلو ملګرو سره کندهار

ته راوګرزېد. دلته پښتنو مشرانو چې د نادر افشار په واکمنۍ کې یې پوره سیاسي تجربه تر لاسه کړې وه پرېکړه وکړه چې خپل هېواد خپلواک کړي. دوی په ۱۷۴۷ کال کې د کندهار په شیر سرخ کې سره جرګه شول او د نهو ورځو نه وروسته د صابر شا پیر په وړاندیز احمد خان د افغانستان د پاچا په توګه وټاکل شو. پدې ترتیب د نوي افغانستان بنسټ کېښودل شو.

د احمد شاه لومړی موخه دا وه چې د امو نه تر اباسینه خپلواک افغانستان جوړ کړي. د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره غښتلي پوځ جوړولو ته اړتیا وه چې زیات لګښت پرته یې د جوړېدو شونتیا نه وه. هغه مهال د بې وزلې پښتنو نه دومره پیسې نه وې چې دا د اړتیا وړ مالیه ور څخه راټوله کړي. خو د ښه مرغه هغه خزانه چې د هند نه پارس ته روانه وه احمدشاه خپله کړه او ده ته یې د دې توان ورکړ چې یو غښتلی پوځ تنظیم کړي. احمد شاه د دغه پوځ په مرسته په لنډه موده کې وکړای شول چې د امو او اباسین تر منځ د هېواد خاوره د پارس د صفویانو، د هند د مغلو او ازبکانو له منګلو خلاصه او خپلواک افغانستان جوړ کړي. بیا یې د خپلو نورو لښکرکشیو په پایله کې په کشمیر، پنجاب، سند، بلوچستان او پارسي خراسان یا پخوانۍ پارتیه کې د واک په خپرولو سره امپراتوري تاسیس کړه.

احمد شاه دراني د ننه په هېواد کې خپلواک دولت تنظیم چې په سر کې یې دی پخپله د پاچا په توګه ودرېد. ایالتي اداره یې ولسي خانانو او مشرانو ته پرېښوده او دوی په کورنیو چارو کې ازاد وو. ځکه د ده د واکمنۍ په مهال د افغانستان په هېڅ سیمه کې د ده په وړاندې خلک پورته نه شول خو بیا هم ځینو جنرالانو غوښتل چې د ده په نشتوالي کې ګډوډۍ رامنځ ته کړي چې ځینې یې وځپل شول او ځینې پخلا کړای شول. د نور محمد خان علیزي، کدوخان او محبت خان پوپلزي دسیسه، د عبدالغني خان چې د احمدشاه بابا ماما و او د هغه د ملګرو دسیسه، په کندهار کې د سلطنت نایب لقمان خان د احمدشاه بابا وراره دسیسه، د هرات د والي درویش خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هزاره دسیسه او د نصیر خان بلوچ سرغړونه يې نمونې دي.

پدې ترتیب دی د پورته يادو شوو سترو کارونو په پایله کې د خپلو خلکو له خوا د بابا په نوم یادیږي او تلپاتې درناوی يې وګاټه.

خو لکه څنګه چې هره پدیده مثبت او منفي اړخونه لري نو د ده د سترو میراثونو په څنګ کې چې موږ ته يې پرې ایښي دي ځینې تېروتنې هم وکړې چې د ده له خوا جوړې شوې امپراتورۍ او هم پخپله افغانستان ته يې ناوړه پایلې هم درلودې.

زما په فکر لومړۍ تېروتنه دا وه چې ده د پارس نه سیاسي ازادي وګټله خو کلتوري ازادي يې ونه ګټله. ده پارسي دفتري ژبه کړه او پارسیوان يې دفتري مامورین کړل. کله چې په ۱۱۶۷ کې احمدشاه بابا مشهد ته ننووت د محمد تقی شیرازي نه غوښتي و چې د میرزا مهدي استرابادي غوندې يو تکړه تاریخ لیکونکی او د غونډې ګذارش لیکونکی ورته ومومي. نوموړي احمدشاه بابا ته محمود حسیني جامي ور وپېژاند. محمود حسیني جامي چې د لوېدیځ خراسان د جام نه دی د نادر افشار په دودمان کې د منشی توب دنده درلوده او د شاه رخ میرزا نږدې کسانو نه و. همدارنګه میرزا هادي خان قزلباش يې د دارالانشا مشر میرزا علي خان رضاخان قزلباش د اعلی دیوان مستوفي او د ټولې خزانې مشر ـ يې هندو التفات خان وټاکل. پدې توګه پارسو په افغانستان کې د دربار او هم د اقتصاد د ژبې په توګه پاتې شوه .

بله تېروتنه يې دا وه چې ده منظم پوځ د غیرپښتنو او په ځانګړې توګه د پارس د قزلباشانو نه جوړ کړ چې زما په اند د پارس پلوه شاه زوی تیمور په واک راوستلو کې يې شاید ټاکونکی رول لوبولی وي. قزلباش د ایران د فرهنګي ښکېلاک یوه اغېزمنه وسیله شوه چې تر ننه دوام لري.

احمدشاه بابا لکه چې د مخه مې یادونه وکړه خپل ساتونکی ګارډ چې غلام خانه نومېده د نادر افشار په دود چې خپل ساتونکی ګارډ يې د غیرپارسي

قبیلو لکه افغانانو، بلوچو، ترکمنو او ازبکانو نه جوړ و، د غیر پښتنو او په ځانګړې توګه د ایران د قزلباشانو چې د افغانستان په مهمو ښارو کې د نادر افشار له خوا ځای په ځای شوي وو، جوړ کړ. د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په وینا احمدشاه بابا «د حکومت چارې غیر دراني قومونو ته وسپارلې. منظم پوځ يې له غیر دراني قومونو یاني قزلباشانو نه جوړ و، دري يې د دفتر ژبه کړه او دري ویونکي افغانان يې دفتري ماموران شول.»۱۵۲

همدارنګه محمداعظم سیستاني لیکي چې «همچنانکه پادشاه افشار برای دسته جات ګارد محافظ خود از قبایل غیر ایراني مثل افغان، بلوچ، و ازبک استفاده مېکرد. احمدشاه بابا نیز دسته غلامخانه را از عنصر ـ غیر پشتون تشکیل داد و سپاهیان تعلیم یافته و جنګ دیده قزلباش را که نادر افشار در کابل و پنجاب ګذاشته بود، در ان داخل نمود.» ۱۵۳ که نادر افشار خپل ساتونکی ګارډ د غیر پارسي قبایلو نه جوړ و نو لامل يې دا و چې نادر افشار ترکمن و او ترکمنو په پارس کې د خلکو لږه کی جوړولو او د پارسیانو د وېرې نه يې دا کار کړی و. خو احمد شاه بابا پښتون او پښتانه په افغانستان کې د خلکو ډېره کی جوړولو او خپل ساتونکی ګارډ يې باید په زیاته اندازه د پښتنو او نورو افعانانو نه جوړ کړی وای.

احمدشاه بابا او پښتو ژبه

احمد شاه بابا داسې مهال واک ته ورسېد چې عمر يې پنځه ویشت کاله و. ده په پنځویشت کلنه واکمني کې لکه چې د مخه مې یادونه وکړه داسې ستر کارونه وکړل چې نه یوازې افغانان بلکې نړیوال هم ورته ګوته په غاښ دي. دغو سترو کارونو وخت غوښته. احمد شاه بابا د هېواد ابادۍ او د کلتوري پخو بنسټونو جوړولو ته پوره وخت ونه موند پدې ترتیب احمدشاه بابا که څه هم پارسو رسمي ژبه کړه خو بیا هم خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته بې توپیره نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي شاعر و او د خپل نیکه کامران خان غونډي چې کلید کامراني کتاب یې په پښتو لیکلی و خپل شعر په پښتو ژبه ووایه او نن یې خپلو پښتنو ته د شعر دیوان په نیکات پرې ایښی دی. د شعر نمونه یې دا ده:

د پېــزوان لــه پتـه تابــه یــم بــې هــوش
د سرو شــونډو لــه شرابــه یــم بــې هــوش
چې په خوب کې د خپل یار صورت ووینم
چې راویښ شم بیا لـه خوابـه یم بې هوش
چـې دې بـوی د کاکـل راغــی تـر دماغـه
ځکـه هسې مسـت خرابـه یـم بـې هـوش
ستا د حسن په ګلزار کې مخمـور ناست یم
زه بلبــل د دې ګلابـــه یـــم بـــې هـــوش
چـې نسـیم پـه سـهار بـوی د زلفـو راوړي
عنـدلیب غونـدې بـې تابـه یـم بـې هـوش
د بـورا پـه څېـر پـر بـوی د ګلـو راغلـم
د خـزان لـه پـېچ و تابـه یـم بـې هـوش
«احمدشاه» چې مې ځان ولیده حیران سوم
په خپل ځان کې له دې بابه یم بې هوش۱۵۴

بل د شیر سرخ د جرګې د پرېکړې له مخې چې د قضایي چارو د تنظیم په منظور دې شرعي قانون جوړ شي د کتاب په بڼه چې «فتوای احمدشاهي» نـومیږي پـه پښـتو ژبـه ولیکـل شـو او اوس هـم شـته. همدارنګـه قـاضي محمدغوث، چې د خان علوم لقب ورکړل شوی و، په پښتو ژبـه پـر تصـوف رسالې وکښلې.

برسېره پردې احمد شاه بابا د پښتو ژبـې شـاعران پـه ځـان راټـول او د شـعر ویلو مجلسونه به جوړېدل او په دربار کې پښتو ژبه ویل کېده. ده هند ته د

خپلو لښکر کشیو په مهال د پښتو ژبې شاعر حـافظ ګـل محمـد مرغـزي تـه دنده سپارلې وه چې د پښتو ژبې دریمه شاهنامه یاني احمد شاهي شاهنامه ولیکي.

چــې فرمـــان د شـــهریار وه
چـې زېبـا ښـکلی ګفتـار وه
چـې حـافظ د شـاهنامه کـړه
پـه جهـان دې دا نامـه کـړه
د بادشـاه مـې حـال بیـان کـه
دا چې سیر یـې د جهـان کـه
بهـــادر دی شـــیر افګــــن
تیغ یـې تېـر شـه تـر دکـن۱۵۵

حـافظ ګـل محمـد مرغـزی چـې د احمدشـاه بابـا پـه لښـکرو کـې شـامل و، احمدشاهي شاهنامه ولیکله چې یو ځل په جنګ کې د منځـه لاړه او بیـا یـې د سره ولیکله چې یوازینۍ مالومه خطي نسخه یـې اوس پـه بـرېټش مـوزیم کې خوندي ده.

پــــــــه زبـــــــــان دراني
شـــه بیـــان دی افغـــاني
د احمدشــــــــــاه در دران
یکـې حـال مــې کـړه بیـان
چـې کتـاب مـې شـه تیـار
پــه تحریــر زمـــا نګـــار
پـــه لښـــکر کـــې د سردار
پــه تــاراج شـــه د کفـــار
پــه څـو ورځـو وم خـاموش
بیا مـې شـعر راغـی پـه جـوش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثنــې مــې شــاهنامه شـــوه
بیا تازه مې دا خامـه شـوه۱۵٦

بـل سـړی چـې پـه دې مهـال یـې اثـار ایجـاد کـړي دي میـا شرف الکـوزی ننګرهاری دی. میـا شرف د پـاني پـټ پـه جګـړه کـې حـاضر و. د ده دیـوان ورک دی یوازې یې یوه قصیده او څو غزلې لاسته راغلې دي. برسېره پـردې د ده یو بل منظوم اثر د «برده قصیدې» پښتو منظومـه ژبـاړه شـته. دی یـو بـل منثـور کتـاب لـري چـې «پښـتو عـروض» نـومېږي او خطـي نسخه یـې ارواښاد مولانا ابوالوفا صاحب افغاني له حیدر اباد دکن نه پښتو ټـولنې تـه را استولې دی. د کلام نمونه یې دا ده:

سور ګل چې سحر وخت په جمال ستا کړ نسیم خور
ښایست د دې ګل بل کړ د بلبل په لـــــــمن اور۱۵۷

بل سړی علي اکبر اورکـزی دی چـې د دیـوان یـوازینۍ خطـي نسـخه یـې د ارمنستان د پلازمینې ایریوان پـه ماتینـا داران کـې خونـدي ده چـې معتمـد شینواري او عبدالله بختاني هلته موندلې ده.
احمد شاه بابا ملا پیرمحمد کاکړ پخپله د پاچاهي کـورنۍ د غـړو د ښـوونې او روزنې په دنده ګمارلی و. ملا پیرمحمـد کـاکړ د پښـتو ژبـې د زده کـړې (درسي) لـومړنی کتـاب چـې «معرفتـه الافغـاني» نـومېږي لیکلـی دی. مـلا پیرمحمـد کـاکړ دا کتـاب خپـل شـاګرد شـهزاده سلېمان تـه د لنـډې دوه میاشتنۍ واکمنۍ (۱۱۸٦) په دوره کې وړاندې کړی و.
د اکاډمیسین کاندید محمد صدیق روهي په وینـا «د دې لپـاره دا کتـاب د پاچا حضور ته وړاندې شوی دی، چې د یوه داسې کتاب په توګه یې پر هغـو حاکمانو، مامورانو او درباریانو ولولي چې پښتو یې مـورنۍ ژبـه نـه ده ، .. او مجبور دي چې د ورځینیو اړتیاوو درفع کولـو لپـاره پښـتو زده کـړي.» ۱۵۸

ښاغلی حبیب الله رفیع هم وایي چې «دا اثر د دې لپاره لیکـل شـوی و، چـې درباریان، منشیان او میرزایان د پښتو جملو جوړول او لیکل زده کـړي او بیـا د همدې اثر په مرسته د دفتر او دربـار ټـولې چـارې پـه پښـتو راواړوي څـو پښتو د دفتر او دیوان ژبه شي او لکه د نورو ژبو غونډې د دربار په ملاتـړ او حمایت پراختیا او پرمختګ وکړي.»۱۵۹
پوهاند عبدالحی حبیبي وایي چې پدې عصر کې دا فکر پیدا شو چې د بېلـو بېلو علومو نه دې کتابونه په پښتو وژباړل شي.۱٦۰

تیمور شاه او پښتو ژبه

تیمور په ۱۷۴۷ کال د جنوري په میاشت کې د خراسان د مازنـداران ولایـت کـې زیږېـدلی دی. تیمـور د سـتر احمدشـاه دوهـم زوی دی او مـور یـې د سامانیانو نه ده الفنستون وایي چې «دوی [سامانیان].لـږ تـر لـږه لـه هغـه وخـت نـه وروسـته هلتـه [پـه افغانسـتان کـې] اسـتوګن شـوي وي، چـې د سـامانیانو یـوې عـربي کـورنۍ پـه بخـارا بانـدې حکمـراني کولـه.»۱٦۱ د الفېنستون په وینا «د سامانیانو شمېر پـه افغانسـتان کـې کېـدای شي دوه زره کورنۍ وي چې ځینو یې د کابل د بالاحصار د چاونۍ یوه برخه تشکیلوله او پـاتې یـې د کابـل او پېښـور تـر مـنځ پـه جـلال ابـاد کـې اوسېدل. دغـه وروستۍ یې ځانلـه د یـوه بیـل مشرـ تـر اداري لانـدې ده او دوی دومـره د عزت خاوند دي، چې د ده تېـرو پلرونـو لـور د احمدشـاه ښځه د تیمورشـاه مور ده.»۱٦۲
د الفنسـتون پـورتنۍ تېروتنـه چـې سـامانیان یـې عـرب بللـي پوهانـد ډاکټـر محمد حسن کاکړ سمه کړې او سامانیان عرب نه بلکې اریایان دي.
احمدشـاه بابـا اتـه زامـن درلـودل چـې د بیلـو بیلـو مینـدو نـه وو. مشرـ یـې سلیمان او دوهم زوی یې تیمور نومېده او نـور یـې سـکندر، پروېـز، شـهاب، سنجر او داراب.تاریخ.ثبت کړي دي. تیمور چې مور یې د سامانیانو د یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بانفوذه کورنۍ نه وه خپل زوی یې د احمدشاه بابا د پاچاهۍ ځای ناستی ګاڼه او دې مېرمنې په خپل مېړه باندې هم زیات نفوذ درلود او هغه هم دې ټکي ته تیار و چې د دې زوی د خپل ځای ناستي په توګه ومني. د دې تر شا شاید نورو غښتلو لاسونو هم کار کاوه. داسې ښکاري چې د تیمور مور یوه غښتلې مېرمن وه چې دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په وینا «والده تیمورشاه شهر هرات را مجدداً مرکز بزرگ نظامي و سیاسي افغانستان قرار داد و پسر یکنیم ساله خود تیمورشاه را بادشاه ان مملکت موروث اعلان نمود. و خود زمام امور سلطنت و حکومت را در دست ګرفت... مسکوکات نقره یي علیشاه افشار را از نو ګداخته بنام پسر۔خود تیمورشاه مسکوک نمود.»۱٦۳

په هر صورت تاریخ پوهان پدې باور دي چې احمد شاه بابا تیمور خپل ځای ناستي په توګه ټاکلی و. خو په دربار کې د احمد شاه بابا د مشر۔زوی سلیمان په پلوی ډېر کسان د صدراعظم شاه ولي خان په مشرۍ، چې د سلیمان خسر هم و، ولاړ وو. شاه ولي خان د ستراحمدشاه ښی لاس و چې په ۱۷۴۹ کې د ده په قوماندنۍ دشمال ټول ولایتونه بې له جګړې احمدشاهي مرکز ته تابع شول او خرقه شریفه یې هم د ځان سره راوړه.

د ابراهیم عطایي په وینا تیمور عیاش، سرزوری او بې پروا سړی و خو په زیاترو چارو کې تدبر او زړورتیا ښودله. که څه هم د استحقاق له مخې دا مقام د سلیمان حق و خو احمدشاه بابا د تیمور لیاقت ته ترجیح ورکړه او په ۱۷۷۳ م کې یې د دولت د لویو مشرانو په غونډه کې خپل ځای ناستی وټاکه.

په ۱۷۷۲ کال کې تیمور وروستی ځل د احمدشاه سره وکتل او بیا هرات ته ستون شو. عزیز الدین وکیلي وایي چې په دغه مهال احمدشاه وصیت لیک وکیښ او په هغه کې یې د تیمور د وراثت حق ښکاره کړ. خو وکیلي دغه سند چې په وینا یې د برخوردارخان اڅکزي د اولادې سره شته پخپله لیکنه

کې نه دی وړاندې کړی.

داسې ښکاري چې احمدشاه بابا د خپلو نورو زامنو د پوهنې او روزنې چارې په شعوري توګه پیرمحمد کاکړ ته سپارلې وې. سلیمان د خپل استاد له خوا دې ته چمتو شوی و چې ملي ژبه پښتو په درباریانو زده او بیا د هېواد رسمي ژبه شي. لکه چې د مخه مې یادونه وکړه په دربار کې پټه جګړه د واکنۍ پر سر روانه وه. پدې مبارزه کې یوه لوري ته د احمدشاه بابا صدراعظم شاه ولي خان چې په اخېري وخت کې احمدشاه بابا هم ورسره سر وخوځاوه او د هغه ملګري ولاړ و او د بلې خوا د هغه مخالفین لکه عبدالله خان پوپلزی (دیوان بیګي) او د پارس دولت د فرهنګي ښکېلاک پلویان چې د تیمورشاه د باچا کېدو په وجود کې یې د پارس اوږدمهاله ګټې ساتلی شوې، ولاړ وو. چې د بده مرغه د شاه ولي خان پلویانو ماته وکړه او تیمورشاه واک ته ورسېد او د پارس فرهنګي ښکېلاک یقیني شو چې تر ننه دوام لري او د پښتنو سیاسي خپلواکي یې هم ټکنۍ کړېده. نو د افضل خان لالا دا خبره، چې ما پخپله څو ځله ور څخه اورېدلې ده، سمه ده چې وایي چې پښتنو د پاړسیانو نه د افغانستان سیاسي خپلواکي وګټله خو کلتوري او فرهنګي ازادي یې تر لاسه نه کړه او یو وړوکی لړه کی د ډېره کی په نامه په پښتنو واک چلوي.

داسې ښکاري چې په پای کې احمد شاه بابا د خپل مدبر وزیر شاه ولي خان دا خبره ومنله چې د تیمور د باچا کولو سره مخالفت وکړي. دا مخالفت هغه مهال ښکاره شو چې تیمور د هرات نه د خپل رنځور پلار لیدو ته را روان و او احمدشاه بابا لیک ورواستاوه چې بېرته هرات ته وګرځي. محمد اعظم سیستاني لیکي چې تیمور«هنوز والي هرات بود که بیماري احمد شاه شدت ګرفت و به کوه های توبه که هوای سردتر داشت،رفت. تیمورشاه باری به عزم دیدار پدر تا حوالي هلمند رسید، مګر بفرمان احمدشاه دوباره مجبور شد بدون عیادت و دیدار پدر به هرات

(c) ketabton.com: The Digital Library

برگردد.»۱٦۴

سید جمالدین افغان د تیمور خپلې خبرې داسې بیانوي: «پلار زه پخپل ژوند کې د ځان ولیعهد ټاکلی وم مگر وزیر یې د ځنکدن پر وخت دی واړاوه سلیمان یې زما پر ځای په ده ولیعهد وټاکه، لکه چې اوس د پاچهۍ ډول په کندهار کې د ده په نامه وهل کیږي ځان یې مروج کړی دی په تاسو کې څوک سته چې زما سره مرسته وکي څو له هغه معتصبه څخه خپل حق واخلم.»۱٦۵

د احمدشاه بابا د مړینې وروسته لوی وزیر شاولیخان د احمد شاه بابا د وروستۍ هوکړې سره سم سلیمان پاچا اعلان کړ. په دې کار د دربار مشران دوې ډلې شول. په دغه جریان کې عبدالله خان دیوان بیگـي د تیمور په پلوي ودرېد. د ابراهیم عطایي په وینا عبدالله خان دیوان بیگـي شاولي خـان او د هغه زامن ونیول او لاس تړلي یې تیمور تـه واستول او د فراه پـه یـوه سیمه کې یې ووژل.۱٦٦ داسې ښکاري چې عبدالله خان دیوان بیگـي د احمدشاه بابا د گارډ په مرسته چې د پارس د قزلباشانو نـه جـوړ و کودتا وکړه. دا هغـه تـوره ورځ ده چـې د احمـد شاه بابـا د امپراتـورۍ، د اصلي افغانستان او په ځانگړې توگه د پښتنو د زوال د پیل ټکـی شـو چې تـر ننـه دوام لري.

د تیمور د برې یو لامل دا دی چې احمد شاه بابا د خپلې واکمنـۍ د ساتلو تکیه په قزلباشانو کړې وه. دوهم داچې احمد شاه بابا هـم د امیر شـیرعلي خان غوندې دومره د تیمورشاه د مور تر اغېز لاندې و چې تر زیاته وخته یې تیمور ته برتري ورکوله دریم د تیمور تر شا شاید نورو غښتلو لاسو کار کاوه.

تیمورشاه د دراني مشرانو د وېرې د کندهار نه مرکز کابل تـه انتقـال کـړ او لوړ دولتي پوستونه یې غیر دراني کسانو ته ورکړل او په ښاري لـړه کیـو یـې ډېره ولگوله.

پدې توگه تیمورشاه د درانیو مشران چې زیاته سیاسي تجربـه ترلاسـه کـړې

وه د منځه یوړل او ان د احمدشاه بابا د جنگ وزیر جهان خان چې یـو لـوی شخصیت و هم د نظره وچاوه. د پښتنو بانفوذه کسان یې د واک نـه لـیرې وساتل او تیمورشاه شیخ عبدالطیف جامي هروي خپل وزیر وټاکـه. د خزانـو چارې یې الطاف خان هندي تـه وسپارلې او پـه دربـار کـې یـې هـم د پښـتو پرځای فارسي رواج کړه. پدې ترتیب د پارس فرهنگي ښکېلاک یقیني شو او تر ننه دوام لري. لکه چې مې د مخـه هـم یادونـه وکـړه لرغونـو رومیـانو بـه ویل، چې په یوه هېواد کې هغه څـوک حـاکم دی، چـې ژبـه یـې حاکمـه وي پدې توگه په عمل کې پارسیان چې ژبه یـې واکمنـه پـاتې شـوه واکمـن پـاتې شول.

تیمورشاه دولس زره عسکر (غلام خانه) د محمـد خـان بیـات تـر قومانـدنـۍ لاندې ورکړل چې د ده امنیت وساتي. ده قاضي فیض الله خان دولت شـاهي خپل مشاور وټاکه ولې پوره باور یې پرې نه کاوه.

د تیمورشاه دغه گامونه د دې لامل شو چې درانیـو او نـورو پښـتنو د ده پـر ضد پاڅونونه وکړل چې مهم یې دا دي:

د عبدالخالق خان پاڅون

د تیمور شاه پرضد د احمد شـاه د تـره عبـدالخالق خـان پـاڅون د درانیـو او نورو پښتنو لومړی غبرگـون دی. د عبـدالخالق خـان د سـنگر ملگـرو سردار پاینده خان او سردار دلاور خان اسحق زي د جگړې د پیـل نـه د مخـه د ده نه جلا او د تیمور په پلوي ودرېدل دغو سردرانو شاید د تیمورشاه له خوا نـه د زیاتو امتیازاتو په منلو سره خپل دریځ بـدل کـړی وي سردار پاینـده خـان یوه مېرمن قزالباشه او د امیر دوست محمد خان مور وه. د دې شونتیا شته چې تیمور شاه پاینده خان د خپل اخشي جوانشیر پـه مرسـته تطمیـع کـړی وي لکه چې وروسته سردار پاینده خان د شاه زمان پر ضد کودتا کې د خپل اخشي جوانشیر سره یو ځای گډون درلود. خو څنگه چې سردار پاینده خـان

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تیمور شاه په بریالیتوب کې ټاکونکی رول ولوباوه نـو «تیمـور شاه سردار پاینده خـان د «سرفـراز خـان» او سردار دلاور خـان یـې د «مـدد خـان» پـه لقبونو ونازول.»۱٦۷

د پېښور پاڅون

فیض الله خان په ۱۷۷٦ کال په ژمي کې چې تیمورشاه په پېښـور کـې و د ده د رانسکورېدو او پر ځای یې د احمـد شاه بابـا زوی سکندر، چـې د پېښـور والي و، واک ته رسولو په موخه د صاحب زاده څمکني په سلا او ارسلا خـان مومند په همکاری یو پلان جوړ کړ. پدې وخـت کـې سیکانو سرغړونـه پیـل کړې وه. فیض الله خان د پاچا نه د سیکانو دټکولـو لپـاره د لښـکر د جوړولـو اجازه واخېسته. هغه مهال چې لښکر جوړ شو فیض الله پـدې پلمـه لښـکر د پېښور د ارګ په لور روان کړو چې تیمور شاه یـې وګـوري. فـیض الله د ارګ ساتونکی ګارډ د منځه یووړ او په ارګ یې برید وکړ او نږدې و چې د تیمـور کار پای ته ورسوي پدغه وخت کې تیمور په بیړه د ماڼۍ لـوړ پـوړ تـه ځـان ورساوه او خپلو ساتونکو ته یې د مقاومت امر وکړ. د تیمور سـاتونکو چـې د قزالباشانو د منظم پوځ نه جـوړ و، پـه جګـړې لاس پـورې کـړ او د فـیض الله نامنظم لښکر ته یې زیات د سر زیان واړولو او ماتې وکـړه. فـیض الله خـان او زوی یې ووژل او وروسته یې ارسلا خان مومند هم زندی کړ.

تیمورشاه په پای کـې دا پاڅونونـه د بهرنیـو تیریـو پـه شـمول وځپـل. خـو د افغانستان امپراتوري چې د زوال تیره یې پخپـل لاس ایښـې وه د ده د زامنـو په وخـت کـې تجزیـه او د نولسـمې پېـړۍ پـه پیـل کـې واکمنـي محمـد زو کورنۍ ته واوښته.

دا باید ووایم چې «تیمورشاه په فارسي کې د شعر یو کتاب خپور کـړی دی، ستاینه یې ډېره کیږي، خو ویل کیږي چـې د هغـه د دربـار یـو نـامتو شـاعر فروغي هغه سم او اصلاح کړی دی».۱٦۸. د ده دوې شـعري ټـوټې، چـې پـه

پښتو یې ویلې دي، غوث خیبري په لاندې ډول ثبت کړې دي:

نـن مـې بیـا لـه تـورو سـترګو سره جنـګ دی
پــر لبــانو مــې د زړه د وینــو رنــګ دی
عشـق دې مشـک پټـول نـه شي تیمـور شـاهه
چـې پخپلـه ځـان رسـوا کـا هغـه رنـګ دی

یا:

هــی هــی د یــار صــورت لکــه ګلونــه
چـې وهـلې یـې پـر مـخ دي شـنه خالونـه
توکـل دې پـر خپـل خـدای کـړه تیمورشـاهه
چـې پـه کـار دي د فـاني دنیـا کارونـه۱٦۹

د مخه تر دې چې د محمدزیو په واکمني کې پښتنو اوپښتو ژبـې تـه کتنـه وکړم اړینه ده هغو بهرنیانو ته چې د خپلو موخو ته د رسېدو لپاره یې پښـتو ژبه زده کړې او د پښتنو د ژبې، تاریخ، کلتـور او نـورو برخـو کـې کـار کـړی دی او موږ د دوی علمي څېړنو ته په درنه سترګه ګورو او قدر یې کـوو چـې په لنډ ډول به یې لوستونکو ته ور وپېژنم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولسم څپرکی

بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه

برېتانیې او تـزاري روسـیې د اتلسـمې پېړۍ پـه ورسـتیو کـې دواړو خپلـه پاملرنه پښتو ژبې تـه اړولـې وه. دوی د خپلـو نیـواک گـرو گټـو د سـاتلو پـه موخـه پـه سـیالۍ بوخـت وو او د منځنـي ختـیځ، هنـد او منځنـۍ اسـیا د هېـوادو د نیولـو لپـاره یـې د دې هېـوادو د ژبـو د زده کـړې او د هغـوی د دودونو او کلتور څېړېنې ته اړتیا درلوده. بیلو وایـي چـې «پـه افغـاني سـیمو کې د برتانوي واکمنـۍ ټینگتیـا او اغېزنـاکۍ لپـاره د پښـتو زده کـره حتمـي ده.» ۱۷۰

زموږ د هېواد حساس جیو ستراتیژیک موقعیت د ستري برېتـانیې او تـزاري روسیې تر منځ نږدې دوه پېړۍ د مخه د ستري لوبې ډگر وگرځېـد چـې دا لوبه د لوبغاړو په بدلون سره تر اوسه په بلـه بڼـه دوام لـري. د لـوبې لـومړي لوبغاړي د ستري برېتانیې او تزاري روسیې دواړو د خپلې سیالۍ لـه املـه د پښتو ژبې ځانگړي اهمیت ته پام وکړ. د اروپا پوهانو نه یوازې پښتو ژبې تـه بلکې د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاریخ او نورو څېړنو ته یې هم پام وکړ.

په ۱۷۹۱ کال کې په پېترز بـورگ کـې د گیولـډن شـتیت المـاني یـو کـوچنی پښتو-الماني سیند خپور شو. دا سیند دوهم ځل د پوهاند عبدالشکور رشاد په زیار په ۱۳۵٦ کال د کابل پوهنتون له خـوا چـاپ شـو. بیـا کـلا پـروت پـه الماني ژبه (د افغان یا افغانانو ژبه) په نوم کتاب ولیکه چې پـه ۱۸۱۰ کـال پـه پېترزبـورگ کـې خپـور شـو او بیـا پـه ۱۸۲۱ کـال د ایورسـمین سـفرنامه (لـه

اورنبورگ نه تر بخارې پورې) تر سرلیک لاندې خپره شوه چې پـه هغـې کـې هم د پښتو ژبې په هکله خبرې او هـم د دې ژبـې د لغـاتو یـو لسـت راغلـې دی.

تر دې وروسته پوهاند برنارډ ډورن چې د خارکوف پوهنتون د ختیځو ژبو د څانگې رییس و د پښتو ژبې گرامـر، لغـات، ادبیـاتو او د پښـتنو د تـاریخ پـه هکله په الماني او انگرېزي ژبو مهم کارونه وکړل چې ښه نوم یـې وگاټـه. ده په ۱۸۴۲ کې (د پښتو گرامر د یاداښتونو متمم) خپور کړ. پـه ۱۸۴۷ کـې یـې پښتو منتخبات چـاپ کـړل. ډورن د ورسـتیو هغـو روسي څېړونکـو لپـاره د پښتو د زده کړې بنسټ کېښود چـې د پښـتو ژبـې زده کـړې لپـاره یـې مـلا تړلې وه.

پـه نولسـمې پېـړۍ کـې مرکـزي اسـیا تـه د روسـانو د نیـواک پراختیـا سره جوخت په تاشکند کې د ختیځ پېژندنې پلټنې پیل شوې چې پښتو هـم پکـې ځای درلود. یفیموف د پښتو ترجمان ترتیب چې پښتو لغاتونـه او محـاورې لري او په ۱۹۰۷ کال په تاشکند کې خپـور شـو. دغـه راز ترمـانوویچ همدغـه مهال د پښتو لنډ گرامر په روسي ژبه لیکلی چې د لغاتو یوه برخـه هـم لـري او په ۱۹۰۸ کې په تاشکند کې چاپ شوی دی.

د شوروي واکمنـۍ په دوران کـې پـه ټولـو شـوروي جمهوریتونـو کـې ختـیځ پوهنې ته پاملرنه زیاتـه شـوه. پـه مسـکو، لنینگـراد، تاشـکند او نـورو کـې د پښتو ژبې، ادبیاتو، تاریخ او نورې څېړنې پراخې شـوې او تـر ننـه پـورې کلـه گړندی او کله سوکه جریان لري.

د ۱۹۳۹ نه وروسته د مسکو د ختیځ پېژندنې په انستیتوت او یو شمېر نـورو لوړو زده کړو په پوهنځیو کې د پښتو تدریس په منظم ډول پیل شو. اسـتاد اسلانوف (د پښتو لغات لیکنه)، (د پښـتو فلکلـور او پـه شـوروي کـې د هغـه زده کړه)، (پښتو د افغانستان مـلي ژبـه)، (پښـتو روسي قـاموس) چـې نـږدې پنځوس زره لغات لري او نور چاپ کړل. استاد داسې شـاگردان وروزل چـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته د شوروي په لوړو علمي موسسو کې نامتو استادان شول. د دې جملې نه پوهاند لیبیدیف، پوهاند دوریانکوف، کالینینه، ګیراسیمووه او نور یادولی شو.

پوهاند لیبیدیف په ۱۹۴۵ کې د پښتو بشپړ ګرامر خپور کړ. نوموړي وروسته د پښتو بل ګرامري کتاب خپور کړ. بیا یې پښتو-روسي قاموس چې نږدې دوه دېرش زره لغات یې درلودل خپور کړ. لیبیدیف د نورمحمد تره کي (د بنګ مسافری) په روسي ژباړلی او په ۱۹۶۹ کې یې د دې کتاب په سپړنې باندې یوه رساله لیکلې چې په ۱۳۵۵ کال په لومړیو کې ما لیکوال په پښتو وژباړله او ژباړه مې نور محمد تره کي ته وسپارله. نوموړي د افغانستان د بېلو بېلو موضوعاتو په هکله زیاتې رسالې هم کښلې دي.

دوریانکوف د پښتو ژبې فعلي سیستم ډېر ښه څېړلی دی او د (پښتو ژبه) نومي اثر کې خپلو شوروي وطنوالو ته پښتو ښه پېژندلې او په پښتو کې نورې ګټورې څېړنې هم کړې دي. برسېره پردې ده د مسکو د لوړو زده کړو په موسسو کې د پښتو تدریس کې لویه ونډه اخېستې او د یو شمېر کسانو د ډاکترۍ تېزسونو د لیکلو لارښود و. ډاکتر ګل محمد نورزي د خوشال خان، ډاکتر صادق فطرت ناشناس د رحمان بابا، ډاکتر زیورالدین زېور د حمید مومند، ډاکتر صولت شاه تاجک د پښتو متلونو، د ډاکترې زرغونې د پښتو ګرامر او نورو د ډوکتورۍ تیزسونه د ده په لارښونه ولیکل.

ګیرس د افغانستان او د پښتونستان د ادبیاتو په څېړلو او شوروي لوستونکو ته دهغو په پېژندلو کې د قدر وړ کار تر سره کړی دی. د ده یو کتاب چې د «نه تسلیمېدونکو خلکو ادبیات» نومېږي او د کوزې پښتونخوا ادبیات یې څېړلي او نړیوالو ته ورپېژندلي دي. د ده دا کتاب ښاغلي معتمد شینواري «د مېړني ولس ادبیات» پنامه ژباړلی دی.

برسېره پردې ګیراسموه، لاریسه رېسنر، ګانکوفسکي او نورو د پښتنو د دودونو تاریخ او نورو برخو کې څېړنې کړې دي. لاریسه رېسنر چې د ۱۹۲۳

کال د ازادۍ په جشن کې یې د پښتنو قبایلو ملي اتڼ لیدلی او هغه یې ډېر ښکلی انځور کړی دی:

«د همدې کال ۱۹۲۳ په مني کې قبایلي خلکو په کابل کې یوه هنري ننداره ترتیب کړې وه دوی به وبلل شول، چې پخپله د امیر د تریبیون (لوژ) په مخکې خپله ننداره او ملي اتڼ اجرا کړي. دوی نږدې سل تنه وو او تر ټولو قوي او ښایسته ځوانان وو د دغو ټولو په منځ کې یواځې یو تن د جسم له حیثه ضعیف معلومېده دی ډولچي و. هو! څرنګه ډولچي ته به وایې د ده د خوار مګر قوی الاعصاب وجود په هر رګ او سلول کې د موزیک رب النوع پټه پرته ده خبره د ده په ډول کې نه ده، چې اتڼ چیان په جوش او وجد راولي، خبره په دې کې ده، چې په څه عجیب کیف سره په نیم پټو سترګو د اتڼ چیانو قطارونه د بنو لاندې ځاري، کله د نڅا ګرو یوه قطار ته ګوري او کله بل ته او د ډول په تال سره یې کنټرولوي.

نڅا د قوم روح دی نڅا په ډډو قدمونو سره کیږي لکه ښکاري، چې د ښکار په وحت کې ډډ، ډډ قدمونه اخلي. نڅاګر په یوه څنګ او بل څنګ اوړي او راوړي او تورې اوږدې څنې اچوي جادو کوي او مستیږي او داسې تاویږي لکه په ټېر یې، چې ګولی خوړلې وي او داسې ځانګونه اچوي لکه شاهین په لوړو غرونو ګرځي راګرځي.»۱۷۱

د شوروي یرغل نه وروسته هم تر ننه شوروي څېړونکو د پښتنو د ژوند په ټولو اړخونو څېړنې کړې دي او اوس هم ډېر روسي ځوانان د پښتو ژبې او ادبیاتو، د پښتنو دودونو، تاریخ او د ټولنیز ژوند په نورو اړخونو څېړنې کوي. د شوروي یرغل نه وروسته د افغانستان په بیلو بیلو اړخونو او په ځانګړې توګه د جګړې په هکله پراخې څېړنې وکړې او ډېر کتابونه ولیکل شول چې یو شمېر یې په پښتو او پارسو ژباړل شوي دي. خو افغانان باید دا لیکنې راټولې او په ژوره توګه یې وسپړي.

د اتلسمې پېړۍ په پای کې انګرېزي نیواک هم پښتو ته پوره پام وکړ. که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم روسانو لومړی د پښتو ژبې لغاتو، ګرامر او تاریخ ته خپل پام واړاوه خو انګرېزانو پښتو ته خپل کار د زړو دیني کتابونو لکه تورات او انجیل په ژباړې سره پیل کړ. د نمونې په توګه ویلیم کیري او د هغه ملګرو په ۱۸۷۰ کال کې په کلکته کې تورات، او وروسته جان لیدن انجیل په پښتو وژباړه. همدارنګه «سیر سالکین» کتاب چې د یوه عیسوي د خوب کیسه بیانوي په پښتو وژباړل شو.

بیا انګرېزانو د پښتو ګرامر او لغاتو ته پام واړاوه. چې مېجر لېچ، کپتان واګن، راورټي، بیلیو، ډ.ل. لاریمر او نورو پښتو ګرامر کتابونه ولیکل. ورپسې مېجر هنري راورټي د پښتو ادب، تاریخ، لغات، ګرامر، جغرافیې او نورو برخو کې د قدر وړ کارونه تر سره کړل. تر ده وروسته د لوېدیځې اروپا ختیځ پوهانو د پښتو خوا ته پام وکړ او په لسګونو ختیځ پېژندونکو په الماني، انګرېزي، فرانسوي، ایټالوي او نورو ژبو د پښتو ژبې، ادب، تاریخ، او کلتور په هکله لیکنې کړې دي. خو د شوروي اتحاد د یرغل نه وروسته د پښتو ژبې ادب، لغاتو، فرهنګ، تاریخ او نورو برخو ته بې ساري توجه شوې ده. د نړۍ په ډله ایزې میډیا کې په پښتو ژبه راډیویي او ټلویزیوني خپرونې پراخې شوې او د ۲۰۰۱ کال ورسته د پښتو ژبې ته د نړیوالو دومره پام شوی چې پخوا ورته هېڅ کله نه و شوی. د شوروي یرغل په پایله کې د افغانانو په تېره بیا د پښتنو مهاجرت بې جوړې وو. دغه مهاجرت پښتانه د پېړیو پېړیو ګوښه والي نه راویستل او د نړۍ ګوټ ګوټ د خلکو د دودونو، علمي، کلتوري، ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي او تکنالوژیکي پرمختګونو سره اشنا او بلد شول او پرمختللې ژبې یې زده کړې. د دغو ژبو په مرسته یې د ټولنیز ژوند په بېلو بېلو برخو کې په مورنۍ ژبه پښتو علمي ادبي اثار ولیکل یا یې د نورو ژبو نه وژباړل او د خپلې ژبې په شتمنولو کې یې د قدر وړ کارونه تر سره کړل.

اوس به په لنډ ډول لوستونکو ته د ختیځ پېژندونکو ځینې ستوري د حبیب

الله تړي او هېواد مل د لیکنو نه په ګټه اخېستلو پر بنسټ لوستونکو ته وړاندې کړم.

جان لیډن

جان لیډن د میا روښان په هکله یو درونډ مضمون په ۱۸۱۲ کال په لندن کې خپور کړ. دی وایي «چې د روښان پیر د پلویانو په زیاتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنګ سیاسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زیاتوي چې روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ایښودونکي د ستر نبوغ او استعدد نه برخورداره په دوو اساسي ستنو یاني ملي او دیني اصولو ولاړ و نږدې یوه پېړۍ د مغلو د امپراتورۍ تر ټولو نه شېرازه او اباده دوره کې د نفوذ نیلي وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پیل نه د شاه جهان تر وخته پوره یې د ځپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقیدې خپلې ودې او پرمختګ ته دوام ورکړ.»[۱۷۲]

الفنسټون

الفنسټون سکاټلنډی دی چې د کابل سلطنت بیان په نامه یې داسې کتاب ولیکه چې د حبیب الله تړي په وینا په دا تېرو دوو پېړیو کې یې نه په لوېدیځ او نه په ختیځ کې ساری لیکل شوی دی چې زموږ د هېواد او خلکو په هکله یې د انګرېزانو د ټول ورپسې سیاست بنسټ وګرځېد. دالفنسټون دغه کتاب پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی او د خپلې ژبې د شتمنولو برسېره یې د پښتنو د تاریخ د پوهاوي د پاره لوی چوپړ تر سره کړ. دا هم باید ووایم چې د دې کتاب سریزه د نصرالله سوبمن له خوا ژباړل شوې ده.

دا مهال داسې پېښې وشوې چې انګرېزان په اندېښنه کې شول چې ښایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناپلیون د روسانو په همکاري د ایران او افغانستان له لارې په هند یرغل وکړي. دې اندېښنې د انګرېزانو لپاره د افغانستان اهمیت نور هم جګ کړ او د افغانانو سره د یوه داسې تړون لاسلیک ته اړتیا ولیدله چې د هغه پر بنسټ افغانان هېڅ بهرنی ځواک پرې نه ږدي چې د افغانستان له لارې په هند برید وکړي. چې الفنسټون د شاه شجاع سره داسې تړون په پېښور کې لاسلیک کړ.

الفنسټون لومړی سړی دی چې هغه زوړ دودیز روایت یې رد کړ چې پښتانه بني اسراییل بولي.

الفنسټون دا هم وایي چې د بارکزو مشر پاینده محمدخان چې هم د قبیله یي سیاست په چل ډېر ښه پوهېده غوښتل چې اوبه خړې کړي او ماهیان ونیسي. ده پدې لړ کې تر هر څه نه د مخه دې ته چل ول جوړ کړ چې د سدوزي شاه زمان پر ځای د هغه ورور شاه محمود واک ته ورسوي. خو محمود هرات ته وتښتېد او پاینده خان ووژل شو. وروسته د پاینده خان مشر زوی فتح خان د محمود ملا وتړله. محمود بریالی شو او شاه زمان یې په سترګو ړوند کړ او خپله واکمن شو خو په ساعت تېرۍ او عیاشۍ کې ډوب شو. قومي مشران یې پر ضد شول او شاه شجاع کابل ته ننوت او واکمن شو.

الکزاندر برنز

بل انګرېز چې د پښتنو په هکله یې لیکنې کړې دي الکزاندر برنز دی. د ده لومړی کتاب «د بخارا سفر» دی چې دوهم چاپ یې په ۱۸۳۹ کې په درې ټوکو کې خپور شو. برنز خپلې څېړنې په پایله کې پدې پوه شوی و چې تزاري روسیه د ایران د حکومت له لارې د افغانانو پر ضد کار کوي او د ده دا فکر هغه مهال په واقعیت بدل شو چې د روس استاذی ویکتوروویچ کابل ته راورسېد. پدې وخت کې امیر دوست محمد خان دې فکر ته رسېدلی و

چې انګرېزانو ته ور نږدې کېدل، مالي او پوځي مرسته ترې اخېستل د افغانستان په ګټه دي. دا ځکه چې امیر پوهېده چې له یوې خوا روسان افغانستان ته سترګې نیولې دي او د بلې خوا ایرانیانو د افغانستان د ځینو سیمو د لاندې کولو ته ملا تړلې لکه چې محمد شاه په هرات باندې برید ته ځان چمتو کړی و. برسېره پردې امیر دوست محمد خان غوښتل چې د افغانستان هغه برخې چې د اباسین را دې غاړې ځمکې چې رنجیت سنګ نیولې وې بېرته تر لاسه کړي. برنز د امیر دوست محمد خان د دې غوښتنو کلک پلوي و. خو لارډ اکلنډ دا غوښتنې ونه منلې او د امیر دوست محمد خان چې د برنز په وینا یو ډېر تکړه او مدبر شخصیت او د افغانستان د پاچایي وړ یې باله پر ځای د افغانستان مخلوع پاچا شاه شجاع دپوځ په زور واک ته ورسوي. خو کله چې انګرېزانو دا تېروتنه وکړه نو هغه د لوی پوځ په تباهی ورته تمامه شوه او خپل نړیوال اعتبار یې بایلود. برنز هم په دغه تباهی کې هم خپل سر د لاسه ورکړ.

د امیر دوست محمد خان دغه وخت پدې فکر و چې هرات چې فارسیانو یرغل پرې کړی و او پېښور چې سیکانو لاندې کړی و د خپل هېواد برخه وګرزوي.. برنز نه یوازې د دغو دواړه وړاندیزونو پلوي و بلکې د هغو یې کلک ملاتړ کاوه.

هنري جورج راورټي

ده په هند کې د خپل پوځي خدمت په څنګ کې هندي، فارسي، ګجراتي او مرهټي ژبې زده کړې. وروسته کله چې په ۱۸۴۹ کې کوزې پښتونخوا ته تبدیل شو خپله ټوله پاملرنه یې د پښتو ژبې، ادبیاتو او قوم پېژندنې ته واړوله. لومړی یې د پېښور د ښار او ولایت په هکله یوه اوږده لیکنه وکړه چې د بمبیي د جغرافیایي خپرونه کې په ۱۸۵۱ کې چاپ شوه. بل ډېر ستر کار یې د پښتو ژبې د یوه لوی ګرامر لیکل و.چې په ۱۸۵۵ کې چاپ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم ځل په ۱۸٦۸ کې خپور شو. راورټي ورپسې دوه نور اثار چې یو یې پښتو انګرېزي سیند او بل یې د «ګلشن روه» په نوم د پښتو نثر او نظم ټولګه وه په ۱۸٦۰ کال کې خپاره کړل. د دې تالیف موخه د پښتو ژبې تدریس او د پښتو ژبې د اثارو خوندي کول و. په ۱۸۷۱ کې یې د ایسپ کیسې په پښتو وژباړلې او نشر یې کړې. په ۱۸۸۸ کې یې د پښتو درسي کتاب د پښتو متون په نوم چاپ کړ. ده نورې لیکنې هم وکړې چې په بېلو بېلو خپرونو کې چاپ شوې دي.

د راورټي عمده ادبي اثار «ګلشن روه» او بل یې «د افغانانو د شعرونو منتخبات» دي. راورټي وایي چې د پښتو ژبې د شعرونو ښکلا ډېر زیات اغېز راباندې وکړ او دې ته یې راوستم چې یو زیات شمېر یې په انګرېزي وژباړم او د اروپا لوستونکو ته یې وړاندې کړم. دی دا هم وایي چې پښتنو شاعرانو خپل شعرونه د نام ایستلو لپاره نه وو لیکلي او «دا خیال یې هم نه کاوه چې د دوی د مړینې وروسته به یې شعرونه نه یوازې د خپلو وطنوالو بلکې په اروپایانو کې هم لاس په لاس ګرځي او یوه پېرنګي به ژباړلي وي. راورټي دا هم وایي چې د دغو پښتنو شاعرانو اشعارو کې چې ویونکي یې د یوه ښکلي هېواد د پرتمینو غرو په تکو شنو درو کې لوی شوي دي د وطن پالنې قوي احساس، د ازادۍ رښتینې روحیه او د هېواد مینه ځپې وهي.»۱۷۳

راورټي دا هم وایي چې «پښتانه هغه خلک دي چې هند یې څو واري نیولی او په هند باندې د نورو یرغلګرو په پوځ کې هم بهترین عسکر هم دوی وو. نو کله چې دوی د لوېدیځو سرتېرو غوندې یې روزنه او تنظیم وشي او د اروپا غوندې انډول افسران یې لاربښوونه وکړي هلته بیا د هېڅ اسیایي ولس سرتېري هم نه شي ورپسې رسېدلی.نو ځکه موږ باید موقع د لاسه ورنه کړو او پښتانه پخپل پوځ کې شامل کړو.»۱۷۴

دی د پښتنو سره د پوهاوي تر ټولو ښه لار پښتو بولي نو ځکه وایي چې د

هر انګرېز افسر لپاره چې د اباسین نه پورې د لوېدیځ خوا ته مقررېږي د پښتو ژبې زده کړه یو حتمي او واجبي امر دی.

پدې موخه یې د پښتو لوی ګرامر، د پښتو انګرېزي سیند او د پښتو درسي کتاب ولیکلو. د مخه مو یادونه وکړه چې لیکوال د سیند په هغه مخ چې د کتاب بشپړ سرلیک پرې لیکل شوی د عبدالقادر خان دا بیت کښلی دی.

تا خواږه کړه تر فارسي عبدالقادره
که هر څو وه ترخه ژبه د پښتو

راورټي د پښتو ګرامر په همدې مخ کې بیا د حمید ماشوخېل دا بیت ثبت کړی دی:

فارسیوانو د حیرت ګوتې په غاښ کړې
چې حمید سخن سازي کړه په پښتو کې

حبیب الله تږی وایي چې د دغو بیتو انتخاب نه یوازې په پښتو شعر او ادب کې د راورټي د پخې مطالعې او ښه ذوق نماینده ګي کوي، بلکې د پښتو ژبې په باره کې د ده د احساس ښکارندوی هم دی.

راورټي د پښتنو سره د ناستې ولاړې په وخت کې د هغوی خویونو، ژبې او ادبیاتو ډېر زیات جذب کړی و. دی زیاتوي چې یو شمېر غمجنې پېښې موږ ته را زده کوي چې په راتلونکې کې د پښتنو په غرنیو قبایلو باور وکړو او ډېر زیات یې پخپل پوځ کې داخل کړو. ځکه دی وایي نه یوازې دا چې پښتانه، د اعتماد وړ دي، بلکه ډېر وتلي جنګیالي دي. دی زیاتوي چې له پښتنو سره د ګوزارې ښه لار دا ده چې سړی په نرمۍ ورسره وچلېږي. او له نېردې نه ور سره محشور شي. ده د وخت په تېرېدو سره د پښتو ژبې او ادب سره پوره مینه پیدا شوې او په ډېره درنه سترګه یې ورته کتلي دي. دی پښتو د ادبیاتو په لحاظ یوه غني ژبه بولي. او د لومړي ځل لپاره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د لیکلي او شفاهي ادب یو زیات شمېر پارچې په انګرېزي ژباړلې او لوېدیځې نړۍ ته یې ور پېژندلې دي.

هنري ولټر بیلیو

د ډاکټر بیلیو دوه کتابونه ډېر مشهور دي چې یو یې ګرامر او بل سیند (ډکشنري) ده. بیلیو خپل ګرامر د هغو انګرېزي افسرانو لپاره چې په پښتونخوا کې یې دندې درلودې د پښتو ژبې د زده کولو په موخه لیکلی و. په ۱۸٦۳ کې حکومت ومنله چې هر افسر چې د شفاهي پښتو په امتحان کې بریالی شي نو پنځه زره کلدارې ورکول کیږي.
د بیلیو لومړی کتاب په ۱۸۵۷ کال کې د یوه سیاسي ماموریت دور، بل کتاب یې د یوسفزو په هکله عمومي رپوټ نومیږي چې په ۱۸٦۴ کې په لندن کې چاپ شوی دی. دریم او څلورم یې د پښتو ګرامر او انګرېزي پښتو سیند دی. بل اثر یې «زمونږ د پنجاب سرحد» نومیږي. شپږم اثر یې «د اباسین نه تر دجلې پورې» نومیږي.چې په ۱۸۷۴ کې خپورشوی دی. اووم کتاب یې «افغانستان او افغانان» نومیږي، اتم کتاب یې «دافغانستان قومونه» نومیږي چې په ۱۸۸۷ کې په کلکته کې خپور شوی دی. وروستی کتاب یې د افغانستان د قوم پېژندنې څېړنه نومیږي چې په ۱۸۹۱ کې په لندن کې خپور شوی دی. بیلیو د وزیرو په باره کې وایي چې دا یوه ستره قبیله ده چې شل زره ملاتړي جنګي مېړونه لري. دی د پښتنو په هکله وایي چې دوی له یوې خوا تکړه زړه ور او مغرور خلک دي او د بلې خوا غدار دي. دی دا هم وایي چې پښتانه له یوې خوا ډېر کلک وطن پالونکي او پخپل قوم غره خلک دي مګر د بلې خوا د پیسو د پاره خپل تر ټولو سپېڅلي ارزښتونه او تر ټولو نه نږدې ټولنیزې اړیکې په لغته وهي. دی پښتانه او د هغوی غرونه او درې د هند د امنیت د پاره حیاتي اهمیت درلودونکې بولي. د دغې سیمې پښتانه چې په یوه شپږ سوه میله اوږده ساحه کې پراته

دي لږ تر لږه درې اتیا زره مېړونه لري چې په ټوله اسیا کې ساری نه لري او بهترین ګوریلایي سرتېري دي. بیلیو دا وایي چې افغانان تر روسانو د انګرېزانو سره نږدې اړیکې غوره بولي.
ځینې انګرېزان پدې نظر وو چې پښتونخوا د روسانو په مخ کې یو پولادي دېوال دی او انګرېزان کولی شي د پښتنو په ملګرتیا د روسانو د هر ډول تېري مخه ونیسي. نورو یې د روسانو د مخنیوي لپاره په پښتونخوا کې د نېغې لاس وهنې پلویان وو.
بیلیو د خپلو جغرافیایي څېړنو له مخې وایي چې د افغانستان ختیځه پوله اباسین دی چې د ګلګت نه د عربو تر سمندرګي پورې امتداد لري، د سوویل پوله یې د عربو سمندرګی دی، د لوېدیځ پوله یې د فارس د خراسانه او کرمانه پورې امتداد لري او د شمال پوله یې تر خواجه صالح پورې د امو سیند جوړوي.
بیلیو وایي چې امیر دوست محمد خان د خپل وخت یو بریالی او محبوب پاچا و. خلکو یې د زړورتیا، مېړانې او بریالیو جګړو له امله ستاینه کوله. پداسې حال کې چې امیر دوست محمد خان د خپل ساده ژوند، د مېلمه پالنې، عدالت او پخپل دربار کې د هر ډول خلکو د منلو له امله په ټول ولس کې محبوب و، د خپلې اوږدې واکدارۍ په موده کې یې د خلکو د ژوندانه د بهترولو لپاره هېڅ ونه کړل. بیلیو وایي چې امیر شېرعلي خان وروسته له یو لړ کورنیو جګړو په کابل کې خپلې پښې ټینګې کړې نو پدې هڅه کې شو چې د انګرېزانو سره اړیکې ښې کړي. همدا و چې په ۱۸٦۹ کال کې په امبله کې د انګرېزانو د ویسرا لارډ میو سره لیدنه وکړه. د دوستی د تړون له سرته رسېدو وروسته خوشاله افغانستان ته راوګرځېد او انګرېزانو زیاتې پیسې او وسلې د سوغات په توګه ورکړې. برسېره پردې امیر شیرعلي ډېرې زیاتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته یوووړې. خو بیلیو دا هم وایي چې د انګرېزانو نه د امیر شیرعلي خان د بېزارۍ ستر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لامل سیستان په برخه کې د ایران او افغانستان د پولې ټاکل و. دې مسلې د انګرېزانو او کابل اړیکې دومره خرابې کړې چې بیا هېڅ کله ښې نه شوې. انګرېزانو وروسته لدې چې امیر ته د هر شي خواست وکړ هغه رد کړ.

تور برن

توربرن په لوېدیځو پوهانو کې لومړی سړی دی چې تر ټولو د مخه یې پښتو شفاهي ادب او فولکلور ته پاملرنه وکړه. ده یو شمېر پښتو متلونه، کیسې، کیسۍ او ان د ولسي شاعرانو د اشعارو یو څو نمونې یې راټولې کړې او بیا یې پخپل اثر چې بنو نومیږي خپارې کړې دي.

نوموړی د بنو ښکلا داسې بیانوي «په پسرلي کې داسې ښکاري لکه تک شین بخمل پکې غوړېدلی وي او په ځمکې کې یې رنګین فصلونه داسې ښکاري لکه د ښکلا الهه چې پکې رالوېدلې وي او د ښکلا هارونه یې هره خوا خواره واره غورځولي وي، د شیشم ډول ډول ونې چې څانګې یې د مجنون بېد په شان رازنګیږي، دلته او یوازې دلته پیدا کیږي. د ویالو او لښتیو په غاړه یې د توت ونې چې ګورې څانګې یې یو خوا بل خوا خپرې شوې وي، داسې مزه دار شین سیوری لري چې شیخان تسبیح په لاس ترې لاندې ویده وي. د وادي په پورته برخه کې سره ګلاب هم چې په غیاب کې یې د انګرېزانو په نظر هېڅ ښکلا نه تکمیلیږي، په پسرلي کې موج وهي، د کابل د اکثره مېوو ونې، دلته خدایي شنې کیږي او که پېوند شي نو بیا یې د مېوو په خوند څوک نه مړیږي. لیمو، توت او خټکي یې هم سخت مزه دار او خواږه دي، لنډه دا چې بنو ته خدای داسې ښکلا او هستي ور په برخه کړې چې سړي ته جنت ښکاري.»۱۷۵

ده د خپل کتاب دوهمه برخه پښتو متلونو ته وقف کړې ده.

ډارمستېټر

ډارمستېټر فرانسوي ختیځ پوه په لوېدیځو پوهانو کې هغه سړی دی چې د پښتو د شفاهي ادب په برخه کې تر ټولو ختیځ پوهانو زیات کار کړی دی. ده لومړنی اثر چې یوه وړه رساله ده «په افغاني سندرو کې افغاني مینه» نومیږي په انګلیسي ژبه لیکلی دی او پخپله دی یې د خپلو لیکنو یوه غوره نمونه ګڼي. پدې اثر کې یو شمېر لږ موندونکې او ان نه موندونکې تر شلو ولسي سندرې او یو شمېر لنډۍ په انګرېزي ژباړه کښل شوې دي. د ترې په وینا ده دا ژباړه په داسې ځواک سره کړې ده چې د شعري ښکلا له نظره تر اصل نه وروسته نه پاتې کیږي. ده نه یوازې پښتو ژبه خپله کړې بلکې راټولې کړې سندرې یې د پښتنو د ثقافت او کلتور ډېره ښه هینداره بللې ده.

بل مهم اثر یې «د افغانانو ولسي سندرې» نومیږي چې نږدې یو سل شل سندرې پکې ځای شوې دي چې په کوزه پښتونخوا کې راټولې کړې وې. ده دغه سندرې «د پښتونخوا د هار و بهار» تر سرلیک لاندې په پښتو رسم الخط له فرانسوي ژباړې سره کښلې دي. یوه نمونه یې چې ده پخپله شهکار بللې ده دا ده:

بېګا مې دی ســـیل کړی په بازار د تورو زلفو
اوس ګډ لکه بورا شوم په ګلزار د تورو زلفو۱۷٦

ده دا هم ویلي چې پښتو د هندو-اریایي ژبو د کورنۍ په لوېدیزه یاني اریایي څانګه پورې اړه لري او یوه بېخي لرغونې ژبه ده.

دی چې پخپله یهود و د یوه لوی پلټونکي په توګه دې پایلې ته ورسېد چې پښتانه بني اسرائل نه دي، بلکې د هغو لرغونو اریایانو اولاده ده چې تر ټولو لرغونو زمانو نه رادې خوا نه په ننني پښتونخوا کې میشته دي.

دی د پښتو سندرې د پښتنو د رښتینو احساساتو ښکارندوی او له ژونده ډکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بولي. دا سندرې کله کله له ښکلا او قوت نه بېخي ډکې دي او دا پدې دلیل چې قومي جذبات او احساسات په ساده او رښتینې بڼه بیانوي.

جان ګورډون لاریمر

جان ګورډون لاریمر د وزیرو ژبه او عادات څېړلي دي. ده «د وزیري پښتو [لهجې] ګرامر او لغات» پنامه کتاب ولیکلو. بل کتاب یې د پېښور په سیمه کې تعاملي قوانین نومېږي.

ډ. ل. لاریمر

د ده کتاب چې د عامیانه پښتو نحوه نومېږي چې د حبیب الله تږي په وینا دا «داسې یو معتبر د پښتو ګرامر دی چې ساری یې تر اوسه نه دی لیکل شوی.»[۱۷۷]دی زیاتوي چې «ما ته د ۱۹۵۰ د لسیزې په لومړیو کلونو کې دا خبره ډېره په اطمینان شوې وه چې دغه کتاب په کابل کې د مطبوعاتو د وزارت په هدایت ترجمه او پښتو ټولنې ته د استفادې او د چاپ د پاره ور وسپارل شو. خو متاسفانه، چې چاپ نه شوه، بلکې په نهایت کې بېخي ورکه شوه او پدې ترتیب د پښتو د فرهنګ سره د خواخوږی په جامه کې یوه بله جفا هم وشوه.»[۱۷۸]

روس کېپل

روس کېپل په برتانوي هند کې د ډېر لوړ دولتي مقام د لرلو په مهال د پښتو ژبې سره کلکه مینه ښودلې، پښتو یې ډېره ښه زده کړې، له پښتنو سره ژر بلد شوی او ډېره ښه ګوزاره یې ورسره کړې ده. ده یو ډېر معتبر پښتو درسي کتاب لیکلی دی. دی د سرحد صوبې د ابادی په فکر کې و او د دې سیمې پوهنه ته یې ډېر پام و. روس کېپل د پېښور تر ټولو نه ستره

تعلیمي موسسه یاني اسلامیه کالج د همدې هڅو په لړ کې جوړه کړه چې وروسته یې د پېښور د پوهتون زړی جوړاوه.

هاول

بل سړی هاول انګرېز دی چې د شمال-غربي سرحد د پولې ولسي- سندرې پنامه یې لیکنه کړې ده چې پنځه اوږدې ولسي- سندرې او لس لنډۍ په لاتین رسم الخط کښلې دي. د ولسي اوږدو سندرو نه یې دوه په واڼه کې له انګرېزانو سره د پښتنو د جګړو په باره کې دي

همدارنګه د ختیځې اروپا لکه، چک، پولنډ او ختیځ المان کې ختیځ پوهنې په علمي او د څېړنو مرکزونو کې هم پښتو ځای پیدا کړ او څو تنه پښتانه پېژندونکي پیدا شول:

په چکوسلواکیا کې باچکا، په جرمني کې ګیګر، په ناروې کې مارګن ستېرن، په امریکا کې پېنزل او نور یادولی شو چې د پښتو ژبې په هکله څېړنې کړې دي. ډاکټر پېنزل په امریکا کې په ۱۹۵۵ کال کې (د پښتو ګرامر د کندهاري لهجې تشریحي څېړنه) نومي کتاب خپور او بیا یې په ۱۹۶۵-۱۹۶۲ کې د مشیګن د پوهنتون په مطبعه د پښتو سیند او پښتو لوست چاپ کړل.

دا کار تر اوسه دوام لري او د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر د پېښو نه وروسته پښتو ژبې ته زیاته پاملرنه شوې او د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاریخ او نورو څېړنو ته هم پام زیات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم څپرکی

محمدزي او پښتو ژبه

امیر دوست محمد خان

امیر دوست محمد خان په ۱۸۱۸ کې د سدوزو د واکمنۍ د پرزېدو وروسته د یوې اوږدې مودې د کورنۍ جګړې پـه یـون کـې د محمـدزو د واکمنـۍ بنسټ کېښود. امیر دوست محمد خان د خپل سکه ورور امیر مجمد پرتـه د سردار پاینده خان د یوویشتو زامنو نه کشر او مشر یې وزیر فتح خـان وو. وزیر فتح خان یو زړور او مدبر سړی و او د وزیر په توګه یې خپل ټول وروڼـه په لوړو ځوکیو وګمارل. کله چې پـه وحشـیانه توګـه ووژل شـو نـو د هغـه د مړینې وروسته د پاینده خان زامنو لومړی د واکمن کېدو لپـاره مبـارزه پیـل کړه تر څو په پای کې پدې بریالي شول چې واک د سـدوزو نـه محمـدزو تـه ولېږدوي. خو د واک د لېږد وروسته د دوی تر منځ د کورنۍ جګړې اور بل شو. امـیر دوسـت محمـد خـان چـې د خپلـو وروڼـو پـه مـنځ کـې ځـیرک او هوښیار و په ۱۸۲٦ کې د قزلباشانو پـه مرسـته د کابـل د والي پـه توګـه واک راټول کړو او په پای کې واکمن شو. د افغـان-انګلـیس د لـومړۍ جګـړې پـه بهیر کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دوی هندوستان ته پرار کړو. خو بیـا کلـه چې په دغه جنګ کې د انګرېزانو ۱٦۵۰۰ پوځ، چې د هغه نـه د شـپږو نـه تـر شپږ نیم زره انګریزي منظم پوځ و، نـور یـې هنـدي مسـتخدمان یـا عملـه او فعلـه وه، تبـاه شـو نـو دوی پـه ۱۸۴۳ کـې امـیر دوسـت محمـد خـان بېرتـه

راستون کړ او یـو خپلـواک امـیر شـو او د ۱۸٦۳ کـال پـورې یـې ټـوټې شـوی افغانستان د پېښور پرته یو موټی کړ او په هرات کې مړ شـو. د محمـدزایانو واکمني چې د امیر دوست محمد خان یې بنسټ کېښود د داود د رژیم پـه نسکورېدو سره پای ته ورسېده چې په لنډ ډول بـه وڅېـړل شي او هـم بـه دا جوته کړم چې د محمدزو په واکمني کې د پښتو ژبې حالت څنګه و.

امیر شیرعلي خان

امیر دوست محمد خان د شپاړسو ښځو نه اوه ویشت زامن او پنځه ویشـت لوڼه درلودې چـې د ده د مړینـې وروسـته یـې د واک پـر سر لـوی غوبـل او شخړې جوړې کړې چې د هېواد راتلونکې یـې کلکـه زیانمنـه کـړه. محمـود طرزی لیکي: «امیر د مړینې په ورځ (۱۸٦۳) چې سردران او لویان هم ورسره وو، په شیرعلي خـان بانـدې غـږ وکـړ چـې خواتـه یـې ورشي. پـه لړزېـدونکو لاسونو یې خپله توره د شیرعلي خان تر ملا وتړله او په خپل نري اواز یې پاچا اعلام کړ، ښه یې ونازاوه او د بریالیتوب لپاره یې ورته دعا وکړې، خـو همـدا چې د جنازې او فاتحې مراسم پای ته ورسـېدل، هـر زوی یـې لـه خپـل پـوځ سره د خپل ولایت په لور روان شو او د حیرانـۍ ځـای دی، چـې هـر یـوه یـې ځان امیر باله.» ۱۷۹

د امیر شیرعلي خان د واکمنـۍ لومړۍ دوره د خپلو وروڼـو او ترونـو سره پـه شخړو کې تېره شوه او د لنډې مودې لپـاره د واک نـه ولوېـد. دغـه جګـړې چې څلور کاله اوږدې شوې په پـای کـې امـیر شـیرعلي خـان بریـالی شـو او دوهم ځل واکمن شو.

په دغه وخت کې چې د امیر دوست محمد خان زامـن او لمسـیان پـه خپـل منځي شخړو بوخت وو روسیې په منځنۍ اسیا کې ډېـر پرمختـګ وکـړ او د ترکمنو د ځینو سیمو پرته د افغانستان پـولې تـه راورسـېدل. امـیر شـیرعلي خان ته دا پرځای وېره پیدا شـوه چـې د روسـیې د بـل بریـد موخـه بـه د ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېواد وي. نوموړي امير د دغه خطر د مخنيوي لپاره وپتېيله چې لـه يـوې خوا د کور د ننه خپل دولت ټينګ او غښـتلی کـړي او د بلې خـوا د هنـد د برتانوي حکومت ملاتړ تر لاسه کړي. لدې امله په ۱۸۶۹ کال په لومړيـو کـې امير شيرعلي خان په رسمي توګه برتانوي هند ته سفر وکړ او پـه امبلـه کـې يې د ويسرا لارډ مايو سره وکتل چـې تـود هرکلـی يـې وشـو خـو لارډ مـايو د روسيې له لوري د امير پر ځای وېره سـمه ونـه بللـه. لارډ مـايو امـير تـه ډاډ ورکړ چې افغانستان ته د روسيې له لوري خطر نه شته. هغه امير تـه وسلې ورکړې او د پوځ د روزنې لپاره يې يو شمېر ماهېرين هم ورکړل.

امير چې بېرته وطن ته راستون شو د لارډ مايو د دغه ډاډ له امله پـه پراخـو سـمونونو لاس پـورې کـړ چـې د مشـورتي شـورا جـوړول، د غښـتلي پـوځ تنظيمول، د رسمي اداري پراخول، د ښوونځيو پرانېستل، د شـمس النهـار د جريدې خپرول او نور يادولی شو. د کاکړ په وينا دغو سمونونو په ځنګ کې ډېر مهم يې دا و چې پښتو يې د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبـه اعلان کړه چې وروسته به پرې وغږېږم.

امير شيرعلي خـان نيـت درلـود چـې سيسـتان چـې پارسيانو نيـولی و بيا د افغانستان سره يوځای کړي او هغه هېواد ته يـې د جګـړې ګـواښ وکـړ. خـو انګرېزانو د جګړې د مخنيوي لپاره د سيستان د موضوع د حل پـه موخـه د دواړو هېوادو تر منځ د منځګړيتوب وړانديز وکړ چې د دواړو لـورو لـه خـوا ومنـل شـو. د انګليسـتان هيئـت د بريـد جـنرال ګولـډ سـميت پـه مشرۍ سيستان ته راغی. د ايران له لوري ميرزا معصوم خان او د افغانستان له خـوا سيد نور محمد شاه نماينده ګـان ټاکـل شـوي وو. کـه څـه هـم سيسـتان لـه جغرافيـوي او تـاريخي نظـره د افغانسـتان خـاوره وه او سـاکا هـم د لرغـوني افغانستان خلک وو، خو د سيستان په خاوره د پارسيانو ادعا د ژبې لـه نظـره وه او د هغه تاريخي وياړونه يې د ځان بلل. انګرېزانو د افغـاني سيسـتان يـوه برخه د ګولډ سميت د غيرعادلانه منځګړيتوب په اساس ايران ته ورکړه.

امير شيرعلي خان پدې پرېکړه له انګرېزانو نه بېزاره شـو او د انګرېزانـو سره يې اړيکې ډېرې خرابه شوې چې بيا هېڅکله ښې نه شـوې. د بيليـو پـه وينـا انګرېزانو وروسته له دې امير شيرعلي خان ته د هرشي خواست وکړ هغه رد کړ په پای کې خبره دې ځای ته ورسېده چې په ۱۸۷۸ کال کې د افغانستان او انګليس دوهمه جګړه پيل شوه.

لارډ ليټن چې د «پرمختګ د پاليسی» (Forword policy) يو کلک پلـوي و د ۱۸۷۸ کال د نومبر په يووشتمه نېټه پدې پلمه چې امـير شـيرعلي خـان د دوی هيئت نه دی منلی انګرېـزي پوځونـو تـه امـر وکـړ چـې پـه افغانسـتان بانـدې د خيـبر، کـورمې او بـولان لـه لارې يرغـل وکـړي. انګرېـزي پـوځ همدغسې وکړل او د کندهار، جلال ابـاد او کابـل ښـارونه يـې ونيـول. امـير شيرعلي د جګړې نه ډډه وکړه، خپل زوی يعقوب خان يـې د زنـدان نـه ايلـه کړ او خپل ځای ناستی يې وټاکه، پخپلـه د روسـيې نـه د پـوځي مرسـتې پـه هيله مزار ته لاړ او هلته د ورپېښو ناروغيو نه مړ شـو. امـير يعقـوب خـان د خپل پلار د مړينې وروسته د انګرېزانو سره د ګندمک تـړون لاسـليک کـړ او کيوناري په عمل کې د کابل واکمن شو خو افغـان پـوځ د خلکـو پـه ملاتـړ د خپل پاڅون په پايله کې د کابل په بالاحصار کې د انګلستان سياسي اسـتازی کيوناري د ورسره ملګرو سره يو ځای د منځه يـووړل. انګرېزانـو د يرغـل پـه دوهمه مرحله کې امير محمد يعقوب خان استعفا کولو ته اړ کړ او برتـانوي هند ته يې پرار کړ. بل ګام يې د غچ اخېستلو په موخه بالاحصار وسـوزاوه او د پاڅون ګډون کوونکو زندۍ کولو ته يې ملا وتړله.

انګرېزانو د هغو افغانانو نه چې سفارت په سوځولو کې يې ونـډه اخېسـتې وه د غچ په موخه هر هغه چا ته د پنځوسو نه تر پنځوسو زره جايزه ومنلـه چـې هغوی ورته وښيي.«د ښار پـه قزلباشـو کـې ډېـرو دغسـې جـايزې تـر لاسـه کړې.» ۱۸۰ محمود طرزي پخپلو خاطراتو کې ليکـي چـې د جـنرال رابـرټس لومړی کار پـه کابـل کـې دا شـو:«چـې د کوګنـاري د سـو ځـېدلي کـور پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنډوالو باندې دارونه وځروي، چې په دغې پېښې کې ګډون کوونکي غرغره کړي. په اصل کې خلک هلته د ننداره کولو او چور کولو لپاره غونډ شوي وو. بې وجدانو مخالفانو چې زړونه يې له کرکې نه ډک وو او د چندول شيعه ګانو چې هغوی د جاسوسی په بدل کې انعام غوښته، له دغې موقع نه ګټه وکړه او بې ګناه خلک يې په ګير کې ورکړل. نورو هم حتی د يو څه ګټې لپاره همدغسې وکړل.» ۱۸۱.محمود طرزی زياتوي چې «د نورو په کورونو کې مېلماستياوې وې، دا هغه خلک وو چې د پېرنګيانو راتګ ته يې هرکلی ويلی و او د هغو په خپلو خبرو « د دوی غمه خوړله شوې وه» دوی زياتره شيعه او قزلباش وو، چې د ښار په منځ کې په چنډولو کې اوسېدل، چې شاوخوا يې ټينګ ديوال او خندق وو. دوی په خپل فرقه يې تعصب سره نامسلمانان د مسلمانانو نه غوره ګڼل.» ۱۸۲

همدارنګه جنرال پريمروز چې د کندهار «ښار تر پوره کنترول لاندې ونيو او د هغه ۱۸۰۰۰ پښتانه اوسېدونکي يې له سوداګرو او پارسيوانانو پرته ټول له ښاره وايستل.» ۱۸۳

په پای کې د افغانستان بهرنی سياست د انګرېزانو لاسته ورغی او همدارنګه تر ډېرې اندازې افغانان د عصري مدنيت، عصري ساينس، عصري پوهنې او عصري تخنيک نه ليرې پاتې شول.

امير شيرعلي خان او پښتو ژبه

د امير شيرعلي خان په دوهمه پاچايي کې لکه چې د مخه مې يادونه وکړه پښتو د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبه اعلان شوه او په دغه حيث حکومت ته ننوتله. د پښتو ژبې لپاره دا يو انقلابي حرکت و. پوهاند ډاکټر محمدحسن کاکړ د دې بدلون اصلي لامل دا بولي چې «په لومړي سر کې هغه محمدزايي سرداران يا په جنګونو کې ووژل شول، يا پرار کړای شول او يا له حکومتي چارو څخه وايستل شول چې د امير شيرعلي خان د

رقيبانو سره يې مرسته کړې وه.»۱۸۴ امير شيرعلي خان د دود پرخلاف لوړ منصبونه غير خانداني کسانو ته ورکړل. امير شيرعلي خان سيد نور محمد شاه کندهاری (سيد نور محمد شاه د فوشنج و او فوشنج هغه وخت د کندهار سيمه وه) د لوی مختار يانې صدراعظم، حبيب الله وردګ د ماليې وزير ، عصمت الله جبارخېل د کورنيو چارو وزير، ارسلاخان جبارخېل د بهرنيو چارو وزير، په توګه وټاکل او نورمحمد فوشنجي، ملا شاه محمد کتب خېل، او قاضي عبدالقادر يوسفزی يې هم د کابينې غړي وو.

برسېره پردې امير شېرعلي خان يو منظم او دايمي اردو جوړ کړ چې شمېر يې شپږ پنځوس زرو ته رسېده چې د محمدزايي سردارانو ځای پښتو ويوونکو غير محمدزايي پښتنو ونيو. پدې توګه د ملکي او نظامي چارو د اغېزمن چلند لپاره پښتو ته اړتيا پيدا شوه. پوهاند کاکړ ګرد سره سم وايي چې امير شيرعلي خان د نورو سمونونو په څنګ کې د پښتو د رسمي کولو لپاره کوښښ دا څرګندوي چې د ده ملي شعور ډېر غښتلی او قوي و. پښتو ته د دغې اړتيا او پخپله د امير د نوي ملي شعور د دې لامل و چې غوښتل يې پښتو د يوې رښتينې ملي ژبې په توګه وده او پرمختګ وکړي او د فارسي ځای ونيسي. د دغه مقصد لپاره د پښتو کتابونو ليکل او ژباړل پيل شول، د پښتو سيند (قاموس) د لارښود په توګه حتمي شو، عسکري تعليم نامې په پښتو ژبه برابرې شوې، واړه او لوی ماموران په القابو ووياړل شول او په پای کې د پښتو بولۍ (قوماندې) د افغان جنګياليو د ګڼو صنفونو لپاره جوړې شوې. ليتوګرافي مطبعه په کابل کې په کار ولوېده او د شمس النهار اخبار په همدغې مطبعې کې چاپ شو. د قاضي عبدالقادر له خوا «قواعد پلټن پياده» په پښتو وژباړل شو چې تشريحات يې په پارسو و. علم قواعد لشکر د دريا خان نيازي له خوا، قواعد عسکري د محمد ابراهيم له خوا وليکل شول. «دغه مشکور واکمن ځان ژر پداسې حال کې وموند چې ادعا وکړي چې پښتو د هغه د هېواد والو ملي ژبه شوې وه. د دغه امير په نظر

(c) ketabton.com: The Digital Library

فارسي امانتي بڼکې وې.» ۱۸۵ د غوث خیبري په اند د امیر شیرعلي خان له خوا د پښتو ژبې د رسمي کولو اصلي موخه د ایران د فرهنګي ښکېلاک د ماتولو په لور یو اغېزمن ګام و. ۱۸٦

د کاکړ په وینا هغه سړی چې د امیر شیرعلي خان سره یې د سمونونو په تېره د پښتو د رسمي کولو په هکله اساسي مرسته وکړه هغه قاضي عبدالقادر یوسفزی و چې یو عالم، شاعر، لیکوال او ژباړونکی و. کهګدای لیکي چې قاضي عبدالقادر داسې کتابونه تألیف کړل چې د درې ګونو پوځي ټولګیو یاني سپرو، پیاده او توپچي لپاره بولۍ ګانې وضع شوې او پوځي قوماندې د انګرېزي نه په پښتو وژباړل شوې او په پاړسو کې تشریح شوې وې. د ده یوه ژباړه قواعد عسکري لسان افغاني نومېږي او ۳۸۲ مخه لري.۱۸۷ د کاکړ په وینا دا چې ځینې کسان وایي چې امیر شیرعلي خان سمونونه د هغه پلان له مخې عملي کړل چې سید جمال الدین افغان ورته تهیه کړی و، رښتیا نه دي. رښتیا دا دي چې امیر شیرعلي خان د مخه تر دې چې د سمونونو په پلي کېدو پیل وکړي سید جمال الدین د ۱۸٦۸ کال د سپتمبر په دولسمه نېټه د کندهار د چمن له لارې هندوستان ته شړلی و. شیرعلي خان لا هغه وخت د خپل پلار سره ملګری و چې پلار یې په برتانوي هند کې پراري و او هغه وخت یې د انګرېزانو پرمختګ پخپلو سترګو لیدلی و او هلته د خپل هېواد د پر مختګ او عصري کولو فکر ورسره پیدا شوی و. امیر شیرعلي خان امبالې ته د لارډ مایو د کتنې نه د راستنېدو پر مهال نه یوازې د برتانوي هند نه د سمونو زیاتې طرحې وطن ته راوړې. بلکې د ځان سره یو شمېر کارپوهان هم راوستل. بیلیو چې پدې کتنه کې ژباړونکی و، وایي چې «امیر شیرعلي ډېرې زیاتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته یووړې.»۱۸۸

امیر عبدالرحمن او پښتو ژبه

لکه چې مې د مخه یادونه وکړه امیر شیرعلي خان د افغان-انګلیس د دوهمې جګړې په پیل سره د هېواد شمال ته پدې نیت چې روسیه به ورسره مرسته وکړي لاړ شو او روسان د دې پرځای چې مرسته ورسره وکړي دی یې وهڅاوه چې د انګرېزانو سره جوړه وکړي. امیر د هغې ناروغۍ له امله چې ورته پیدا شوې وه په مزار کې مړ او هلته خاورو ته وسپارل شو. په کابل کې امیر محمد یعقوب خان واکمن شو او په ګندمک کې یې د انګرېزانو سره تړون لاسلیک او د هېواد یو شمېر سیمې یې انګرېزانو ته ورکړې.

په کابل کې د انګرېزانو پر ضد افغان پوځ د خلکو په ملاتړ پاڅون وکړ او د کابل په بالاحصار کې یې د انګلیسانو سیاسي استازی کیوناري، د هغه درې انګلیسي ملګري او ۷۵ تنه هندي ساتونکي ووژل. د دې پېښې وروسته لارډ لیټن انګرېزانو د غچ اخېستلو په موخه ځینې ګامونه پورته کړل او برسېره پردې ده د افغانستان د ټوټې کولو پلان تر لاس لاندې ونیو چې د برېتانیې، روسیې او ایران تر منځ ووېشل شي او دغه پلان یې د نوي نظم په نوم یاد کړ.

د ښه مرغه د اپریل په میاشت کې په انګلیستان کې د لیبرال ګوند د ویلیم ګلاډستون په مشرۍ ټاکنې وګټلې لارډ لیټن د برتانوي هند د واکمنۍ نه لیرې شو او پرځای یې لارډ ریپن وټاکل شو. دوی خپل سیاست ته بدلون ورکړ او لارډ ریپن کابل ته یو تجربه کار ډیپلومات لېپل ګریفن ولېږلو هغه د شمالي افغانستان لپاره د یوه واکمن په لټه کې شو. امیر عبدالرحمن چې بخارا ته تښتېدلی و او دوولس کاله یې هلته تېر کړي و او د روسانو په مواجبو یې ژوند کړی و د هېواد شمال ته راغی او هلته یې فعالیت پیل کړ او د واک خاوند شو. لېپل ګریفن د خپلو موخو لپاره د عبدالرحمن سره اړیکې ټینګې او لیکونه یو او بل لوري ته ولېږل شول. په پای کې امیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالرحمن د انګرېزانو سره دا ومنله چې د شمالي افغانستان واکمن شي.
دغه مهال د مېوند په جګړه کې افغانانو د سردار محمد ایوب خان په مشرۍ انګرېي پوځ ته کلکه ماتې ورکړه انګرېزان د نوي نظم د پالیسۍ نه تېر شول او امیر عبدالرحمن یې وهڅاوه چې کندهار پخپل زور د ایوب خان نه ونیسي او پخپله واکمني کې یې شامل کړي.
د امیر عبدالرحمن سره د موافقې وروسته دغه جګړه پای ته رانږدې شوه او د میوند جګړې د لیټن د تجزیې پلان ناکامه کړو او امیر عبدالرحمن د انګرېزانو په مرسته محمد ایوب خان مات او افغانستان د عبدالرحمن تر واکمنۍ لاندې یو موټی شو خو دا د افغانستان د خاورې د یوې برخې په بایلودلو او د هېواد د بهرني سیاست د لاسه ورکولو په بیه تمام شو.
د افغان-انګلیس د دوهمې جګړې وروسته د انګرېزانو د رسمي چارواکو په سیاست کې دوې نظریې په ښکاره توګه څرګندې شوې چې یوه یې د «بیلتون سیمه» او بله یې د «علمي کرښې» په نومو یادې شوې چې د دواړو موخه د روسیې د تیري په وړاندې د برتانوي هند ساتنه وه. خو کله چې په ۱۸۸۰ کال کې روسانو په پامیر کې د افغانستان ځینې ځمکې ونیولې نو انګرېزانو د روسانو سره د افغانستان د ټولې شمالي پولې د په نښه کولو موافقې ته ورسېدل او بیا دا کار ترسره شو.
د علمي پولې د په نښه کولو لپاره په امیر باندې د ډېورنډ توافق لیک وتپل شو چې افغانانو هغه رد کړ. د ډېورنډ کرښې دولت کمزوری کړ، افغانستان هغه پراخې سیمې د لاسه ورکړې چې داسې پښتانه پکې اوسېدل چې د هېواد په جوړېدو او ساتلو کې یې مهم رول درلود.
لدې وروسته امیر د هېواد کورنیو چارو ته پاملرنه وکړه. ده پدې ډېر زور واچاوه چې یو غښتلی مرکزي دولت جوړ کړي. پدې موخه نوموړي امیر د غښتلي پوځ، پراخې ادارې او د جاسوسۍ پراخه شبکې، د مالیې د راټولولو سیستم جوړولو او د بهرني سوداګرۍ د انحصارولو ته مخه کړه.

د دغه امیر د واکمنۍ په جریان کې د یوه سیاسي، اقتصادي، حقوقي او پولي سیستم په غښتلي کولو سره د واحدې ټولنې د منځ ته راتلو لپاره شرایط برا بر شول چې په هغې کې یو مرکزي واکمن ملي دولت جوړ شو. امیر روحانیون، د ځمکې غټ مالکان او د قبیلو د مشرانو په ځپلو سره نه یوازې د غښتلي سیکولر حکومت لپاره بلکې په راتلونکو لسیزو کې یې د هېواد د عصري کولو او صنعتي کولو لپاره لار هواره کړه. خو امیر د ټولنیز او زده کړې د سیستم د جوړولو هڅې ونکړې. ده د اساسي قانون د جوړولو نوښت ونکړ چې د خلکو مسؤلیتونه او حقوق پکې ټاکل شوي وای. دی یو مستبد واکمن شو او د ټولنې افراد اړ شول چې نوښتګر، خوځوونکي او جوړونکي او په ځانګړې توګه متفکر و نه اوسي.
که د امیر شیرعلي خان سیاسي مرکزیت چې د دودیزې فردي ازادۍ سره ملګری و د خپلې واکمنۍ په پای کې هېواد په داسې لارې روان کړی و چې افغانستان په ملي دولت بدل شي خو امیر عبدالرحمن د دودیزې فردي ازادي پرته سیاسي مرکزیت منځ ته راووړ. ده د امیر شیرعلي خان پرعکس هغه محمدزیان په سر کې ودرول. چې د انګلیس د تیري په وخت کې د انګرېزانو پلویان وو.
په افغانستان باندې د انګرېزانو په دوهم پوځي یرغل سره نوي دولت د امیر شیرعلي خان د پښتو سمون ترک کړ. د پښتو ملکي القاب ترک شول، فارسي د دفتر یوازینۍ ژبه شوه، خو د امیر شیرعلي خان د وخت پوځي القاب تر زیاتې اندازې پر ځای پاتې شول. برسېره پردې چې پدې وخت کې یو شمېر تألیفات په پښتو وشول، د ختیځو پښتنو سره د امیر مراودې او هغو ته د ده فرمانونه اولیکنې په پښتو وې. د دربار په دارالانشأ کې د پښتو ځانګړې څانګه پرانېستل شوه چې مشر یې ملا محمدخان افغاني نویس د عبدالله خان افغان نویس پلار و.
پوهاند کاکړ وایي چې: «د ملي مصلحت تقاضا دا وه چې د امیر شیرعلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان اخلافو په تېره امیر عبدالرحمن د هغه اصلاحات او په خاص ډول د پښتو حرکت د سره نیولی، اصلاح کړی او لا هم عمومي کړای وای، خو نه امیر عبدالرحمن او نه د هغه پاچا زوی حبیب الله خان دغسې وکړل. دوی شاید لدې کبله داسې نه وي کړي چې د امیر شیرعلي خان د تربورې کورنۍ غړي وو، یا یې نه غوښتل، د هغه نوښتي او اصلاحي پروګرامونه د سره ونیسي.... په پښتنو په تېره د سر په پښتنو کې څه وخت چې کومه کشاله مخصوصا هغه چې د واک پر سر را منځ ته شوې، هغه د تربورۍ په چوکاټ کې اچول شوې او بیا تربوري په دښمنۍ بدله شوې ده.» ۱۸۹

د ارانتیا ځای دی چې امیر عبدالرحمن د یوې خوا د امیر شیرعلي خان په پر تله ځان ځکه د واکمنۍ مستحق ګڼي چې د امیر شیرعلي خان مور پښتانه وه او د ده نیا ایرانۍ او د شاه طهماسب د تومنې نه وه او د بلې خوا خپل ځان په دې هم مستحق ګڼي چې د امیر شیرعلي خان پلار امیر دوست محمد خان مور قزلباشه وه. دی لیکي: «مادر پدرم یکي از خواتین شاهی و از نژاد طهماسب بوده و مادر شیرعلي خان یکی از طایفه سلیم زایي که شعبه ای از پوپل زای است بوده، هیچ یک از اجداد او سلطنت نه کرده اند. از طرف دیگر مادر امیر دوست محمد خان غزلباش بود و این طایفه ای است که هیچ ربطي به افغانستان ندارد، ولې با این همه امارت به او رسید.»۱۹۰

که د ده په وینا قزالباشان په افغانستان پورې اړه نه لري نو شاه طهماسب بیا په افغانستان پورې څه اړه لري چې پرې وویاړي.

امیر حبیب الله خان او پښتو ژبه

د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته د امیر مشرـ زوی حبیب الله خان د پلار د وصیت سره سم د واک په ګدی کېناست. امیر عبدالرحمن د خپلې یوویشت کلنې استبدادي واکمنۍ په یون کې د سر سړي وژلي او یا یې د

هېواد نه شړلي و تر څو د ده ځای ناستي ته ستونزې جوړې نه کړي.

امیر حبیب الله خان د خپل پلار غوندې سخت زړی نه بلکې د نرم دریځ خاوند و. امیر حبیب الله خان د یوې خوا د لوېدیځې پوهې په لرلو سره د مدنیت، پوهنې او پرمختګ پلوي و او د بلې خوا د ښځو د حقوقو د ورکولو کلک مخالف و.

د امیر حبیب الله خان په وخت کې د حبیبیې او حربیې ښوونځې جوړ شول او د سراج الاخبار جریده چې لومړی ځل یې یوازې یوه ګڼه د چاپه راووته د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د ۱۹۰٦ کال د جنوري په یوولسمه نېټه خپره شوه او بیا په ۱۹۱۱ کې د سراج الاخبار افغانیه په نامه د محمود طرزي په مشرۍ په خپرونو پیل وکړ. پدې کار کې هغو پراریانو چې د امیر عبدالرحمن د واکمنۍ په مهال د هېواد نه شړل شوي وو، ستره ونډه واخېسته چې په بهر کې یې نوې پوهنه تر لاسه کړې وه چې ډېر مهم یې محمود طرزی، غلام محی الدین افغان او نور دي. په بهرني سیاست کې د پلار په ګام روان و او د انګرېزانو سره یې د پلار له خوا تړون د سره لاسلیک کړ.

د امیر حبیب الله خان په وخت کې هم پاړسو د هېواد یوازنۍ رسمي ژبه وه او پښتو ژبه یوازې په ښوونځیو او مدرسو کې د پوهنې په نصاب کې شامله شوه خو د غبار په وینا د حبیبیې په لیسه کې انګلیسي ژبه یې د پښتو په وړاندې کېښوده چې زده کوونکي د دواړو ژبو نه په خپله خوښه یوه ټاکلی شي. نور ټول مضامین په پاړسو ژبه وو. که څه هم په دولتي کچه پښتو ژبې ته پاملرنه نه ده شوې خو په ولسي کچه بیا هم لږ لږ کار کېده.

روښانفکرانو د پاچا د واک د محدودولو، د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره مبارزې پیل کړې د سراج الاخبار جریدې خپرولو د پښتو ژبې ودې ته ورو ورو لاره پرانېسته او د پښتو شعرونو او مقالو خپرولو ته پام وشو. لومړی پښتو شعر چې پدې جریده کې خپور شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څه عجیب دوران دی
چې راغلی پر افغان دی
رنګا رنګه ترقي ده
څه عجب محبوب عنوان دی
دا له کومه سو په موږ کې
چې ظاهر او نمایان دی
دا خو عصر د سراج دی
چې ظاهر او نمایان دی
ته سراج الاخبار ته ګوره
چې د ملک په تن کې ځان دی
اوس بیا نور علی نور سو
په پښتو چې دی ګویان دی[191]

په دغه مهال کې د پښتو ژبې او د هغې ادب سرلاري: مولوي صالح محمد کندهاری، غلام محی الدین افغان، مولوي عبداواسع کندهاری، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي وو. د دې اخبار نور همکاران چې په پښتو یې شعرونه ویلي دا دي: سید محسن کندهاری، عبدالسلام کامه یي، ملا عبدالباقي کندهاری، میرزا عبدالرحیم رحیمي او ملا محمد خان عرض بیګي (افغان نویس).

صالح محمد هوتک د حبیبیې ښوونځي نه فارغ شوی او بیا په هماغه ښوونځي کې د پښتو ژبې د ښوونکي په توګه وټاکل شو او د پښتو د درسي کتابو په لیکلو یې پیل وکړ. ده «خود اموز پښتو» چې په ۱۳۱۳ کل کې د کندهار په مطبعه کې چاپ شو، «لومړی کتاب د پښتو»، په ۱۳۳۵ کال کې د لاهور د دین محمدي په مطبعه کې خپور شوی دی، «پښتو ژبه

لومړی ټوک»، چې په ۱۳۱۶ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، «پښتو ژبه دوهم ټوک»، په ۱۳۱۷ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، د پښتو لپاره تدریسي کتاب، «پښتو صرف او نحوه» چې د اردو نه ژباړل شوی دی، د عزیزي تفسیر د پښتو ژباړه، «اطاعت اولوالامر» په پښتو ژبه، «پښتو مثنوي»، په ۱۳۵۰ کال کې د پښتو د انکشاف او تقویې ریاست له خوا چاپ شول، «تذکراته الشعرأ» د مولوي صالح محمد او سراج الدین ګډ تألیف دی. پدې توګه صالح محمد کندهاري د پښتو ژبې لپاره نه سترې کېدونکي خدمتونه کړي دي.

غلام محی الدین افغان چې د پرارى په وخت کې یې په هند کې نوې پوهنه زده کړې وه د امیر حبیب الله خان په وخت کې د دارالمعلمین مدیر ټاکل شوی و د پښتو ژبې د سوچه کولو سره مینه درلوده او د ده د شعر څو بیتونه دا دي:

زړه زما ډک دی له مینې د وطن
خپل وطن ما ته عزیز دی تر خپل تن
هر یو ګل مې د وطن پر ما ډېر ګران دی
تر کشمیره، تر پاریس و تر لندن
شیرین ځان مې په شیرین وطن فدا دی
زه خو دا رنګه فرهاد یمه کوهکن
چا په زړه کې چې جنون د وطن نه وي
د هغه زړه خدای همېش لري غمجن
که څه ډېر دي په جهان کې خدمتونه
ډېر عزت دی په خدمت کې د وطن[192]

عبدالعلي مستغني هم د دې ډلې نامتو شاعر دی. ده ډېر شعرونه په پارسو ویلي خو ځینې شعرونه یې په پښتو هم ویلي دي ده د خپلې مورنۍ ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو سره مینه درلوده او د پښتنو پام یې دې ټکي ته اړولو چې کـه د نـورو ژبو زده کړه ډېر ښه کار دی خو باید دومـره ناپوهـه نـه شـو چـې خپلـه ژبـه پرېږدو. ځکه دی پښتنو ته په زغرده وایي چې:

ښه ده ښه ده که په سل ژبو دانا یې
مگر ما کېږه نادان د خــــپلې ژبې

د ده دشعر یو څو بیتونه:

بـې لـه علمـه بـه څـه غـواړي پـه دنیـا څـوک
که عاقل وي که هوښیار وي کـه دانا څـوک
تـر دې ښـه متـاع پـه دې دوکـان کـې نشـته
سـود بـه وکـا کـه کـوي دغـه سـودا څـوک
درسـت جهـان قربـان د علـم تـر گـوهر شـه
دغـه وایـم کـه مـې وپوښـتي رښـتیا څـوک
چــې د علــم د طبیــب دارو ونــه خــوري
لــه مــرض د جهــل نــه مــومي شــفا څــوک
د هغـــه ملـــت بـــه ځرنگـــه ښـــادي وي
چې پـه ده کـې بـه عـالم نـه وي اصلا څـوک
پـه جهـان کـې غالـب پـه هـر دښـمن شي
کــه د علــم تــوره وتــړي تــر مــلا څــوک
پـه حکمـت سره د خپـل ملـت غمخـور شـه
بــاري نــه لــري د بــل ملــت پــروا څــوک
لـه پښـتو بـه پښـتون څـه چشـم پـوشي کـا
دا بـه نـه کـا کـه لـري شرم و حیـا څـوک[۱۹۳]

عبدالهادي داوي د دې مهال یو نامتو سیاسي شخصیت و. ده پـه پښـتو او پاړسو یو شمېر علمي او ادبي لیکنې کړې دي. ده یوه رساله چې «زما پـاک رسول» نومیږي په پښتو ژباړلې او په لاهور کـې د (افغانسـتان) د جریـدې د ادارې له خوا خپاره شوې ده. بل د «غیاصه» په نامه د پښتو منظوم کتـاب دی چې د روهي په وینا د پښتو ځینـې نـادر لغتونـه یـې پـه کـې شرح کـړي دي.

د ده د شعر بېلگه:

چارگل

نـاوې! څـه بړدې پـه اوربـل بانـدې قطار گـل
انسان کلـه سي کېـدای پـه ډېـر سینگار گـل
(خــاموشي) او (اطاعــت) د خپـل مېـړه کـړه
(تربیــت د اولاد) ښــه دی تــر خــروار گــل
(سرشــته د کــور) هــر گــوره لــوی هــنر دی
اکتفـا کـړه ښایســتې پـه دغـه چارگـل[۱۹۴]

مولوي عبداواسع کندهاری

مولـوي عبداواسع کـاکړ د مولـوي عبـدالروف خـان چـې د سراج الاخبـار د جریدې د لومړۍ گڼې خپرونکی و زوی دی. نوموړی د پښتو مرکې رییس، د قضایي قوانینو او دولتي نظامنامو او رسالو لیکـونکی او شـاعر هـم و د ده د شعر بېلگه:

اوس معلوم سو (با) وجــدانه قانــون دان دی
بې قانون چې هر سړی دی بې وجدان دی[۱۹۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا عبدالباقي کاکړ په کندهار کې زیږېدلی دی. نوموړي یو کتاب په پښتو ژبه لیکلی چې ۶۰۰۰ بیته لري چې د امیر عبدالرحمن په وخت کې پیل کړی او د امیر حبیب الله خان په وخت کې پای ته رسولی دی. دی وایي:

د ضیأ په نور روښان سوم مقتبس سوم له سراجه
را اخېستی مې قلم دی بیلوم دین لــه رواجه۱۹۶

امیر امان الله خان او پښتو ژبه

امان الله خان د خپل پلار امیر حبیب الله خان د وژل کېدو وروسته واکمن شو. دغه ځوان او ترقي غوښتونکي پاچا تر هر څه د مخه د افغانستان د خپلواکۍ ګټلو لپاره ملا وتړله او د افغان-انګلیس د دریمې جګړې په پایله کې افغانستان د اسیا په زړه کې د یوه خپلواک هېواد په توګه سر راپورته کړ چې ځوان پاچا یې د هېواد د چټک او ګړندي پرمختګ لپاره ټینګ هوډ درلود.

امیر امان الله خان د خپلواکۍ د ګټلو وروسته د افغاني ټولنې مدني کولو او نوي کولو لپاره د بنسټیزو او پراخو سمونونو په پلي کولو پیل وکړ. امان الله خان د خپلو استازو او بیا پخپله د اروپا، اسیا او افریقا ځینو هېوادو ته د اوږده سفر په ترځ کې افغانستان نړیوالو ته وروپېژانده او د ډېرو هېوادو سره یې ډیپلوماتیکې اړیکې ټینګې او یو شمېر تړونونه لاسلیک کړل. اساسي قانون جوړ شو چې د هغه له مخې د هېواد ټولو وګړو ته د جنس، قوم او مذهب د توپیرونو پرته یو هومره حقونه ورکړل او غلامي یې لغوه کړه. ملت ته یې د لویو جرګو د رابللو له لارې د دولت په چارو کې ونډه ورکړه، په وړیا توګه یې د پوهنې عصري کولو او پراخولو ته رټ پام وکړ او د قانون له مخې یې په هېواد کې لومړنۍ زده کړې هرو مرو (حتمي) کړې. د هېواد د صنعتي کولو، د سوداګرۍ او د ډله ایزو خپرونو د پراختیا لپاره ګامونه پورته شول.

امان الله خان د ملایانو، پیرانو، سیدانو، ملکانو مواجب چې د مغلو له وخته دود وو او هم د محمدزیو مواجب چې امیر عبدالرحمن نر او ښځو ته منلي وو «د دغه اصل له مخې چې عایدونه بایډ وګټل شي ودرول یا لږ کړل» ۱۹۷ چې په پایله کې د دې ټولنیزو قشرونو د خوابدۍ سبب شول. پدې ترتیب ساتنپالو د عبدالقدوس خان په مشرۍ، متنفذو روحانیونو چې په سر کې یې د مجددي کورنۍ ولاړه وه او د جمهوریت غوښتونکو کړۍ چې د محمد والي خان دروازي په سرواليۍ یې چې پخوا د دربار د غلام بچه ګانو مشر و، د امان الله خان پر ضد د دسیسو په جوړولو لګیا وو چې د امان الله خان د واکمنۍ په راپرزولو کې ټاکونکی رول ولوباوه.

د کاکړ په وینا د امیر امان الله خان په وخت کې دپښتو د رسمي کېدو دوهم حرکت د لومړي حرکت نه چې امیر شیرعلي خان پخپله دوهمه واکمني کې پیل کړی و نږدې نیمه پېړۍ وروسته په کندهار کې پیل شو ده په کندهار کې د هغه ځای اړوندو چارواکو ته لارښوونه وکړه چې «د کندهار زده کوونکو ته دې په پښتو کې د زده کړې کتابونه برابر او د زده کوونکو شمېر د زیات شي.» ۱۹۸

امان الله خان په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د رسمي کېدو او تعمیم ته ځای ور نه کړ که څه هم د جرګې زیات غړي پښتانه وو خو دوی د امیر په شمول د امیر شیرعلي خان غوندې قوي ملي شعور نه درلود چې د خپلې ژبې د رسمي کېدو او تعمیم په اهمیت وپوهیږي. خو امان الله د پښتو ژبې د ودې په موخه د «مرکه پښتو» اداره جوړ کړه.

د غفار خان په وینا په لومړي سر کې امان الله خان په پښتو خبرې نه شوې کولی. غفار خان امان الله ته په کابل کې د خپلې لیدنې پر مهال وویل چې: «تا له ترکي درځي، فارسي درځي او نورې ژبې هم درځي، خو خپله ژبه نه درځي. زما خبرې په هغه باندې ډېر اثر وکړو او وعده یې راسره وکړه چې زده کوم به یې.»۱۹۹ غفار خان زیاتوي چې: «کله چې [امان الله خان] د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان نه وایستل شو، زه بمبیي ته د ده لیدو ته ورغلم نـو هلتـه یـې زمـا سره په پښتو کې خبرې وکړې.» ۲۰۰ پدې ترتیـب امـان الله خـان پښـتو ژبـه زده کړه او د محمد اعظم سیستاني په وینا هغه «د ۱۹۲۵ کال د فبروري پـه میاشت کې د افریدو او مومندو په جرگه کې، چې په جلال اباد کـې جـوړه شوې وه، په پښتو ژبه وینا وکړه.»۲۰۱ نوموړی زیاتوي چې «سره له دې چـې د پخوانیـو واکمنـو او د حکومـت اوسـنیو شخصـیتونو زیاتـه برخـه پـه مـلي افغاني ژبه (پښتو) نه پوهېـدل، امـیر پـه خپلـې ژبـې بانـدې خـبرې کولـو تـه ترجیح ورکوي، بلکې په هغې خبرې کوي، هغـه کسـان چـې د مـلي ژبـې نـه اهمال کوي خطا کار یې بولي.»۲۰۲

د غفار خان له خـوا د «پښـتون» مجلـې خپرولـو پـه افغانسـتان زیـات اغېـز وشینده. عبدالهادي داوي پـه کابـل کـې پـه پښـتو ژبـه د «پښـتون» مجلـه راوایسته او په امیر امان الله خان یې دومره اغېز واچاوه چـې اعـلان یـې وکـړ چې خلک باید پښتو ژبه زده کړي، درې کالـه وروسـته بـه پـدې هېـواد کـې پښتو تعلیمي او رسمي ژبه وي. خو د بده مرغه د افغانانو کورنیـو او بهرنیـو دښمنانو ځوان، په وطن مین او مترقي پاچا د خپل پلرني ټاټوبي نـه وایسـتلو او دا پلان یې د نورو مترقي پلانونو په شان پاتې شو.

د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه

نادر خان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر د میاشـتې پـه لسـمه نېټـه وروسـته لـه دې، چې د سقاو زوی یې رانسکور کړ، واک ته ورسېد. نادر شـاه د پاچـا امـان الله خان د مهال د تجربې پر بنسټ د هغه سمونونه د سره او گـام پـه گـام پیـل کړل. لومړی یې د امنیت ټینگولو ته پام وکړ، اساسي قانون یې جوړ کړ چـې د امان الله خـان د اسـاسي قـانون سره یـې لـږ تـوپیر درلـود او تـر ۱۳۴۳ کـال پورې نافذ و. نادر خان د هېواد اقتصادي ودې، د پوهنې پراختیا او فرهنگـي چارو ته پاملرنه وکړه. د شلمې پېـړۍ پـه دیرشـمو کلونـو کـې پـنځلس لـوی

شرکتونه جوړ شول، په ۱۹۳۲ کال کې (بانک ملي افغان) په کار پیـل وکـړ، یـو شمېر د نفوذ خاوندان، روحاني شخصیتونه، لـوی مځکـه وال او د سـوداگرو نماینـدگان یـې د مـلي شـورا او اعیـانو مجلـس تـه جـذب کـړل. اعتـدال خوښونکي روښنفکران یې په فرهنگي موسسو کې وټاکل. پـه کابـل، کنـدهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړ شول.

د پښتو د علمي کېدو او غني کېدو لپاره لومړنی اساسي گام د پاچـا محمـد نادر خان په وخت کې د «ادبي انجمن» په تاسیس سره واخېسـتل شـو پـه کندهار کې د ادبي انجمن بنسټ په ۱۹۳۲ کال کې د محمـد نـادر خـان پـه اجازه د کندهار تنظیمه رییس محمـد گـل خـان مومنـد کېښـود او د هغـه ولایت دفترونه یې په پښتو واړول. دغه انجمن وروسته په کابل کې لـه ادبي انجمن سره یوځای شو او بیا په ۱۹۳۷ کـې پښـتو ټولنـه شـوه. د «کابـل» پـه نامه د انجمن مجله لـومړی پـه پارسـو او پښـتو او وروسـته یـوازې پـه پښـتو خپرېده. پدې ډول د پښتو دغه حرکـت د پاچـا نادرخـان او ورپسـې د پاچـا محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په لومړیو وختو کې په قوت روان شو او د هغـه لپاره په رسمي او علمي برخو کې کار کېده.

پښتو ټولنې او وروسته د ادبیاتو پوهنځي تر لسو نه په ډېرو ځانگو په تېره د پښـتو ادبیـاتو، تـاریخ او گرامـر پـه بـاب کتابونـه خپـاره کـړل او د کلاسـیکو شـاعرانو کلیـات او دیوانونـه یـې پـه کراتـو چـاپ کـړل. دوی همدارنگـه د ښوونځیو لپاره کتابونه هم برابر کړل. دغې ټولنې او تـاریخ ټـولنې دا کارونـه د عبدالحی حبیبي، عبدالرؤف بېنوا، صدیق الله رښتین او گل پاچا الفـت پـه مشرۍ او همدا راز د قیام الدین خادم، ډاکټر محمـد حسـن کـاکړ او نـورو لیکوالو او پوهانو په مرسته تر سره کړل. دغـو پوهـانو، شـاعرانو، مورخـانو او لیکوالو په عین حال کې د اخبارونو او مجلو او کلتـوري او تـاریخي ټولنـو پـه چلولو سره د پښتو حرکت پیاوړی کړ. پښتو یې غني کړه او د هغې پـه بـاب یې سیاسي اجتماعي شعور ویښ کړ. د دغه حرکت په رامـنځ تـه کولـو کـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد ګل خان مومند مهم رول لوبولی دی. ده برسېره پردې چې په کندهار کې يې د پښتو انجمن تاسيس کړ په پښتو کې يو شمېر اثار هم کښلي چې په هغو کې يې په دوه ټوکه کې د پښتو سيند په نوم په ۷۶۵ مخونو کې د پښتو ډکشنري ده.

په ۱۹۳۷ کال کې د سردار محمد هاشم خان د صدارت په وخت کې کله چې محمد نعيم د پوهنې وزير و د اصلاح په ورځپاڼه کې يو پاچايي فرمان خپور شو چې ويل يې چې پښتو دې د فارسي په څنګ کې په دولتي دفترونو کې جاري شي او د هغه لپاره د درې کلونو په موده کې پښتو دومره زده کړي چې پرې خبرې او هم ليک ولوست وکړای شي او د ولس او حکومت تر منځ مفاهمه حقيقي شي او ملي پېوستون ټينګ شي. د دغه مقصد لپاره د تدريساتو د لوی مديريت له خوا مامورينو د دوی پخپلو دفترونو کې د پښتو د زده کړې کورسونه پرانېستل شول. په اول سر کې حکومتي مامورينو د پښتو زده کړه جدي ونيوله، خو کورسونه که څه هم چلان وو، ورو ورو بې اغېزې شول. د دغو کورسونو د ناکامی يو لامل دا دی چې د پښتو د تدريس لپاره له دارالمعلمينو او ادبياتو د پوهنځي نه فارغ شوي مسلکي ښوونکي نه استخدامېدل، بلکې فقط باسواده ، نيمه باسواده، نيمچه ملايان او په هر حال غيرمسلکي کسان استخدامېدل. د پښتو د تدريساتو د مديريت مشران همدغسې مسلکي او د صلاحيت خاوندان نه وو چې دغسې مهم مسلکي ماموريت سر ته ورسولی شي. د ناکامی بنسټيز علت دا و چې فارسي په دولتي مامورينو او تردې لا مهم په حکمرانې کورنۍ او نورو متنفذو کورنيو کې په قوت سره ننوتلې وه، داسې چې د واکمنې کورنۍ د نوي نسل نږدې ټولو غړو پښتو نه شوه ويلای او فارسي ژبي شوي وو او پښتو ورته د بېګانۍ ژبې حيثيت غوره کړی و. «دوی ټولو د پښتو سره داسې سلوک کاوه لکه مېرې زوی چې اوسي ځينو به ملنډې ورپورې وهلې. د همدغو سلوکونو پر سبب هغه حرکت چې څه

باندې شل کاله وروسته د قانوني پاچايي په لسيزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې په ولسي جرګه کې د ملت د زياترو استاذو له خوا د مامورينو د استخدام د لايحې د قانوني کولو په وخت کې پيل شو، هم ناکام شو»۲۰۳ چې وروسته به ورته راوګرځم. دا هم بايد وويل شي چې دهغو کړيو له خوا لکه قزلباش، پاړسيان او ځينې ستمي ډوله افغانانو د ورانکارو کړو وړو چې محمد صديق فرهنګ يې منفي مقاومت بولي هم اغېز درلود.

فارسي د پښتنو او نورو لږکيو په بانفوذه کورنيو کې لدې امله ننوتلې وه چې هغې په دولتي ماموريت کې د يوه هوسا، سوکاله او خوشاله ژوند لپاره شوونتياوې برابرولې او يا په نورو ټکو په دولتي ماموريت کې عزت، شتمني، نوم، تنخواه، بډې او رشوت موجود وو. دا خبره ناڅاپي نه ده چې وايي: «مړه ګېډه پاړسو وايي».

د دولت په څنګ کې د ولس په کچه هم د پښتو ژبې لپاره کار کېده. د پښتو ژبې نږدې ټول نامتو ليکوال او شاعران د هغه مهال د ويښو ځلميانو د سياسي نهضت غړي وو، چې د اقتصادي، ټولنيزو، سياسي سمونونو، د ښځو دموکراتيکو حقونو او د پښتنو او بلوڅو د ملي ازادي غوښتونکي نهضت لپاره يې مبارزه کوله، د ويښو ځلميانو په مرامنامه کې د پښتو ژبې ته ترقي ورکولو ماده هم شامله وه. دغو نامتو ليکوالو د هېواد د تاريخ، هنري ادبياتو، پښتو ژبپوهنې او پښتو شعر د پرمختګ لپاره د قدر وړ کارونه ترسره کړل. محمد ګل خان مومند، عبدالحی حبيبي، صديق الله رښتين، ګل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، نورمحمد تره کی، قيام الدين خادم، عبدالشکور رشاد، محمد حسن کاکړ، سليمان لايق، حبيب الله تږی، محمد صديق روهي، بختيانی خدمتګار او نورو د پښتو ژبې لپاره د قدر وړ چوپړ وکړ. د دوی احساسات د قيام الدين خادم د شعر په لاندې بيت کې ښه بيان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدمت د خپلې ژبې، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وم وم که نه وم نه وم

خو دولتي واکمنو د اعتدال خوښونکو روښنفکرانو د شته نظام په چوکاټ کې د سمونو فعالیت نه شو زغملی. په دې ترتیب د دولتي واکمنو دریځ یو شمېر روښنفکران په دې فکر کړل چې د بې وزلۍ، بېسوادۍ او ټولنیز فساد د مخنیوي او د اقتصادي، ټولنیز او سیاسي پرمختګ لپاره اساسي بدلون ته اړتیا ده.

دا یادونه هم اړینه بولم هغه وخت چې ډاکټر صمد حامد د کابل پوهنتون رییس و د هغه په نوښت د کابل پوهنتون د پښتو ژبي زده کړیالو لپاره درسي کتابونه د دري نه په پښتو وژباړل شول تر څو پښتانه زده کړیالان لږ تر لږه خپل درسي کتابونه په خپله مورنۍ ژبه په لاس کې ولري.

د مخه مو یادونه وکړه هغه حرکت چې د قانوني پاچایي په لسیزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې د ولسي جرګې د زیاتره استازو له خوا د مامورینو د استخدام د لایحې د قانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو. دا موضوع عبدالغفار فراهي، چې دا وخت د ولسي‌ـ جرګې غړی و، پخپل کتاب کې چې «د دیموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې» نومیږي ښه روښانه کړې ده. په ۱۹۷۱ کال کې د دولت د ملکي مامورینو قانون د ولسي جرګې د تفتیش کمیسیون کې تصویب شو او د ولسي جرګې عمومي غونډې ته وړاندې شو. د ولسي جرګې په عمومي غونډه کې ځینو وکیلانو د استخدام پر شرایطو دا شرط ور زیات کړ چې په دولت کې باید هغه څوک استخدام شي چې په پښتو او پاړسو ژبو وپوهیږي. عبد الغفار فراهي چې دا وخت پخپله د ولسي‌ـ جرګې یو فعال غړی و وایي چې دا وړاندیز د وازې خوا وکیل بیان الحق له خوا د حکومت د یوه مهم غړي په لاربښوونه وړاندې شو. د حکومت دغه غړي دوه هدفونه درلودل یو دا چې

پدې خبره به پښتانه وکیلان خوشاله کړي او د بلې خوا دی پوهېده چې پاړسیوان وکیلان به یې مخالفت وکړي. په پای کې به د محمدظاهر حکومت کمزوری او نسکور شي او دی به زر صدراعظم شي.

دغه وړاندیز د ملي شورى د ډېرکي له خوا ومنل شو او سمدلاسه تر څېړنې لاندې ونیول شو. پښتنو وکیلانو ویل چې دا وړاندیز عادلانه دی ځکه چې د یوې خوا پښتانه مکلف کیږي چې دري زده کړي او د بلې خوا دري ژبي باید هم پښتو زده کړي چې د خلکو ستونزې حل شي. ولې دري ژبو وکیلانو به ویل چې دري ژبه د ډېر پخوا د افغانستان د دولت مروجه ژبه ده او ډېرې پښتنو همدغه ژبه زده کړې ده، ولې پښتو ژبه په هېواد کې نه ده تعمیم شوې او اوس په افغانستان کې ډېرې خلکو پښتو نده زده. د دې وړاندیز په سملاسي عملي کولو سره د افغانستان ډېر خلک د دولت له ماموریت نه بې برخې کیږي چې دا یو تبعیضي‌ـ کار دی او باید د دغه وړاندیز د سملاسي پلي کولو مخه ونیول شي. پښتنو وکیلانو پاړسو ژبو وکیلانو ته وړاندیز وکړ چې دا فقره د لس کاله وروسته د پلي کولو وړ شي. پدې لسو کالو کې به دولت د اساسي قانون د ۳۵ مادې د حکم پر بنسټ د پښتو ژبې د ودې او غښتلتیا لپاره اړین ګامونه پورته کړي او پدې موده کې به پښتو ژبه تعمیم شوې وي. خو دا وړاندیز د پاړسي ژبو وکیلانو له خوا ونه منل شو. بیا د پښتنو وکیلانو نماینده ګانو عبدالرؤف بېنوا، عزیزالله واصفي، محمداسحق عثمان، عبدالحمید زهري، یارمحمد دلیلي، عبدالکریم عمرخېل، عبدالغفار فراهي او نورو پرېکړه وکړه چې ټول پښتانه وکیلان د ولسي جرګې غونډې ته حاضر او په یو اړخېز ډول دې دا موضوع تصویب کړي.

فراهي وايي چې موږ هڅه کوله چې ۱۴۴ وکیلان حاضر کړو خو دولت او حکومت پښتانه وکیلان دې ته نه پرېښودل چې خپل نصاب پوره کړي. په ولسي جرګه کې هغه وکیلان چې د دولت مشاورین وو دوی به همیشه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالار کې د وکیلانو شمېر ته پام وو. دوی د نصاب پوره کېدو د مخنیوي لپاره راز راز تاکتیکو نه کار اخېسته. دوی به پدې حساس وخت کې ځینې وکیلان پدې پلمه د تالار نه د باندې ایستل چې تیلیفون ته دې غواړي، د باندې د یوه سړي په کار یې او نورو چلونو څخه کار اخېسته.

د شورې وکیلانو یو لس کسیز هیئت د مارشال شاه ولي خان کور ته هم د دې لپاره لېږلی و چې د ده نه د دې ستونزې په حل کې مرسته وغواړي. خو ده او د ده زوی سردار عبدالوالي هېڅ ونکړل.

حکومت د پښتنو وکیلانو لیکنه چې د وکیلانو د قانوني دریځ تر نامه په افغان جریده کې خپره شوه هم په مطبعه کې د اساسي قانون د ۳۱ مادې د حکم پر خلاف بنده کړه او پردې کار وکیلان خوابدي شول او تول صدارت ته ورغلل. په سر کې صدراعظم عبدالظاهر د ځینو وکیلانو سره چې په تېره دوره کې ده پېژندل ټوکې پیل کړې چې د دوی حساسیت لږ کړي خو بېنوا وویل:« هلته د پښتو جنازه اخېسته کیږي او تاسو دلته خاندی»۲۰۴ چې د بېنوا د دغه اعتراض وروسته وکیلان ډېر جدي شول او ۹۲ وکیلانو صدراعظم ته وویل چې دوی پرېکړه کړې چې د تاسو د حکومت نه خپله د باور رایه بېرته واخلي. همغه دم د ولسي جرگې ټولو وکیلانو د بې باورۍ لاسونه پورته کړل او بېرته ولسي‌ جرگې تالار ته لاړل. وروسته د ظاهر حکومت استعفا وکړه او موسی شفیق صدراعظم شو.

موسی شفیق اراده کړېوه چې د هلمند اوبو معاهده د ایران سره لاسلیک کړي. دولت او حکومت هڅه کوله چې د هلمند د اوبو مسله په اجنډا کې شامله او د ژبو مسله د اجنډا نه وایستل شي خو پښتنو وکیلانو نه ومنله. پښتنو وکیلانو هوډ درلود چې د پاچا فشار ته سر ټیټ نه کړي. بیا پاچا او صدراعظم د دواړو ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو ته سپارښتنه وکړه چې د ولسي جرگې عمومي غونډې ته حاضر شي. دوی تر شپږو میاشتو اعتصاب وروسته عمومي غونډې ته حاضر شول او د غونډې منشي‌ سید مبین شاه

امیري د ژبې وړاندیز د دوهم وار لپاره ولوست او دغه وړاندیز په یوه خوله (د رایو په اتفاق) ومنل شو.. فراهي وایي چې داسې ښکاري چې د ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو رهبري د افغانستان د دولت په لاس کې وه. پدې ترتیب د ملکي مامورینو قانون ولسي‌ جرگې او مشرانو جرگې تصویب او پاچا توشیح کړ. خو موږ وینو چې دا قانون د همغه دولت له خوا د کاغذ پرمخ پاتې شو او بیده پښتانه نن هم ورنه نه خبر او نه د هغه په پلي کولو پسې وگرځېدل.

پوهاند ډاکټر کاکړ په بشپړه توگه سم وايي چې: «حکمرانې کورنۍ د پښتو په هکله د امیر شیرعلي خان په اندازه ملي شعور او اراده نه لرله، که څه هم پښتو د دري په څېر رسمي ژبه او په عین حال کې په اساسي قانون کې پښتو د ملي ژبې په حیث منل شوې وه. دا ځکه چې پښتو د افغانانو د ډېره کي ژبه وه... پښتانه د نسب له مخې د ٪٦٣ نه زیات او د گړېدو له مخې ٪۵۵ دي. ... د شلمې پېړۍ دا حرکتونه د حکمرانې کورنۍ د نه پاملرنې په سبب ناکام شول.»۲۰۵

د محمد داود د ۱۳۵۲ کال چنگاښ د ۲٦ مې نېټې د کودتا وروسته یوه استبدادي واکمني ټینگه شوه چې د واکمنۍ په پای کې یې اساسي قانون تصویب کړ او د ظاهرشاه د وخت د اساسي قانون پرخلاف چې په هغه کې پښتو ژبه د افغانستان ملي ژبه اعلان شوې وه هم د اساسي قانون نه لیرې شوه.

د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د څانگې مشر چې د شوروي اتحاد اوسېدونکی و ما ته دنده وسپارله چې د پښتنو زده کړیالو د ستونزو د لیرې کولو په موخه هغه روسي سیند په پښتو وژباړم چې د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د تدریس د درسي اړتیا په موخه جوړ شوي او په پاړسو ژباړل شوي و. ده وویل چې دا سیند باید په پاړسو او پښتو گډ چاپ شي او هم به دا کار د تاسو د نوبتي علمي رتبې لپاره هم اړین دی. دا هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت و چې داودخان ولسمشر او فقیرمحمـد یعقـوبي د پولیتخنیـک ریـیس و. ما دا روسي سیند په پښتو وژباړه او اړینې څانګې ته مې وسپاره. دا ژبـاړه نه یوازې چاپ نه شوه بلکې له منځه هم لاړه. ما هغه وخـت د ایـراني ژبنـي فاشیزم دروند بار پخپلو اوږو احساس کړ چـې د افغـان واکمنـو لـه خـوا یـې پلی کاوه.. بیا زه دې پـایلې تـه ورسـېدم چـې د امـیر شـیرعلي خـان پرتـه د تیمورشاه نه نیولې تر داود خانه پورې زیاتره افغان واکمن د ایران د فرهنګي ښکېلاک اصلي عاملین دي او لومړی باید د دوی چاره وشي تـر څـو د پښـتو ژبې د ودې په وړاندې دا اساسي خنـډ لـیرې شي. د داود خـان د رژیـم پـه رانسکورېدو سره د محمدزایانو واکمنې پای ته ورسېده.

څورلسم څپرکی

د خلقیانو واکمني او پښتو ژبه

د خلک ډموکراتیک ګوند د خپل تاسیس له وخته د هېواد د ژبـو د موضـوع حل ته په خپل مرام کې ځـای ورکـړی و. د افغانسـتان دخلک ډموکراتیـک ګوند مرام، چې د «خلق» د جریدې پـه لـومړۍ او دوهمـه ګڼـه کـې خپـور شو، د پښتو ژبې توان او د افـادې غښـتلتیا یـې د نویـو افکـارو پـه بیـان کـې څرګند کړل. د خلک ډموکراتیک ګوند هغـه نشر‌یات چـې پـه پښـتو ژبـه د هېواد په جرایدو او ځینې په پټه کېدل د پښتو ژبې په وده او پرمخ تـګ کـې مهم رول درلود. همدارنګه د نویو نظریاتو د بیلو بیلو څانګو په هکلـه ځینـې کتابونه په پښتو وژباړل شول او ځینې ولیکل شول چې د پښتو ژبـې د علمـي پانګې او بډایتوب لپاره اغېزمن رول ولوباوه.

د افغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند د ثور د پاڅون نه د مخه او بیـا د ثـور د پـاڅون وروسـته چــې د محمـد داود لـه خـوا د افغانسـتان د خلـک پـه ډموکراټیک ګوند وتپل شو د ژبې موضوع د بلې زاویې نه وکتـل شـوه. هغـه ژبنی سیاست چې یوه ژبه دې د دولت پـه ملاتـړ وده وکـړي او نـورې ژبـې دې له منځه یوورل شي د بېخه بدل شو. د خلقیانو د واکمنۍ پـه مهـال نـه یوازې د هېواد د دوو سترو ژبو تر مـنځ انـډول وسـاتل شـو بلکـې د هېـواد د نورو ژبو د ودې لپاره په راډیو، ټلویزیـون، اخبـارونو او جریـدو کـې خپرونـې پیل شوې او د ستر احمدشـاه بابـا د مړینـې وروسـته دا لـومړی ځـل و چـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ژبې دربار ته لاره وموندله او د دولت مشر نورمحمد تره کي لومړی دولتي واکمن و چې خپلې وېناوې يې د هېواد په رسمي او ملي ژبه پښتو کولې. پدې وخت کې د کتابتو نه نيولې تر جريدو، ورځپاڼو، راډيو، ټلويزيون او نورو نشرياتي وسيلو له لارې پښتو ژبې ته د قدر وړ کارونه تر سره شول او پښتو دفتر ته ننوته. دا چې خلقيانو د خپلې واکمنۍ د دوهم کال په دوهمه نيمايي کې د اساسي قانون مسوده ترتيب کړې او د تصويب په منظور يې لويه جرګه رابلله خو د شوروي اتحاد له خوا په افغانستان يرغل وشو او اساسي قانون تصويب پاتې شو. پدې خاطر د خلقيانو د ژبې سياست قانوني بڼه ونه مونده. خو دا چې خلقيانو د هېواد ټولو ژبو او په ځانګړې توګه پښتو ته څومره کار کړی دی هغه قضاوت به د افغانستان خلکو ته پرېږدم.

د پرچميانو واکمني او پښتو ژبه

د شوروي يرغل وروسته کارمليانو د پښتنو او پښتو ژبې د ځپلو لپاره ټينګه ملا وتړله. د شوروي اتحاد د يرغل اصلي موخه دا وه چې خپل اېجنټ ببرک کارمل واک ته ورسوي او بيا د کارمليانو په وجود کې خپله موخه، چې افغانستان د شوروي اتحاد په شپاړلسم جمهوريت بدل کړي، پلې کړي. کارمل د دې وضعې نه د پښتنو د ټکولو لپاره زياته ګټه پورته کړه.

شوروي اتحاد، د دوی لاسپوڅی ببرک کارمل او د هغه ستمي ډوله ملګري د ملي يووالي د کمزورتيا په هيله د پښتنو ژبې او کلتور ته کلک ګوذار ورکړ. په راډيو او ټلويزيون کې د پښتو ژبې خپرونې په نشت حساب وې. د پښتو ژبې پر ضد تعصب لوړې کچې ته ورسېد او پښتو ژبه او پښتانه په جوته سپکېدل. پښتنو به زيات وخت زړه نه کاوه چې پخپله مورنۍ ژبه وېناوې وکړي.

د کې جي بي مزدور باند په پښتونخوا کې د جوړو شوو پښتو فلمونو ننداره

بنده کړه او د هغه ځای د سندرغاړو د پښتو سندرو په خپرېدو بنديز ولګېد..خو ايراني فلمونو او د ايراني سندرغاړو سندرو ټلويزيون اجاره کړی وو.

د ثور د انقلاب ورځپاڼه په دري ژبه خپرېده او د وېشل کېدو وروسته په پښتو ژباړل کېده، بيا به په ګودامونو کې پراته وه او يا به هېوادوالو (دوکاندارانو) د خرڅلاو پاکټونه ورنه جوړ کړي وو.

د پوهاند ډاکټر خيرمحمد ماموند په وينا د پوليتخنيک استاد محمد غوث حکيمي د عضوي کيميا کتاب د روسي ژبې نه په پښتو ژبې ژباړلی و او د پوليتخنيک د انستيتوت اړوندې ادارې ته د چاپېدو لپاره ورکړ. نبات پرچمي د کابل د پوليتخنيک د انستيتوت علمي معاون او رباني پرچمي د کابل د پوليتخنيک د انستيتوت د ګوندي سازمان منشي حکيمي ته ويلي و چې: «اين چيست که کتاب تان به لسان مرغها نوشته کرده ايد. اگر کتاب را به لسان درست نوشته کنيد چاپ خواهد شد.» ژباړه: «دا څه دي چې کتاب د ې د مرغانو په ژبه [پښتو] ليکلی دی که په سمه ژبه [دري] وليکې نو چاپ به شي.» پر دې موضوع يو لوی جنجال جوړ شو او خبره ان د شوروي سفارت پورې ورسېده.

همدارنګه پوهاند ډاکټر خير محمد ماموند پخپل کتاب کې «افغانستان د يرغلونو په لار کې» چې په ۲۰۱۲ کال د هالنډ په اتريخت کې خپور شو داسې ليکي: «د شوروي اتحاد د لوړو زده کړو وزارت د کتابونو د ژباړنې د کار د کميسيون يوه غړي، د کابل د پوهنتون د طبيعي علومو د پوهنځي استاد ظهيروف (شوروي تاجک) يو د عمومي او غير عضوي کيميا او بل د فزيکي کيميا کتابونه د ژباړنې لپاره ما ته راکړل او ټينګار يې وکړ چې دغه کتابونه دې ډېر ژر په دري وژباړل شي. د عمومي او غير عضوي کيميا په نوم کتاب مې د عبدالله مستمندي په ملتيا وژباړه. د فزيکي کيميا د کتاب په هکله مې ظهيروف ته وويل چې دا کتاب به په پښتو وژباړم، دليل يې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی چې په فزیکي کیمیا کې یو کال د مخه ما یو کتاب تـألیف کـړی دی او ته هم د طبیعي علومو په پوهنځي کې د همدغه کتاب څخه درس ورکوې. ..دا د تاسې کتاب که تاسې یې ضرور ګڼې، زه به یـې پـه پښـتو ژبـاړم....ده راته وویل چې دا د څو سوه عنوانه د کتابونو د ژباړنې قرارداد له روسي ژبـې نه په دري ژبه شوی دی. که ته دا کتاب په پښتو وژباړې، نو د ژبـاړنې حـق الزخمه نه درکول کیږي. ظهیروف ته مې وویـل خیر دی کـه دا یـونیم لـک افغانۍ حق الزخمه مې وانخېسـته، خـو کـه تاسـو یـې لازم ګڼـی ژبـاړم یـې. ظهیروف راته وویل ، زموږ لپاره مهمه دا ده چې په دري ژبه علمـي کتابونـه وژباړل شي، پښتو ژباړه زموږ لپاره څه ګټـه لـري؟... د ۱۳۵۸ هجـري کـال د جدي د شپږمې نېټې د مخه د افغانستان د لوړو زده کړو پـه موسېسـو کـې علمي ترفیعاتو ته کاندیـد علمـي مقـالې او درسي کتابونـه پـه پښـتو او دري دواړو ژبې لیکل کېدل، ولې د افغانستان په تاریخ کـې د دغـې تـورې ورځـې (د ۱۳۵۸ هجري کال د جدي د میاشتې شپږم) وروسته په پښتو لیکل شـوي علمي درسي کتابونه د علمي ترفیعاتو لپاره عملاً نه منل کېدل. مـا (لیکـوال) د پوهنوالی علمي رتبې ته د ترفیع لپاره د فزیکـي کیمیـا پـه نـوم کتـاب پـه پښتو لیکلی و. کلـه مـې چـې دا کتـاب د چـاپ لپـاره د نشراتو کمیټې تـه ورکړ، د پرچمیانو له خوا یې چاپول په دې دلیل رد شول چې ټـول محصـلین په دري ژبه پوهیږي، خو په پښتو ټول شاګردان نه پوهیږي بیا د دې کتـاب چاپولو ته څه ضرورت دی. زه مجبور شوم دغه کتاب بېرته پـه دري ولـیکم تر څـو چـاپ شي او د علمـي ترفیـع لپـاره یـې د علمـي ترفیعـاتو کمیټې تـه وړاندې کړم. له دې وروسته مې د فزیکي کیمیا په نوم بـل کتـاب ولیکـه او د چاپ لپاره مې د نشراتو کمیټې تـه وړانـدې کـړ. دا کتـاب هـم د نشراتو کمیټې په دې دلیل چې په پښتو لیکل شوی دی رد کـړ. دا کتـاب مـې هـم بېرته په دري ژبه ولیکه او د نشراتو کمیټې ته مې د چاپ لپـاره ورکـړ، خـو کله چې دا کتاب د نشراتو د کمیټې څخه تېر شو، ټایپسـټ تـه مـې هغـه د

پښتو متن ورکړ. ټایپسټ ته مې د حق الزحمې په نوم یو څـه پیسـې ومنلـې او هیله مې ترې وکړه چې شاګردان دې کتاب ته عاجل ضرورت لري ژر یـې ټایپ کړئ. ټایپسټ کتاب ډېر ژر ټایپ کړ. کتاب مـې پخپـل لاس د چـاپ ماشین ته یووړ او په څو ساعتو کـې یـې چـاپ کـړ. د چاپېـدو سره سم مـې خپل شاګردان د کتـاب د پاڼو د تنظیم لپـاره د چـاپ خـونې تـه وروسـتل. کتـاب تنظـیم او یـوه ورځ وروسـته پـوښ او تیـار شـو. کتـاب د نشرـاتو د مدیریت نـه پخپلـه تسـلیم شـوم او شـاګردانو تـه مـې وویشـو. تـر څـو چـې پرچمیان خبرېدل د فزیکي کیمیا کتاب .. زما د شاګردانو سره و.».[٢٠٦]

د دې سره سره د علومو په اکاډمي کې پښتنو لیکوالو په پښتو ژبې مهم اثـار ولیکل او خپاره یې کړل چې ډېر د قـدر وړ دي. پښـتنو لیکوالـو د هېـواد نـه بهر هم په پښتو ژبه مهم اثار جوړ او هـم یـې ډېـر علمـي، تـاریخي او هـنري اثار په پښتو وژباړل.

د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه

د سید امین مجاهد په وینا د اساسي قانون په لویه جرګه کې د نوي اسـاسي قانون د مهمو موادو: لکه د نـوي نظـام ډول، د افغـان او افغانسـتاني کلیمـو باندې ګړبړ، په اساسي قانون کـې د مقاومـت او جهـاد د کلیمـو درج کـول، مجاهدینو تـه د فـوق العـاده مـادي او معنـوي امتیـازاتو ورکـول او نـورو پـه څنګ کـې د مـلي سرود ژبـه، د افغانسـتان د نـورو مروجـو ژبـو رسـمیت، د پښتو ژبې ملي توب، د خبرو اتـرو موضـوع جوړولـه. خلکـو ځکـه د ریاسـتي نظام په ګټه رای وکاروله چې ولسمشرـ بـه قـانون مـاتوونکي او جګـړه مـاران پخپل ځای کښېنوي خو جمهور رییس د خپـل قـانوني واک او صـلاحیت نـه کار وانخېست او د خلکو هیلو ته یې ونه کتل. همدارنګه له یوې خوا بهرنیـو ځواکمنو هېوادو د افغانستان د ګاونډیو او نورو په ګډون هڅه کوله چې پـه نوي اساسي قانون کـې خپلـې ګټـې چـې متضـادې وې وویـني او د بلـې خـوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورني تضادونه د دې سبب شول چې د افغانستان خلک د زیاتو ناخوالو سره مخامخ کړي.

د اساسي قانون په متن کې دا منل شوې وه چې ملي سرود دې په پښتو وي، خو یو شمېر استازو دا خبره نه منله. د اساسي قانون د مسودې د جوړولو په کمیسیون کې هم لفظي مشاجره شوې وه او دواړه لوري دې ته چمتو نه وو چې جوړ جاړي ته ورسیږي. له دې کبله دا موضوع د دولت ریاست ته ولېږل شوه او دولت د امنیت شورى ته ولېږله چې پدې هکله پرېکړه وکړي. ښاغلی مجاهد وايي چې د مخه تر دې چې د امنیت شورى پرېکړه وکړي د اساسي قانون د تسوید د کمیسیون د یو شمېر غړو له خوا د یوه وړاندیز طرح راورسېده چې پکې لیکل شوي و:

«موږ د دې موضوع په هکله چې ملي سرود د په دري ژبه نه وي اختلاف نه لرو. موږ دا منو خو څنګه چې موږ افغانان یو، هر افغان دهېواد په دواړو رسمي ژبو پښتو او دري په لیکلو او خبرې کولو مکلف دي او باید ازموینه ورکړي. هر څوک چې د دې دوو ژبو ازموینه ورکړي نه شي هېڅکله مقررېدای نه شي. بل دا چې هغه کسان چې په رسمي توګه مقرر شوي دي د لسو کالو په اوږدو کې هرو مرو یې دواړه ژبې زده او ازموینه تېره کړي. هغه څوک چې د لسو کالو وروسته ونه شي کړی چې په دې ازموینه کې بریالی شي د دولتي دندې نه چې په هر دریځ کې وي باید لیرې کړای شي.

هغه مهال چې د امنیت شورى دا وړاندیز وڅېړه، څنګه چې پخپله دوی د دې ازموینې نه بریالي نه شول راوتلی نو اړ شول چې ملي سرود په پښتو ومني. لدې کبله د مسودې په طرح کې ملي سرود په پښتو ژبه منل شوی و چې وروسته د تصویب په وخت کې ورباندې مشاجرې وشوې.»۲۰۷

څنګه چې پرېکړه شوې وه چې د هرې مادې د بدلون د وړاندیز لپاره اړینه وه هغه کسان چې د بدلون غوښتوونکي وي باید ۱۵۰ لاسلیکونه راټول کړي

چې دا لاسلیکونو په لاسته راوړو کې بریالي نه شول.

مجاهد وايي چې د دارالانشأ د خیمو نه په یوه خیمه کې درې ځوانو نجونو هڅه کوله چې د امریکا د متحده ایالاتو د سفیر او د جورج ډبلیو بوش ځانګړي استاذي خلیلزاد سره کتنه وکړي چې دا موقع په لاس ورغله. د دوی نه د یوې لوړ اواز چې په سخته لهجه یې خبرې کولې د خیمې نه د باندې راته ویل یې: «ښاغلی خلیلزاد نور بس دی نور د پښتو د اورېدو زغم نه لرو. ښاغلی خلیلزاد له تاسو نه غواړو چې ملګري ملتونه او امریکا وپوهوی چې موږ نور زغم نه شو کولی.»۲۰۸

مجاهد دا هم زیاتوي چې یو څو کسان چې د حامد کرزي سره ناست وو عبدالله عبدالله وویل چې «پښتانه اوس غواړي چې د پښتو نه «ملي» ژبه جوړه کړي چې هېڅکله به دا مسله ونه منل شي.»۲۰۹

د حامد کرزي د واکمنۍ په دوره کې د پښتو ژبې ودې دوام وکړ. د جمهوري ریاست رسمي اسناد په دواړو ژبو خپرېدل. په دربار کې هم د پښتنو سره کرزي په پښتو خبرې کولې او د پارسو په څنګ پښتو هم درباري ژبه وه. د کرزي او ځینې نورو لوړپوړو چارواکو په وینااوو کې پښتو ځای درلود په راډیوګانو او ټلویزیونو کې هم پښتو ځای درلود. د پوهنې وزارت ویاند اصف ننګ د بي بي سي راډیو سره په مرکه کې وویل چې د منځنیو او لوړو زده کړو لپاره د ۲۰۱۴ کال تر پایه به پنځلس سوه عنوانه پښتو کتابونه چاپ شي. یوازې په ننګرهار کې د شاعر ازمون د خولې چې په یوه ټلویزیوني مرکه کې یې په ۲۰۱۲ کال کې وویل چې د ۲۰۰۱ کال را پدې خوا ننګرهار په ولایت کې ۷۰۰ اوه سوه عنوانه پښتو اثار چاپ شوي دي. د افغانستان په نورو ښارونو کې هم پښتو اثار چاپېږي په پېښور او کوېټه کې د پښتو کتابونو چاپ ګړندی روان دی. د پېښور بک ایجنسۍ د دانش مطبعه د پښتو کتابونو چاپ کې د ځانګړي یادونې وړ دي. د هېواد نه د باندې هم پښتانه روڼ اندي په پښتو علمي اثار لیکي او د نورو ژبو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو اثار ژباړي چې د پښتو ژبې په بډای کولو کې خپله ونډه اخلي خو دولت اساسي قانون په پلي کولو کې ناغېړي کوي. پښتانه تر اوسه بريالي شوي نه دي چې په کابل، هرات، د هېواد په شمالي ولايتونو کې پښتنو ماشومانو ته پخپله مورنۍ ژبه په ښوونځيو کې د زده کړې شرايط برابر کړي. پښتانه لوړپوړي چارواکي پخپلو ويناوو او مرکو کې تر پښتو پارسو ډېره وايي خو پارسو ژبې پښتو زيات وخت بيخي نه وايي يا يې ډېره لږ وايي.
د لوړو زده کړو په برخه کې پښتنو ته خپل حق نه دی ورکړل شوی. د کابل د لوړو زده کړو په موسسو کې پښتانه پخپله ژبه د زده کړې نه بې برخې دي او دې بې عدالتۍ ته بايد د پای ټکی کېښودل شي او پښتنو زده کړيالو ته د پخپله مورنۍ ژبه پښتو د لوړو زده کړو زمينه برابره شي. که څه هم په هغو ولايتونو کې چې پښتانه اکثريت دي په پوهنتونو کې زده کړيالانو ته په پښتو زده کړه ورکول کېږي.
په رسمياتو کې د پښتو ژبې ونډه ډېره لږ ده او دې ته بايد پښتانه دولتي مامورين کلکه پاملرنه وکړي چې خپله ژبه په دفتر کې وکاروي.
اشرف غني وايي چې په کار ده چې د يوې ژبې د مطلق تسلط نه تېر شو او د ټولو ژبو د ژوندي ساتلو او ودې لپاره اساسي زمينه برابره کړو. په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او مالوماتو ته لاسرسی چې يوه انساني اړتيا ده په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانی سره لاسته راتلی شي.
نوموړی وايي چې پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد دري عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دريو ژبو اساسي پانگونه وشي. د واحد افغان ملي هويت په دې پېړۍ کې دا مانا نه لري چې د دې هېواد واړه قوميتونه له منځه ځي، بلکې د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي يووالي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنيو په پياوړتيا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هويت وياړ کوي او هم به په دې باور وي، چې د ده مورنۍ ژبه ساتل شوې او د درناوي وړ ده.۲۱۰ اشرف

غني زياتوي چې زموږ نورستاني، بلوڅ او پشه اي وروڼه او خويندې هم غواړي چې ژبې ته يې په دولتي کچه پاملرنه وشي او خپله ژبه د لاسه ورنکړي. نوموړی دا خوځښتونه د کلتوري انډول نښه بولي. دی زياتوي چې که ولس دا توان ومومي چې خپلې ټولې ژبې په ژونديو ژبو بدلې کړي نو دا به يوه ستره سياسي، اقتصادي او کلتوري پانگه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځلسم څپرکی

د ډیورنډ د کرښې هغې خوا ته پښتانه او پښتو ژبه

د مخه مو یادونه وکړه چې په ۱۸۹۳ کال انګلیسانو په امیر عبدالرحمن باندې د ډیورنډ کرغیړنه کرښه وتپله چې د افغانستان په سیاسي، اقتصادي، ټولنیزې او کلتوري ودې یې ناوړه اغېز وکړ. د دغې کرښې په تېرېدو سره د پښتنو د بېلو بېلو سیمو تر منځ سیاسي، اقتصادي، ټولنیزې او کلتوري اړیکې ګډې وډې او ویجاړې شوې چې په پایله کې یې د کرښې په دواړو غاړو کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ودې لارې سره بیلې او د هغه ځواک نه پرېوتې چې په یوه لاره یې پرمختګ کاوه.

د ډیورنډ د کرښې هغې خوا افغانانو د سترو ستونزو سره سره د خپلې مورنۍ ژبې پښتو او ادبیاتو ودې ته دوام ورکړ. د مخه مو یادونه وکړه چې په دې سیمه کې روښانیانو چې د مغولو او د هغو د لاسپوڅو پر ضد یې د پښتنو ملي ازادي بخښونکې مبارزه پر مخ بیوله د پښتو ژبې او ادب د پر مخ بیولو لپاره د قدر وړ ګامونه پورته کړل. وروسته په اولسمه او اتلسمه پېړیو کې خوشال خټک، رحمان بابا، حمید ماشوخېل، کاظم خان شیدا او نورو په مټ پښتو د نورو ژبو سیاله شوه.

انګرېزانو د اتلسمې پېړۍ په پای کې د خپلو نیواکګرو ګټو په خاطر د پښتنو ژبې، ادبیاتو، تاریخ، دودونو او کلتور څېړنو ته زیات پام واړاوه چې د

مخه مې پوره رڼا وربانديې اچولې ده.

انګرېزانو نه یوازې پخپله دې کار ته ټینګه ملا تړلې وه بلکې یو شمېر افغانان یې هم ورته ګومارلي وو. د انګرېزانو په غوښتنه امیر محمد انصاري ګلستان په پښتو وژباره، هندي لیکوال موهن لال د رحمان بابا شعرونه په انګریزي وژباړل، ډیپټي محمد حیات خان «حیات افغاني» ولیکه او خالق باري د پښتو یو نصابي کتاب دی چې ضیاءالدین خسرو لیکلی او منشي کریم بخش نظم کړی دی. برسېره پردې انګرېزانو په هند کې د پښتو زده کړې لپاره منشیان وټاکل چې انګرېزانو ته پښتو ورزده کړي. مولوي محمد اسماعیل، منشي عبدالغني، میرزا سید احمد، عجب خان، فیروزالدین، یوسف خان، منشي احمد جان، قاضي طلامحمد او نور یې یادولی شو.

د ډیورنډ د کرښې هغې خوا د اوسنۍ پښتو ژبې دشعر او ادبیاتو په وده کې د پښتو کیسو تود بازار قصه خوانۍ ستر رول لوبولی دی.چې د شعر او ادب ټاټوبی ګڼل کیږي. د فیاض «بهرام او ګل اندامې»، د طالب رشید د «ګل او صنوبر»، د حمید بابا د «شاه او ګدا» او د عبدالقادر خان خټک د «یوسف او زلېخا» په پښتو اړولې منظومو کیسو په دوام د قصه خوانۍ کیسې د پښتو ژبې او ادب په وده کې د قدر وړ رول لوبولی دی. دقصه خوانۍ د کیسو په لیکلو کې ملا نعمت الله او د بهرنیو کیسو په ژباړلو کې د نعمت الله شاګرد مولوي احمد زیات رول لوبولی دی. د ملا نعمت الله کیسې لکه د «فتح خان کندهاري»، د «موسی خان او ګل مکۍ» او د «جلاد خان او شمایلې» چې د پښتنو د ملي روایاتو نه راوتلې دي د ده د شعر ځانګړتیاوې بیانوي. د ګرس په وینا نعمت الله د افسانوي او عشقي موضوعاتو سره ډېره مینه درلوده او د عاشق او معشوق راز او نیاز ته د ده ډېر پام و. مولوي احمد ډېرې کیسې په پښتو نظم ژباړلې دي چې «غل او قاضي»، «ادم خان او درخانۍ»، «بادشاه او جمجمه»، «شهزاده بهرام» او نورې یې یادولی شو. د ده یو کتاب چې «ګنج پښتو» نومیږي او نهه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلوېښت کیسې لري په ۱۸۷۳ کال کې په لاهور کې چاپ شو. پـدې ترتیـب د قصه خوانۍ اثـارو د اوسـنۍ پښـتو ژبـې او ادب د پرمختـګ لپـاره زمینـه برابره کړه.

پدغه وخت کې د پښتو اثار په پېښـور او لاهـور کـې ډېـر چاپېـدل. د لاهـور کتاب چاپوونکو نه یوازې هنري ادبیات او مذهبي کتابونه پـه پښـتو چـاپول بلکـې د ښـوونځیو لپـاره یـې درسي پښـتو کتابونـه تهیـه کـول. د پنجـاب پوهنتون په ختیځـه پـوهنځۍ کـې پښـتو ژبـه لوسـتل کېـده او دې ژبـې تـه پاملرنه کېده. د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېـړۍ پـه پیـل کـې ځینـو پښتنو لیکوالو چې لومړنۍ زده کړې یې پخپله خـاوره کـې تـر سره کـړې وې په لاهور کې نورې زده کـړې وکـړې. د دوی نـه ځینـو پـه همغـه مدرسـو او کالجونو کې استادان شول. د دغو استادانو نـه مـلا ګـل احمـد د یـادونې وړ دی. نوموړي هلته ګڼور پښتو اثار ولیکل چې د پښتو درسي کتابونـه یـې پـه ډیلي او لاهور کې څو ځله چاپ شول. برسـېره پـر دې دی شـاعر هـم و. ده هغـه وخـت چـې کابـل تـه راغلـی و خپلـه د شـعرونو ټولګـه یـې د امـیر عبدالرحمن حضور ته وړاندې کړه او امیر ډېر ونازاوه او دغه ادبي تحفه یې ډېره درنه وبلله. ګرس لیکي: «ملا ګل احمد لومړی پښتون لیکوال دی چې په خپلو لیکنو کې یې د پښتنو ژوند ته مراجعه کړې ده.»۲۱۱

د دغو زده کونکو د ډلې نـه بـل مـیر احمـد شاه رضـواني د یـادولو وړ دی. نوموړی د خپلو زده کړو د بشـپړولو وروسـته د پنجـاب پـه پوهنتـون کـې د استاد په توګه ومنل شو چې د پوهاند درجـې تـه ورسـېد او د شـمس العلـما لقب ورکړ شـو. ده د پنجـاب پـه پوهنتـون کـې محصـلینو تـه د پښـتو ژبـې ادبیات او ژبپوهنې لکچرونه ورکول. په ۱۸۹۰ کال کې یې «د پښـتو ګرامـر» په راولپنډۍ کې چاپ شو، په ۱۸۹۸ کال کې یې د «بهارستان افغاني» ټولګه په لاهـور کـې چـاپ شـوه چـې د پښـتنو د کلاسـیکو ادبیـاتو نمـونې پکـې را غونډې شوې وې، په ۱۹۰۵ کال کـې یـې بلـه ټولګـه «شکرسـتان افغـاني» پـه

لاهور کې چاپ شوه چې د کلاسیکو شاعرانو شعرونه پکې راټول شـوي وو او هم د پښتو ګرامر او د پښتو اصطلاحاتو سـیند ور سره ملـه وو. د ګـرس پـه وینا رضواني دېرش اثار لري چې مهم یې «خبرې په پښـتو نظـم»، «تحقیـق الا لسنه»، «تاریخ کافرستان» او نور دي.

بل سړی چې پښتو ژبې ته یې د قدر وړ خدمت کړی دی منشي احمد جـان دی. ده په پېښور کې د انګرېزانو لوړ پوړو افسرانو او مـامورینو تـه د پښـتو درس ورکاوه. د نوموړي په شاګردانو کې یـو هـم د هنـد د ویسرا مرسـتیال (ایوا یویلډ) لارډ اوبل یې د ناروې نامتو ختیځ پوه ج. مورګن سټرن د یـادونې وړ دي چې منشي احمد جان دوی ته پښتو ژبه ورزده کوله. دی برسېره پـر دې چې ښوونکی و یـو ښـه لیکـوال هـم و. پـه ۱۹۱۰ کـال کـې د ده انګرېـزي قاموس د لـومړي ځـل لپـاره د مـلا احمـد «د غزنویـانو د حکومـت دوره» د لیکنې سره مل او وروسته د مولوي احمد د کتاب «ګـنج پښـتو» سره مـل و چاپ شو. بیا نوموړي د توماس مور کتاب «اوتوپیا» او د انګرېـز تـاریخ پـوه ملیسون کتاب «د افغانستان تاریخ» په پښتو وژباړل.

منشي احمد جان د شلمې پېړۍ په پیل کې ادبي اثـارو لیکلـو تـه مـلا وتړلـه ده وړې کیسـې پـه نـثر ولیکلـې. همدارنګـه یـې «ادم خـان او درخـانۍ»، «فرهـاد او شـیرنۍ»، «لـیلا او مجنـون» او د «جـلات خـان او مومنـدې» فلکلوري کیسې هم په نثر لیکلې دي. د ده ادبي کیسـې پـه دوو کتـابو کـې چې یو یې «هغه دغه» او بل یې «د قصه خوانۍ ګپ» نومېږي چـاپ شـوې دي. د ګـیرس پـه وینـا «ادم خـان او درخـانۍ» او «تـوره بـلا» د منشيـ احمدجان واقعي ادبي شهکارونه دي.

د پښتو په ادبیاتو کې یو بل ادبي شخصیت راحت زاخېلي دی چـې د پښـتو ژبې نامتو شاعر او نثر لیکونکی دی. نوموړي په لومړی سر کې کیسـې لکـه د «سیف الملوک» کیسه په نظم لیکلې او برسېره پردې دی شاعر هم و.

په ۱۹۱۱ کال کې په پېښور کې پـه پښـتو ژبـه د (افغـان) اخبـار خپرونـې پیـل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې چې پـه لومړیـو وختـو کـې راحـت زاخېلي ور سره همکاري کولـه او وروسته د هغې مدیر وټاکل شـو. راحـت زاخـېلي پـدې مرحلـه کـې نـثر تـه پاملرنه وکړه او په ۱۹۱۷ کال کې یې د افغان په اخبار کې خپله نـامتو کیسـه «کونډه نجلۍ» چاپ کړه. ده په دغه کیسه کـې د ښـځو موضـوع راپورتـه کړه.

د پښـتو ژبـې د پرمختـګ لپـاره دانګلیسـانو پـر ضـد د پښـتنو مـلي ازادي بخښونکی غورځنګ چې د خان عبدالغفار خان لـه خـوا یـې لارښـوونه کېـده ډېر رول درلود. غفار خان فکر کاوه چې «په دنیا کې هېڅ قوم بغیر د خپلې ژبې نه ترقي کولی نه شي»۲۱۲. غفار خان دې ټکي ته پام شـو چـې مـورنۍ ژبه د یوه قوم د کلتور یو مهم توکی جوړوي چې د هغې پرته د یوه قوم ملي هویت نه شي تشخیص کېدای.

غفارخان کوښښ وکړو چې د پښتنو پاملرنه دې ټکـي تـه واړوي چـې پخپلـه مورنۍ ژبه د زده کړې اړتیا درک کړي ده لدې کبلـه پـه ۱۹۲۸ کـال کـې د «پښتون» د میاشتنۍ مجلې بنسټ کېښود چې پـه پښـتو ژبـه یـې خپرونـې پیل کړې.

په دغه وخت کې باچاخان د اتمانزو ازاد ښوونځی جوړ او د هغـه پـه څنـګ کې د «انجمن اصلاح الافاغنـه» بنسـټ کېښـود چـې پـه ۱۹۲۷ کـال کـې د خدای خدمتګاری په ګوند بدل شو. ده ټینګ باور درلود «چې هېڅ یـو قـام په دنیا کې بغیر د یوه قـومي تحریـک او حـزب نـه قـوم او ملـت کېـدای نـه شي.»۲۱۳ ده دا خـبره پـه خپلـه وینـا کـې، چـې د پښتونسـتان د ورځـې د نمانځنې په ورځ یې په کابل کې خلکو ته واوروله، وکړه.

د باچاخان پـه مشرۍ د خـدایي خـدمتګاری غورځـنګ پښـتو ژبـې تـه سـتر خـدمت وکـړ. د پښـتون مجلـې پښـتانه لیکـوال او شـاعران وهڅـول چـې د انګلیسي نیواک په وړاندې د قلم له لارې خپله مبارزه پرمخ بـوزي. پـه دغـه وخت کې داسې ستر لیکوال او شاعران را وړاندې شـول لکـه فضـل محمـود

مخفي، عبـدالاکبر خـان اکـبر، محمـد اکـبر خـادم، سـمندر خـان سـمندر، عبدالخالق خلیق، امیر حمـزه شـینواری، فضـل حـق شـیدا، سیدرسـول رسـا، غني خان، اجمل خټک او نور.

د پښتون مجلې د خپرونو له لارې پښتانه روڼ انـدي د خپلـې ژبـې پـالنې او اهمیت ته متوجه شول او د پښتونخوا په بیلو بیلو سیمو کې یـې ادبي ټـولنې جوړې کـړې چې ادبي غونډې به یې جـوړولې او پـدې غونـډېو کـې بـه نـامتو لیکوالو او شاعرانو برخه اخېسته. باچا خان خپل ژوند لیک کښلی چـې «زمـا ژوند او جدو جهد» نومیږي.

پـه سـوویل کـې د خـان عبدالصـمد خـان پـه مشرـۍ د پښـتنو مـلي ازادي بخښونکی غورځنګ د انګرېزانو پر ضد خپله مبارزه پرمخ بیوله. صـمد خـان د باچاخان غونډې پدې پوه شو چې د پښتنو د وروسته پاتې والي یو لامـل دا دی چې دوی پخپله مورنۍ ژبه د زده کړې نه بې برخې دي. ده د «انجمـن وطن» ټولنه جوړه کړه. دغې ټولنې د پښـتنو پـام پـوهنې تـه اړولـو او دا یـې اړینه بلله چې پښتنو ته د هم په مورنۍ ژبـه د زده کـړې زمینـه برابـره شي. ده د «استقلال» مجله په پښتو ژبه خپروله.

صمد خان قران شریف په پښتو وژباړه تر څو پښتانه د خپل سپېڅلي دین نه پـه سـمه توګـه خـبر شي. ده د امـام غـزالي «کیمیـای سـعادت»، د شـبلي نعماني «سیرته النبي ص» او د سعدي ګلستان په پښتو وژباړل.

صمد خان د پښتو د لیکدود په هکله خپل نظر درلود او یـو لنـډ اثـر یـې پـه دې هکلــه لیکــی چــې «پښــتو ژبــه او لیکــدود» نــومیږي نومــوړي «صمداللغات» په نوم پښتو سیند لیکلی او هـم یـې خپـل ژونـد لیـک «زمـا ژوند او ژوندون» په درې ټوکو کـې لیکلـی دی. پـدې توګـه صـمد خـان نـه یوازې سیاسي شخصیت بلکې یو لیکوال او ژبـاړونکی هـم و چـې د دې لارې یې خپلې ژبې ته د قدر وړ چوپړ کړی دی.

پدې توګه د خدایي خدمتګاری ګوند د باچا خان په مشرۍ او د وطن ګونـد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د صمد خان په مشرۍ د پښتو ژبې په وده کې ډېر رول ولوباوه.

د پاکستان د جوړېدو د مخه کله چې «ډاکټر خان ... په صوبه سرحد کې وزير اعلی و نو هغوی پښتو ژبه په مکتبونو کې رواج کړه تر څلورم صنف پورې پښتو ژبه زده کول لازمي و او تر اتم پورې به هلکانو پخپله خوښه ويل. د پښتو ژبې د پاره د نصاب کتابونه خليق صاحب د سيد رسول رسا، د نورو عالمانو او ليکوالو په مرسته تيار کړي وو. ۲۱۴خو چې پاکستان جوړ شو نو د پښتنو نه يې دا حق واخېست.

په ۱۹۴۷ کال کې چې د هند نيمه وچه په دوو برخو ووېشله شوه او هند او پاکستان جوړ شول نو د پنجاب او مهاجرو واکمنې کړيو دبنګال، پښتنو، بلوچو او سيند خلکو په حقوقو خېټه واچوله. په دغه وخت کې هڅه کېده چې پښتو ژبه بيخي د منځه لاړه شي په پښتنو دومره فشار وو چې پخپله ژبه خپل ملګري ته د ليک استول ګناه ګڼل کېدو. ما د خيبر د ټلويزيون د کويټې د څانګې د ادبي پروګرام د چلوونکي نه دا خبره واورېده چې ويل يې: يوه پښتون خپل ملګري ته په پښتو ژبه ليک استولی و او سرکار د ليک استوونکی او د هغه ملګری چې ليک وراستول شوی وو دواړه پدې ګناه بنديان کړل چې ليک په پښتو ليکل شوی و. اجمل خټک ليکي: «د پاکستان مسلم ليګي حکومت داسې توره شپه جوړه کړې وه چې په پښتو ژبه کې کور يا ورور يا دوست ته خط ليکل غټ جرم ګڼلی شو»۲۱۵.دا ناڅاپي نه ده چې د پښتو ژبې نامتو شاعر رحمت شاه سايل خپل شعر «ما ته خطونه په پښتو کې ليکه»، چې د پښتو ژبې ځوان سندر غاړي عرفان خان په خواږه غږ کې د راډيو ګانو، ټلويزيونو او هم د انټرنېټ په مټ د يو ټيوب په څپو کې انګازې کوي د دې حالت ځرګندونه کوي.

اجمل وايي چې د يحی خان د مارشالا په وخت کې ټاکنې وشوې او په صوبه سرحد د نېشنل پارټۍ او جمعيت العلمأ حکومت جوړ شو. دلته دا غوښتنه را ولاړه شوه چې اوس په صوبه کې د پښتنو حکومت جوړ شو نو د پښتو ژبه

دې رسمي ژبه شي. خو دغه حکومت د پښتو ژبې د رسمي کولو پرېکړه ونکړه.

د دغو فشارو سره سره پښتنو ليکوالو او څېړونکو د خپلې ژبې د پاللو لپاره خپلو ادبي فعاليتو ته دوام ورکړ او د ادبي جوړونو برسېره د پښتنو د تاريخ، پوهنې، کلتور او نورو برخو کې اثار وليکل او د باندينيو ژبو نه يې مهم اثار وژباړل او خپله ژبه يې بډايه کړه.

پدې ترتيب د يوې خوا د انګرېزي ادبياتو سره د اشنا کېدو له امله د نوي ادب ژانرونه پښتو ادب ته لاره وموندله او د ادب بديعي اړخ پرمختګ وکړ او د بلې خوا دا چې پښتو ژبه هلته رسمي نه وه او د پښتو خپرونو مخنيوی به دولتي واکمنانو کاوه دا د پښتو ژبې د پرمختګ مخه نيسي. د ژبې سياسي اقتصاد بل لامل دی چې پښتانه د ژبې پرېښودو ته اړ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپاړسم څپرکی

پښتانه باید د خپلې ژبې لپاره په راتلونکې کې څه وکړي؟

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا پښتو د پښتنو ژبه ده خو هر پښتون په پښتو ګړېدلی نه شي. د واک فونډېشن په موندنې سره په سلو کې اتو پښتنو په افغانستان کې خپله مورنۍ ژبه پرې ایښې ده. له افغانستان نه د باندې د پښتو نه لاس پر سرکېدل تر دې هم ګړندي دي. په هندوستان کې یوسفزي، لودیان، سوریان او نیازي، په ایراني خراسان کې هوتکیان قوم بست بې پښتو شوي دي. په پاکستان او هندوستان کې هغه کسان چې د خپلو نومونو په پای کې خان راوړي په اصل کې پښتانه دي خو پښتو ویلی نه شي. پدې ډول پښتو مخ په ړنګېدو ده او پښتانه د هویت د بحران سره مخامخ دي. د هویت دغه بحران به د پښتنو ټولنیز او سیاسي ژوند هم اغېزمن کړي. د دې حال اغېز لا د مخه جوت شوی او پښتانه اوس په دفاعي حالت کې دي. دغه بحران په اصل کې په ۱۸۹۳ کال کې د ډېورنډ د

کرښې په تپل کېدو سره پیل او په افغانستان کې د شلمې پېړۍ په پیل سره محسوس او مخ په ځواک شو. د دغې پېړۍ په پیل سره دربار او واکمنې کورنۍ پښتو ورو ورو پرېښوه او دولت ورته په دفترونو کې ځای ورنه کړ. پښتو په عمل کې رسمي نه شوه. واک فونډېشن دې پایلې ته رسېدلی چې«د افغانستان امپراتوري او دولت جوړونکی پښتون قوم په کلتوري لحاظ په تاریخ کې یو ډېر زیات مسخ کېدونکی او ورک کېدونکی قوم دی.»۲۱٦

دلته به دومره ووایم چې په وچې چاپېر افغانستان پدغې پېړۍ کې هم وروسته پاتې شوی او تېرو درو لسیزو جګړو نور هم وروسته پاتې کړ، پداسې حال کې چې د سیمې هېوادونه په تېره ایران او پاکستان پرمخ تللي دي. طبیعي ده چې د افغانستان او دغو هېوادونو تر منځ دغه توپیرونه پر پوهنې او کلتور باندې به هم اغېز واچوي او پښتو به نوره هم اغېزمنه کړي. «په پورته دوو یادو شوو هېوادونو کې دغه نظر څرګند دی چې څنګه چې پښتنو د افغانستان په جوړولو، ساتلو او تنظیمولو کې اساسي رول لرلی دی، پرعکس د پښتنو کمزوري کېدل به افغانستان هم کمزوری کړي چې پدې حال کې به دوی په اسانی سره وکولی شي هغه تر خپل نفوذ لاندې راولي.»۲۱۷ د دوی ټول کوښښونه دې ټکي ته متوجه دي چې افغانستان دې د دوی په مشرۍ سره یو خپلواک هېواد نه وي. ټول هغه مصیبتونه چې افغانستان ته اول د شوروي په یرغل سره او وروسته د همدغو ګاونډیو هېوادونو له خوا پېښ شوي دي د همدغه نظر په اساس دي.

کاکړ دا هم وایي چې پدغو هېوادونو او په خاص ډول ایران کې دغه کوښښونه روان دي چې د هغو په موجب پښتو یا کمزورې یا ورکه شي چې څو پښتانه خپل هویت له لاسه ورکړي او افغانستان هغسې هېواد نه وي لکه چې و، یا ان چې دی. «د ایران په افراطي او حتی ځینو رسمي خلکو کې د پښتو ضد تمایل یو څرګند حقیقت دی. د ډېرو منابعو له مخې دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

افراطیون د پښتو اثار تر لاسه کوي او له منځه یې وړي. سربېره پردې چې د پښتو پر ضد تبلیغات کوي او ستمي ډوله افغانان د همدغه مقصد لپاره استخداموي او تمویلوي. د همدغو کوښښونو [له امله] د علومو په اکاډمۍ کې د پښتو اثار له منځه یووړل شول. پښتو ته بل خطر تردې لا ښکاره دا دی چې پښتانه د نورو کلتورونو سره په تماس سره خپله ژبه د نورو ژبو په ګټه هېروي. داسې چې کله دوی د ډېر شمېر په منځ کې یو کس دري ویونکی هم وي، دوی پښتو پرېږدي، په دري ګړیږي او یا لکه چې د دري ویونکو نه ښځه په نکاح کړي، هې ته موقع ورکوي چې اولادونه یې دري ویونکي کړي.»۲۱۸ که کومه پښتانه یو دري ویونکی په نکاح کړي، دغه ښځه د دې توان نه لري چې خپل اولاد ته مورنۍ ژبه ور زده کړي.

دا لا څه کوې ما ته داسې کورنۍ مالومې دي چې مور او پلار یې دواړه پښتانه خو د اولادونو سره دري وایي چې اولادونه یې پښتو زده نه کړي.

خو د کاکړ په وینا خبره د یو څو ورځو او ورخطایي نه ده. څنګه چې پښتو د افغانستان د ډېرو خلکو ژبه ده، دوی د دې توان لري چې هغه له ورکېدو وژغوري، خو چې لیکوالان او د فکر خاوندان دوی د خپلې ژبې حال ته متوجه کړي بې له دې چې د وطن د نورو ژبو نه توجه واړول شي یا هغوی ته د میرې زوی په سترګه وکتل شي. د افغانستان د ټولو ژبو ویونکي افغانان او د وطن په ګټه او تاوان کې سره شریک دي. لدې امله د هغوی ژبې همغسې وړ دي، لکه پخپله چې دي. د هېڅ ولس ژبه نه سپېڅلې او نه د سپکاوي وړ ده. دا پخپله ویونکي دي چې ژبې جوړوي او وده او انکشاف ورکوي، نو د هر ولس قوت د هغه د ژبې قوت دی او پرعکس پدې ډول پښتانه خپله پښتو هغه وخت په ښه ډول ساتلی او غني کولی شي چې «پخپله قوي اوسي. یاني قوي اقتصاد ولري، د علم، پوهې او تکنالوژۍ لوړې سطحې ته رسېدلي او په مجموع کې غوړېدونکی او تولیدونکی کلتور ولري.»۲۱۹ دلته غواړم د پښتنو پاملرنه درو مهمو ټکو ته واړوم.

۱-ځان پېژندنه

پښتانه اړ دي چې د خپل ځان پېژندنې لپاره خپل تېر تاریخ په کره توګه ولولي او د خپل وروسته پاتې والي لاملونه پیدا کړي. خو ځان پېژندنه یوازې او یوازې د پوهنې له لارې شونې ده. پښتانه باید تر هر څه د مخه پوهنې تر لاسه کولو ته مخه کړي تر څو د هغې په مرسته خپل ځان وپېژني. د ځان پېژندلو په پایله کې کولی شي نور هم وپېژني او د دې وړتیا ومومي چې خپلې ملي ګټې او هم د نورو مشروعې ګټې وپېژني او بیا د خپلو او نورو ګټو د کره انډول له مخې سم کورنی او بهرنی سیاست وټاکي او پرله پسې پلي کولو ته یې ملا وتړي.

۲-د ټولنې نیمایي وجود یاني ښځو ته ځانګړې پاملرنه

د پښتنو ټولنیز، اقتصادي، سیاسي او کلتوري پرمختګ دا غوښتنه کوي چې د ژوند په ټولو اړخونو کې ښځو ته کارنده ونډه ورکړل شي. د دې لپاره چې ښځې د خپلې ټولنې په ودې کې خپل ټول ځواک وکاروي نو پښتانه باید ښځو ته د پوهنې دروازې د ښوونځیو نه نیولې تر مسلکي او لوړو زده کړو پورې پرانیزي. ښځې هغه مهال د ټولنې په پرمختګ کې فعال رول لوبولی شي چې د پوهنې په ګاڼو باندې ښکلې شوې وي. ویل کیږي چې اپلاتون په یونان کې لومړی ښوونځی جوړ کړو نو یونانیانو ورنه پوښتنه وکړه چې ښوونځي ته هلکان در ولېږو که نجونې؟ نو اپلاتون ځواب ورکړو چې که هلکان ښوونځي ته راولېږی نو په هر کور کې به یو پوه پیدا شي او که نجونې راولېږی نو ټول یونان به عالم شي. د ښځو زده کړه تر نارینه ځکه مهمه ده چې میندې د پلرونو په پرتله د خپلو ماشومانو سره ډېر تماس لري او د هغوی په روزنه کې ټاکونکی رول لوبوي.

پدې توګه مور باید پخپلو لوڼو خویندو زده کړه وکړو تر څو دوی د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوګه شي چې د خپلو ورونو سره اوږه په اوږه د ټولنیز، اقتصادي، سیاسي او کلتوري ژوند په ټولو برخو کې ونډه واخلي تر څو چې د هېواد وروسته پاتې والي ته د پای ټکی کېږدو او د دې جوګه شو چې د خپل وطن نه ساتنه وکړو. ښځې ته په اردو، ځارندوی، امنیت، د زده کړو په موسسو، اداره، بدني روزنې (سپورت) او په ټولو لوړو دولتي پوستو کې د وړتیا د اصل له مخې پوره ونډه ورکړل شي.

۳-پښتانه باید منظم شي

پښتانه که لازمه پوهه هم تر لاسه کړي بیا هم تر هغه د خپلې ټولنې د پرمختګ لپاره هېڅ اغېزمن کار تر سره کولی نه شي تر څو منظم نه شي. د دې لپاره چې منظم شي او د خپلې ټولنې د پرمختګ په موخه اغېزمن کار تر سره کړي نو یوه پراخ بنسټه ملي ګوند چې د هېواد ملي ګټو ته ژمن وي او د نورو ټولنیزو سازمانونو جوړولو ته اړتیا ده. تر څو د دې لارې د هېواد ټول مادي او معنوي ځواک یو موټی کړي.

کاکړ وایي چې پښتانه د انحطاط په حال کې هم کولی شي د خپلې ژبې غم وخوري او لیکوالان او د فکر خاوندان یې پدې هکله نظریات وړاندې کړي. په تاریخ کې د انحطط په حال کې د ولسونو د افرادو نه پاخه نظریات وتلي دي، خو د دې لپاره چې داسې وشي قوي شعور او پخه اراده په کار ده. له ښه مرغه زموږ ډېرو لیکوالو دغسې شعور ښودلی دی. دغسې قوي شعور ته موږ ځکه اړه لرو چې لومړی پخپله د ژبې په اهمیت پوه شو ژبه په اصل کې د فرد په انکشاف او په یوې سیاسي جامعې کې د هغې په ټینګېدو یا شړېدو کې رول لوبوي. فرد خپل احساس، فکر او عقل یوازې په ژبې سره څرګندوي. د ژبې پرته به د فرد ذاتي ملکات یاني د تفکر، تعقل، کشف کولو، جوړولو استعدادونه به پر ځای پاتې وي او وبه نه غوړیږي. پدې ډول د فرد تفکر او تعقل په ژبې پورې اړه لري او هغه کشفیات ممکن کوي.

سپیر وایي:«ژبه د مادي کلتور تر ډېرو ابتدایي انکشافاتو نه د مخه موجوده وه او دغه انکشافات په واقعیت کې تر هغو ممکن نه وو چې ژبې د مهمې افادې د وسیلې په توګه شکل او صورت نه و غوره کړی.»[۲۲۰] پدې حساب څومره چې یو فرد پر ژبې باندې حاکم وي یاني په هغې کې د افادې او بیان توان بې خنډه او زیات وي، دی هم په هغه اندازه کولی شي، د خپل ذهن یا مغز محصولات په الفاظو کې بیان کړي او نور پرې خبر کړي. فرد دغه څه یوازې په هغې ژبې کې په ښه او دقیق ډول کولی شي چې له وړوکتوب یاني د خپل شخصیت د تشکل او تکامل په دوره کې یې وي او د شخصیت جزء یې ګرځېدلی وي. همدغه سبب دی چې د هغه لومړنۍ ژبه د هغه د مورنۍ ژبې په نامه یادیږي. بله ژبه یا دویمه ژبه د هغه د مورنۍ ژبې ځای نیولی نه شي. یو څوک هغومره چې پخپلې مورنۍ ژبې کې ځان ازاد حس کوي په بلې ژبې کې یې نه حس کوي. دی یوازې د خپلې مورنۍ ژبې کلیمات، اصطلاحات اوافادې د ځان یاني خپلو احساساتو او افکارو د بیان د پاره په اسانۍ او دقیق ډول استخدامولی او پدې ډول خپلو ذاتي ملکاتو ته انکشاف ورکولی شي.

پښتانه چې د نورو وطنوالو نه ډېر دي پخپل وطن کې پخپله ژبه کې لوړې زده کړې کولی نه شي او نه یې ژبه دفتري شوې ده. دا یوه غټه بې عدالتي ده. د دغې بې عدالتۍ په سبب د افغانستان اکثره خلک نه شي کولی خپلو استعدادونو ته انکشاف ورکړي. دا انکشاف هغه وخت ورکولی شي چې وکولی شي چې لوړې زده کړې پخپله ژبه کې تر سره کړي او په رسمي او دولتي چارو کې پخپله مورنۍ ژبه وګړیږي او لیکنې پرې وکړي. دغه بې عدالتي په اوږده مهال کې د ټولو وطنوالو په تاوان ده. د همدغې ملاحظې له امله چې زموږ مصلحانو دغه بې عدالتي یا ظلم درک کړی و او د علاج لپاره یې په ګډه یو فارمول ایستلی او هغه دا چې «د افغانستان د ژبو نه پښتو او دري رسمي ژبې دي سربېره پردې څنګه چې پښتو د افغانستان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثرو خلکو ژبه ده د افغانستان د ملي ژبې په حيث منل شوې ده.»۲۲۱
پدې هکله ډاکټر انوارالحق احدي «د ملي ټولنې د جوړېدو اساسات» په نامه يوه په زړه پورې علمي څېړنه کړې چې ځينې مهم ټکي يې لوستونکو ته وړاندې کوم:

انوارالحق احدي وايي چې «ملي ټولنه هغې جامعې ته وايي چې اوسېدونکي يې د قومي، ژبني او مذهبي توپيرونو سره سره د هغې ټولنې (ټاټوبي) غړي بولي، هغې ته نهايي وفاداري ولري، او له بلې هرې ټولنې نه زيات له هغې سره کلک اجتماعي، سياسي او رواني تړون احساس کړي.»۲۲۲

افغانستان د ډېرو قومونو نه چې بيلې بيلې ژبې، کلتور او دودونه لري جوړ شوی دی. په داسې ټولنو کې چې متجانسې نه وي هلته د ملت جوړولو پروسه گرانه او د ستونزو نه ډکه وي لدې کبله د ملت جوړونې هڅې روڼ فکر، غښتلې اراده او پرله پسې هڅې غواړي. په لوېديځو هېوادو کې سياسي وده د ځانگړو پوړيو نه تېره شوې ده: «اول دولت جوړ او ټينگ شو؛ بيا ملي ټولنه جوړه شوه او ملي وحدت منځ ته راغی؛ بيا د اقتصاد ودې ته توجه وشوه؛ بيا په سياست کې عامو خلکو ته برخه ورکړ شوه او ډيموکراسي تعميل شوه؛ او کله چې اقتصاد ښه وده وکړه بيا د ملي عايداتو عادلانه وېش مطرح شو. ۲۲۳

خو د دريمې نړۍ په هېوادونو کې د ملتونو د سياسي ودې يون بل ډول دی. د دريمې نړۍ په هېوادو کې لومړی دولت جوړيږي او د دولت د جوړېدو سره سم د ملت جوړولو، اقتصادي ودې، ډيموکراسۍ او د ملي عايداتو د عادلانه وېش موضوعاتو باندې پرېکړې کيږي. خو دا پروسې يو د بل سره په ټکر کې راځي او سياسي ناکراري پيدا کوي، دلته بايد دې موضوع ته ځانگړې پاملرنه وشي چې په هغو ټولنو کې چې بيل بيل قومونه ژوند کوي که هلته د ملت جوړولو جوړښت غښتلی نه وي کېدای شي چې له ډيموکراسۍ نه د قومي اختلافونو د زياتېدو لپاره گټه واخېستل شي.

دغه سياسي ناکراري پخپل وار اقتصادي ودې، د ډيموکراسۍ ودې او ملي يووالي ته کلک زيان رسوي.
په هغو ټولنو کې چې بيل بيل قومونه ژوند کوي د ملت جوړولو لپاره بنسټيز ټکی د ټولنې په هويت باندې موافقه ده.د ملي ټولنې په هويت کې اکثريت قوم اساسي رول لري. په دې اړه د ژبې موضوع ډېره مهمه ده. ملي ټولنه ملي ژبې ته اړتيا لري چې په هغې باندې د ټولنې ټول قومونه يو د بل سره پوهاوی راپوهاوی وکړي. له سوېس او کوم بل هېواد پرته په نورو ټولو هېوادونو کې ملي ژبه د ملي ټولنې په جوړېدو کې مهم رول لري. دا د دولت دنده ده چې ملي ژبه گام په گام تعميم کړي چې زموږ گاونډيان ايران، تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان يې ښې نمونې دي.
د ملي ټولنې د جوړلو دوهم بنسټيز لامل د هېواد وگړو تر منځ قانوني مساوات دي. ان په هغو ټولنو کې چې د قومي او مذهبي لحاظه متجانسې هم وي خو تر څو پورې چې د دغې ټولنې ټولو وگړو ته برابر حقوق ورنه کړل شي، هلته ملي ټولنه نه شي جوړېدلی. لکه چې د فرانسې د انقلاب نه د مخه په اروپايي هېوادو کې ملي ټولنې نه وې جوړې شوې. پدې توگه د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره د خلکو تر منځ قانوني مساوات حتمي دي.
سره لدې چې قانوني مساوات د ملت جوړولو بنسټ دی خو تر څو پورې چې په ملي هويت باندې موافقه نه وي شوې قانوني مساوات نه شي کولی چې د ملي ټولنې د جوړېدو پروسه پرمخ بوزي. په غيرو متجانسو ټولنو کې چې د ملي هويت موضوع نه وي حل شوې، ډيموکراسي چې د قانوني برابرۍ لوړه بېه ده ان سياسي ناکراري منځ ته راولي او د ملي ټولنې د جوړېدو ستونزې لا گرانوي. پدې ترتيب د ملي ټولنې په هويت باندې موافقه او د ملي هويت تعميم د ملي ټولنې د جوړېدو او سياسي پرمختگ لپاره لومړی اړين شرط گڼل کيږي.
د افغانستان د دولت تيره د ستر احمدشاه بابا په لاس اېښودل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمد شاهي دولت که څه هم د ډېر وخت لپاره قوي دولت و، خو سدوزي واکمنو د ملت جوړولو لپاره کومه روښانه ستراتيژي نه درلوده او زما په اند دوی د ملت جوړېدو په موضوع نه پوهېدل. د احمد شاه بابا دولت د ده د لمسيانو او د محمدزي واکمنو په لومړي کلونو کې ډېر کمزوری شو. زما په اند امير شيرعلي خان په خپله دوهمه واکمني کې د ملي دولت د ټينګېدو او د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره ټينګ ګامونه واخېستل چې کـه د انګليسانو له خوا په افغانستان دوهمه جګړه نه وای تپل شوې نو د دې شونتيا وه چې افغانستان د ملت جوړېدو اصلي مسير ته داخل شوی وای.

د امير عبدالرحمن لـه خـوا پـه نسبي توګـه قـوي دولـت جـوړ شـو. د امـير عبدالرحن او د هغه زوی امير حبيب الله خان دواړو د دولت جوړېدو ته پام وکړ خو د ملت جوړولو او اقتصادي ودې ته يې ځانګړې توجـه و نـه کـړه. د باچـا امـان الله خـان پـه واکمنـي کـې د ملـت جوړولـو، اقتصـادي ودې او ډيموکراسي پروسې يو ځای پيل شوې خو د ملت جوړولو هڅې يـې نيمګـړې وې او د ملي هويت په هکله قاطعيت او روښانتيا نـه درلـوده. شاه امـان الله خان د خلکو د قانوني مساوات په هکله کلکې هلې ځلـې وکـړې خـو څرنګـه چې د ملي هويت مسله حل شوې نـه وه نـو د ۱۹۲۹ کـال اړدوړ نـه يـوازې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډيموکرسۍ پروګرامونـه ناکـام کـړل، بلکـې نادرشاه او بيا صدراعظم هاشم خـان د دولـت د ټينګېـدو لپـاره ډېـرې هلـې ځلې وکړې.

احدي وايي چې د صدراعظم محمد هاشم خان دا ستراتيژي چې د اکثريـت قوم او ژبه (پښتانه او پښتو ژبه) په ملي هويت کې اساسي برخه ولري عمـلي ستراتيژي ده خو حکومتونو د هغې پـه پـلي کولـو کـې د قـوي عـزم نـه کـار وانخېسـت او پـه پايلـه کـې د ملـت د جوړېـدو پـه لاره کـې دغـه لـومړنۍ ستراتيژي ناکامه شوه. د صدراعظم شاه محمود خـان او صـدراعظم محمـد داودخان په دورو کې د ملت جوړولو د پروسې پـر ځـای اقتصـادي ودې تـه

زياته پاملرنه وشوه او د محمد ظاهرشاه د مشروطه پاچاهۍ پـه دوره کـې د ملـت جوړولـو، اقتصـادي ودې او ډيموکراسـۍ پروسـې ټـولې يـو ځـای پيـل شوې. د ملي هويت پـه هکلـه د ظاهرشاه سـتراتيژي دا شـوه چـې پښـتو او دري به رسمي ژبې وي او پښتو به برسېره پر هغې چـې رسـمي ژبـه ده مـلي ژبه هم وي. احدي وايي چې که څه هم دا يـوه معقولـه سـتراتيژي وه خـو د پلي کولو په لاره کې يې هېڅ ډول اغېزمن ګامونه پورته نـه شـول. د دې سره سره چې ظاهرشاه د خلکو د قانوني مسـاوات پـه هکلـه اغېزمنـې هلـې ځلـې وکړې، خو څرنګه چې ملي هويت پوخ نه و د دغې دورې د ليبرال ازاديو نـه د قومي اختلافاتو د غښتلتيا په لاره کې ګټه پورته شوه او د ملت د جوړېـدو پروژه يو ځل بيا ناکامه شوه.

د محمد داود په دوهمه دوره کې ډيموکراسي د منځه ولاړه، د ملي وحدت په هکله کوم واضح فورمول طرح نه شو او د دولت په استحکام او اقتصادي ودې باندې ټينګار وشو. د خلقيانو پـه دوره کـې د مـلي وحـدت پرځـای پـه طبقـاتي جګـړې ټينګـار وشـو او پرچميـانو قـومي اختلافـات تشـويق کـړل او غوښتل يې حکومت د قومي اقليتونو په مرسته ټينګ کـړي. د برهـان الـدين رباني په دوره کې د ملي وحدت ځای قومي جګړو ونيو.

د ملي هويت په ټاکلو کـې د ژبـې موضـوع ډېـر اهميـت لـري. د ډېورنډ د کرښې د ټېرېدو د مخه پښتانه په افغانستان کې دومره زيات وو چـې پښـتو بايد د افغانستان يواځينۍ رسـمي او مـلي ژبـه وای. اوس هـم پـه افغانسـتان کې پښتانه د شمېر له مخې د ٦٣ ٪ او د ژبې په لحـاظ ٥٥ ٪ نـه زيـات دي پدې اساس هم بايد پښتو ملي او رسمي ژبه وي. څنګه چې پښـتنو د پـارس نه سياسي ازادي واخېسته خو د کلتوري ازادۍ پـه لاسـته راوړلـو کـې پـاتې راغلل او افغان واکمن د ملت جوړولو په پروسـه کـې د ژبـې پـه اهميـت نـه پوهېدل نو د دوی د ناپوهی او بې پروايي له امله تر ډېره وخته پښتو رسـمي اهميت نه درلود. کله چې د ۱۳۴۳ کال په اساسي قانون کې پښتو تـه د مـلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هویت په ټاکلو کې اهمیت ورکړ شو، په عمل کې پښتو نه یوازې دا چې د دري په نسبت یې لومړیتوب نه درلود، بلکې په واقعیت کې دوهمه درجه او محکومه ژبه وه.

پدې ترتیب د هېواد د ملي یوالي لپاره په ملي هویت موافقه تر ټولو مهم شرط دی او د ملي هویت پر موافقې برسېره د ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او نورو برخو کې قانوني برابري ده. په واقعیت کې دغه دوه مهم شرطونه د ملي یووالي منځ ته راتلو لپاره بنسټ جوړوي.

د احدي په اند دهېواد د ملت جوړونې په پروسه کې د هویت په ټاکلو کې باید «د افغانستان د ټولو وګړو شمېر او ځینې تاریخي واقعیتونه په نظر کې ونیسو. پدې کې شک نشته چې د افغانستان د ټولو قومونو نه د پښتنو شمېر زیات دی. دا هم ښکاره ده چې پښتون او افغان مترادفې کلیمې وې او وروسته د افغان کلیمه عام شموله شوه او د افغانستان ټول وګړي یې په غېږه کې ونیول. همدغه دلیل دی چې د دولت هویت تل افغان و.... زموږ په سیمه کې نور قومونه ځانګړي دولتونه لري. تاجکستان، ازبکستان ترکمنستان، ایران او ترکیه ټول قومي دولتونه دي. د دغو ټولو دولتونو هویت د هر هېواد د اکثریت په قوم پورې تړلی دی. څرنګه چې په افغانستان کې پښتانه د ټولو نه لوی قوم دی، د ملي ټولنې هویت باید چې افغان وي. پدې اساس که له اول نه د افغانستان سیاسي پرمختګ د نورو ډېرو هېوادونو د انکشاف مسیر تعقیب کړی وای، پښتو باید د افغانستان یواځینۍ رسمي او ملي ژبه وای او اوس پښتو د افغانستان د ټولو اوسېدونکو د تفاهم وسیله وای. خو په افغانستان کې سیاسي پرمختګ له نورمال مسیر نه اوښتی دی او سره لدې چې د پښتنو نفوس په سلو کې د پنځوسو نه زیات دی ګڼ شمېر اقلیتونه د پښتو پر ځای دري زده کړې او موږ باید دغه واقعیت د ملي ټولنې په جوړولو کې په نظر کې ونیسو. پدې اساس ښه به دا وي چې پښتو او دري دواړه رسمي ژبې وي، خو سیاسي

عدالت، تاریخي واقعیت او په هېواد کې د پښتنو اکثریت دا حکم کوي چې پښتو دې د افغانستان ملي ژبه هم وي.»۲۲۴

کاکړ وایي چې «په افغانستان کې د سروال نه نیولې تر کاتب او چپړاسي پورې ټول هغه کسان چې له بیت المال یاني له ملت له خزانې نه معاش اخلي په پښتو او دري ژبو باید لیک وکولی شي . پښتو دې د فارسي په څېر په نظر او عمل کې رسمي او دفتري ژبه وي او په ښوونځیو، پوهنتونونو او قضایي محاکمو کې د قانون له مخې د اکثریت په حیث ځای ولري.»۲۲۵

د پښتو ژبې د پرمختګ لپاره یوې اوږد مهاله ستراتیژي ته اړتیا ده. څرنګه چې ایران د خپلې ژبې د پرمختګ لپاره اغېزمنه ستراتیژي لري هغه دا چې د نړۍ د ژبو نه هر ډول علمي او د هنري ادب کتابونه په پارسو ژباړي. د دې لارې خپله ژبه شتمنوي او خپله هم په پارسو ژبه اثار لیکي. دوی د خپلې ژبې د پرمختګ د ستراتیژۍ په پلي کولو کې پوره بریالي دي.

پاکستان هم د ژبې اغېزمنه ستراتیژي لري هغه دا چې نړیوال مالوماتو ته د انګرېزي ژبې د زده کړې له لارې لاسرسی لري او اردو ژبې ته هم هر ډول اثار ژباړي. پاکستان هم د خپلې ستراتیژۍ په پلي کولو کې بریالي دي.

پښتانه اړ دي چې د نړیوالو علمي مالوماتو د لاسرسي په موخه انګلیسي ژبه زده کړي او د انګلیسي ژبې نه هرډول اثار په پښتو ژبه وژباړي او خپله ژبه شتمنه کړي. نن پښتانه ځوانان لګیا دي چې د ژباړې لپاره د کمپیوټر په مرسته داسې د ژباړې پروګرامونه جوړ کړي چې د انګلیسي ژبې نه هر ډول کتاب د یوې تڼۍ په کښېکښلو سره د سترګې په رپ کې وژباړل شي او ژباړه بیا د مسلکي کسانو له خوا د سمون وروسته د چاپ لپاره تیاره شي. پدې ترتیب به انګلیسي د علم د لاسته راوړو او بهرنۍسوداګرۍ ژبه، پښتو شتمنول د ملي پېژاند د ساتنې او غښتلتیا لپاره اړینه وسیله ده او پښتانه باید پخپل وطن کې پښتو د زده کړې، اقتصاد او دفتر ژبه کړي.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱-محمد حسن کاکړ، پښتون، افغان، افغانستان، ۲ کابل،۲۰۱۱
۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۳-۲)
۳-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)
۴-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)
۵-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)
٦-کاکړ (۲۰۱۱، ۸-۷)
۷-کاکړ (۲۰۱۱، ۳۲)
۸-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۰)
۹-محمد حسن کاکړ، د جان کیگن لیکنه، «جنګ او زموږ نړۍ» د ژباړونکي سریزه،۹
۱۰-محمد حسن کاکړ، د هومر بالابانس لیکنه، د ژباړونکي سریزه، ۲٦-۲۷، کابل،۲۰۱۰
۱۱- کاکړ (۲۰۱۱، ٦۹)

۱۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵-۱۰۴)
۱۳-رحمت ربي زیرکیار، ژبه د بابا ادمه تر دې دمه، انټر نېټ، د پښتونخوا سایټ، ۱۵
۱۴-زیرکیار، پورتنی اثر، ۱۷
۱۵-سید بهادرشاه ظفر کاکاخیل، پښتانه د تاریخ په رڼا کې، ۲٦٦ پېښور
۱٦-ګل جانان ظریف، پښتو مېخمري ډیبونه ۲۵۰۰ کاله د مخه، ۱، پېښور، ۱۹۹٦
۱۷-ظریف (۱۹۹٦، ۵)
۱۸-محمد دوست شینواری، د افغانستان ژبې او توکمونه، ۵۲
۱۹-اجمل ختټک، قصه زما د ادبي ژوند، ۲۰۵-۲۰۴ پېښور ۲۰۰۵
۲۰-کبیر ستوری، ژبساپوهنه، ۴۹، پېښور، ۲۰۰۰
۲۱-زلمی هېوادمل، په هند کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاوونه، ۵۲۲ لاهور،۱۳۷۳
۲۲-شهسوار سنګروال، د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ، ۵۹۹ پېښور، ۱۹۹۷
۲۳-هېوادمل (۱۳۷۳،۵۱۵
۲۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۵۱۵)
۲۵-روبرټ زیګلر، یودي دې لوشې، نانسيـ ایزنبرګ، د ماشومانو وده، ۵۸ یوهو،لایدن۲۰۱۳
۲٦-اشرف غني احمدزی، د عادلانه نظام لار، ۲۲۹ د انټرنېټ د سایټ
۲۷-اشرف غني، پورتنی اثر، ۲۳۰
۲۸-باچا خان، زما ژوند او جدو جهد، ۳۳۳ پېښور۲۰۰۸
۲۹-محمد حسن کاکړ، زما غوره لیکنې، ۱٦-۱۵ کابل ۲۰۱۰
۳۰-زیرکیار د مخه یاد شوی اثر، ۵۹
۳۱-اشرف غني، د عادلانه نظام لار، ۲۳۷
۳۲-کاکړ ((۲۰۱۱، ۱))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳-حبیب الله تږی، پښتانه، ۲ پېښور ۱۹۹۹
۳۴-تږی(۱۹۹۹،۳-۵)
۳۵-تږی(۱۹۹۹، ۱۲)
۳٦-تږی(۱۹۹۹، ۱۸)
۳۷-تږی(۱۹۹۹، ۱۹
۳۸-تږی(۱۹۹۹، ۲۱)
۳۹-تږی(۱۹۹۹، ۲۱)
۴۰-محمد حسن کاکړ، رڼا او دفاع، ۱۱٦ پېښور ۱۹۹۹
۴۱-کاکړ (۱۹۹۹، ۱۱۸)
۴۲-کاکړ (۱۹۹۹، ۱۲۰-۱۱۹)
۴۳-کاکړ ((۲۰۱۱، ۲۱))
۴۴-تږی(۱۹۹۹، ۳۰)
۴۵-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۱۹)
۴٦-تږی(۱۹۹۹، ۳۰)
۴۷-تږی(۱۹۹۹، ۳۱)
۴۸-تږی(۱۹۹۹، ۳۱)
۴۹-تږی(۱۹۹۹، ۳۱-۳۲)
۵۰-تږی(۱۹۹۹، ۳۲)
۵۱-کاکړ(۲۰۱۱، ۱۲۱
۵۲-تږی(۱۹۹۹، ۳۸)
۵۳-تږی(۱۹۹۹، ۳۹)
۵۴-تږی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵۵-تږی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵٦-تږی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵۷-تږی(۱۹۹۹، ۴۱)

۵۸-تږی(۱۹۹۹، ۴۱)
۵۹-تږی(۱۹۹۹، ۴۳)
٦۰-تږی(۱۹۹۹، ۴۳)
٦۱-کاکړ (۲۰۱۱ ، ۱۰۵)
٦۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵)
٦۳-ستوری (۲۰۰۰، ۴٦)
٦۴-الفنستون، د کابل سلطنت، ۲۰٦ د د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ژباړه، کابل ۲۰۰۸
٦۵-عبدالشکور رشاد، تقریظ، شپږمه پاڼه، هېوادمل (۱۳۷۳)
٦٦-رشاد پورتنی تقریظ شپږمه او اومه پاڼې
٦۷-جبیب الله تږی، د مشرق په اسمان کې د مغرب ستوري، ۴۲،پېښور، ۲۰۰٦
٦۸-غلام محمد غبار، تاریخ مختصر افغانستان، ۳۰-۲۹
٦۹-محمد حسن کاکړ، افغان، افغانستان و افغان ها و تشکیل دولت در هندوستان فارس و افغانستان، ۲۹-۲۸، پېښور۲۰۰۰
۷۰-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۴۸)
۷۱-محمد هوتک، پټه خزانه، ۳۴ دوهم چاپ د پوهنې وزارت د دارالتألیف ریاست، ۱۹۳۹
۷۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۴۰-۴۸)
۷۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۵۰)
۷۴-زلمی هېوادمل، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۴۹، دویم چاپ،پېښور۱۳۷۹
۷۵-هېوادمل (۱۳۷۹، ۵۰)
۷٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ٦۲)
۷۷-هېوادمل (۱۳۷۹، ۵۵)
۷۸-مبارک علي، د تاریخ هینداره ۱۵۴، د اسدالله عضنفر ژباړه، کابل ۱۳۸۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۳)
۸۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)
۸۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)
۸۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۴)
۸۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ٦۱)
۸۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰)
۸۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴)
۸٦-هېوادمل (۱۳۷۹، ٦۸)
۸۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۸۴)
۸۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۳)
۸۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)
۹۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)
۹۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۵)
۹۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۰)
۹۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۲)
۹۴-ظفر کاکاخیل، (۴۷۰)
۹۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)
۹٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)
۹۷-هېواد مل (۱۳۷۳، ۳۲)
۹۸-دوست شینواری، (۴۵)
۹۹-دوست شینواری، (۴۵)
۱۰۰-تړی (۲۰۰٦، ۳۱)
۱۰۱-کاکړ (۱۲،۲۰۱۰ او ۱۳۹)
۱۰۲-کاکړ(۲۰۰۰، ٦۱)
۱۰۳-(کاکړ،۲۰۱۰، ٦٦)

۱۰۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۲۴)
۱۰۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۱)
۱۰٦-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۵)
۱۰۷-محمد اعظم سیستاني، ظهور افغانستان معاصر و احمدشاه ابدالي، ۱۱۵
پېښور ۲۰۰۷
۱۰۸-ظفر کاکاخیل()
۱۰۹-کاکړ(۲۰۰۰، ٦۲)
۱۱۰-محمد انور نومیالی، د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي،۴۵ کندهار ۱۹۹۰
۱۱۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۴۴)
۱۱۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۱۹)
۱۱۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۵)
۱۱۴-رحمان بابا، دشعر دیوان،۲۵۰-۲۴۹
۱۱۵-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)
۱۱٦-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)
۱۱۷-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۸)
۱۱۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۹)
۱۱۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۱٦)
۱۲۰-عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب لنډ تاریخ،۳۹
۱۲۱-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۸۹)
۱۲۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۹۱)
۱۲۳-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۰۰)
۱۲۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۳۴)
۱۲۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۴۵)
۱۲٦-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴٦۰)
۱۲۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۸- سیستاني (۲۰۰۷، ۱۵۱)

۱۲۹-محمد معصوم هوتک، سل پګړۍ یو پړونی،۴۲، پېښور ۲۰۰۷

۱۳۰-معصوم هوتک (۲۰۰۷، ۱۴)

۱۳۱-سیستاني (۲۰۰۷، ۱۸۵)

۱۳۲-محمـد ولي ځلمـی، د افغانسـتان او روسـیې د سـیاسي روابطـو لنـډه تاریخچه،۲۵-۲۷ کراچي ۱۳۷۴

۱۳۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۰)

۱۳۴-محمـد عـثمان رسـتار تـره کـی، افغـان هـوتکي پـاڅون،۲۶-۲۵ د مقـالو ټولګه، پېښور۲۰۰۵

۱۳۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)

۱۱۳۶-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۰۲)

۱۳۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴۰)

۱۳۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۶)

۱۳۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۲)

۱۴۰-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۸)

۱۴۱- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)

۱۴۲- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۷۲)

۱۴۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۰)

۱۴۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۲۶-۱۲۸)

۱۴۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۹۸)

۱۴۶-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۴)

۱۴۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰۸)

۱۴۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۵۶)

۱۴۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱٦۲)

۱۵۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۰۴)

۱۵۱-سیستاني (۲۰۰۷، ۸۸)

۱۵۲-کاکړ(۲۰۰۰، ۷۰)

۱۵۳-سیستاني (۲۰۰۷، ۳۲٦)

۱۵۴-احمدشاه بابا، د احمد شاه بابا دیوان، ۳۵-۳٦ دویم چاپ، پېښور۱۹۹۹

۱۵۵-هېوادمل، (۱۳۷۳، ۲۵۴-۲۵۵)

۱۵٦-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۵۵)

۱۵۷-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲٦۷)

۱۵۸-محمد صدیق روهي ادبي څېړنې ۳۲۸ پېښور۲۰۰۷

۱۵۹-روهي ۲۰۰۷، ۳۲۹-۳۲۸)

۱٦۰-روهي ۲۰۰۷، ۳۳۲)

۱٦۱-الفنسټون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)

۱٦۲-الفنسټون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)

۱٦۳-عزیزالدین وکیلي، د تیمورشاه دیوان، ۲۵-۲٦ کابل۱۳۵٦

۱٦۴-سیستاني (۲۰۰۷، ۳۵۸)

۱٦۵-سید جمال الـدین افغـان، تتمـه البیـان في تـاریخ الافغـان، ۴۵ د محمـد رفیق ژباړه، پېښور ۲۰۰۷

۱٦٦-محمد ابراهیم اعطایي، د افغانستان پر معـاصر تـاریخ یـوه لنـډه لیکنـه، ۳۸-۳۹ کابل ۱۳۸۲

۱٦۷-سیستاني، (۲۰۰۷، ۳٦۰)

۱٦۸-الفنسټون (۲۰۰۸، ۲۰۷)

۱٦۹-محمد غوث خیبري، پښتانه د فرهنګي ښکېلاک په ځنځیرونـو کـې ٦۹ چاپ کال ۲۰۰۲

۱۷۰-ترې، (۲۰۰٦، ۴)

۱۷۱-ګ. ف. ګیرس، د مېړني اولس ادبیات، ۱۸۰-۱۸۱ پېښور ۲۰۰۸

۱۷۲-ترې (۲۰۰٦، ۳۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷۳-تړی (۲۰۰٦، ۹۳-۹۴)
۱۷۴-تړی (۲۰۰٦، ۹۵-۹٦)
۱۷۵-تړی (۲۰۰٦، ۱۴۲-۱۴۳)
۱۷٦-تړی (۲۰۰٦، ۱۵۴)
۱۷۷-تړی (۲۰۰٦، ۱۷۷)
۱۷۸-تړی (۲۰۰٦، ۱۷۷-۱۷۸)
۱۷۹-محمو طرزی خاطرې، د پوهاند ډاکټر کاکړ ژباړه، ۴ پېښور ۲۰۰۷
۱۸۰-کاکړ، میوند د افغانستان د تاریخ ځلی، دمقالو ټولگه،۷۳ ۲۰۰۱
۱۸۱-محمو طرزی (۲۰۰۷، ۲٦-۲۵)
۱۸۲-محمود طرزی (۲۰۰۷، ۳۲)
۱۸۳-کاکړ (۲۰۰۱، ۹۴)
۱۸۴-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۳)
۱۸۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۵)
۱۸٦-غوث خیبري، (۲۰۰۲، ٦۹)
۱۸۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۷۵-۷۴)
۱۸۸-تړی، (۲۰۰٦، ۱۲۷)
۱۸۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۰-۴۱)
۱۹۰-امیر عبدالرحمن، تاج التواریخ، ۲۹۱-۲۹۰ پېښور ۱۳۷۵
۱۹۱-محمد صدیق روهي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۵۵ کابل ۱۹۹۹
۱۹۲-روهي (۱۹۹۹، ٦۸)
۱۹۳-روهي (۱۹۹۹، ۷۲-۷۳)
۱۹۴-روهي (۱۹۹۹، ۷٦)
۱۱۹۵-روهي، (۱۹۹۹، ۷۹)
۱۹٦-روهي (۱۹۹۹، ۸۱)
۱۹۷-محمد حسن کاکړ، د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه، ۴۷،

پېښور ۲۰۰۵
۱۹۸-کاکړ (۲۰۰۵، ٦۹)؟
۱۹۹-باچاخان، (۲۰۰۸، ۱٦۳)
۲۰۰-باچا خان، (۲۰۰۸، ۱٦۳)
۲۰۱-محمد اعظم سیستاني، علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانیت متنفذ ۱۸۵، پېښور۲۰۰۴
۲۰۲-سیستاني، (۲۰۰۴، ۱۷۷)
۲۰۳-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۲-۴۳)
۲۰۴-عبدالغفار فراهي، افغانستان د دموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې، ۱۹۲دوهم چاپ پېښور ۲۰۰۲
۲۰۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۳-۴۴)
۲۰٦-خیر محمد ماموند، افغانستان د یرغلونو په لار کې، ۲۰۹-۲۰۷، هالنډ،اترېخت۲۰۱۲
۲۰۷-سید امین مجاهد، حریانات پشت پرده لویه جرگه قانون اساسي، -۹۰ ۸۹ کابل ۱۳۸۷
۲۰۸-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۵)
۲۰۹-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۸)
۲۱۰-اشرف غني، د عادلانه نظام لاره ۱۴۰-۱۳۹
۲۱۱-گیرس، (۲۰۰۸، ٦۴)
۲۱۲-باچا خان، (۲۰۰۸، ۲۳۳-۲۳۲)
۲۱۳-سید عثمان سنجش، باچاخان په افغانستان کې،۷۲ پېښور۲۰۰۸
۲۱۴-اجمل حټک، (۲۰۰۳،۱۸۳)
۲۱۵-اچمل، (۲۰۰۳، ۲۲۲-۲۲۱)
۲۱٦-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷)
۲۱۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۱۸-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۸)
۲۱۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۹)
۲۲۰-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۰)
۲۲۱-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۱)
۲۲۲-انورالحق احدي، ملي مسلې، ۲۵، پېښور۲۰۰۱
۲۲۳-احدي، (۲۰۰۱، ۲۵)
۲۲۴-احدي، (۲۰۰۱، ۳٦)
۲۲۵-کاکړ، (۲۰۱۰، ۵۲)

په دغه لیکنه کې د لاندو اثارو نه هم استفاده شوې ده:
۱-عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، د عبدالروف بېنوا ژباړه، کندهار ۲۰۱۲
۲-عبدالحی حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم ټوک، پېښور ۲۰۰۵
۳-محمود الحسیني، تاریخ احمد شاهي، پېښور ۲۰۰۱
۴-فیض محمد کاتب، سراج التواریخ، کابل ۱۳۳۱
۵-محمد اقبال وزیري، د باچا خان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه، پېښور ۲۰۱۰
٦-محمد اقبال وزیري، د ثور پاڅون، د کې جي بي دسیسې او شوروي یرغل،پېښور ۲۰۰۷
۷-محمد حسن کاکړ، د افغانستان سیاسي او ډیپلوماتیک تاریخ، لایډن ۲۰۰٦

پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
اګست، ۲۰۱۴

پښتنو په خپل اوږده تاریخ کې له خپلې ژبې سره بې پروایي کړې ده، که څه هم دغې ژبې د هر پښتون په روزل کېدلو او د استعدادونو په انکشاف کې اساسي اثر لرلی دی. پښتو داسې ژبه ده چې مطالب پکې په دقیق ډول افاده کېدلی شي. ګرامر یې پراخ، اوازونه یې ډېر او جوړښت یې ښه منظم دی. له څلوېښت نه ډېر اوازونه لري، په داسې حال کې چې فارسي دوه دېرش او انګریزي شپږویشت اوازونه لري. د ګرامر په برکت یې مطالب پکې دغسې دقیق او لنډ ادا کېدلی شي، چې شاید په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا نه شي: راغی، راغله، ورغلل، درغلل، لاړ، لاړه، لاړل، لاړلې. د پښتو لومړني جوړونکي به د لوړ استعداد خاوندان وو، چې د دغسې ښو صفتونو ژبه یې جوړه کړې ده.

داسې ښکاري چې د پښتو لومړني جوړونکي ساکا وي، ځکه چې پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغومره چې د ساکي ژبې سره نږدې ده، له بلې ژبې سره دومره نږدې نه ده. د اریایي ژبو نامتو متخصص جیورج مارګن سټرن لا وایي چې «... پښتو بې له دې چې له ساکي ژبې سره وتړله شي، بل کېدون نه لري.»ساکا او پښتانه په اصل کې لکه چې یو ټبر وي، یا پښتانه د ساکا د ټبر څانګه وي. ساکي ژبه او پښتو له اوستایي ژبې سره هم نزدې دي. د اوستا ژبه له ویدي دورې نه وروسته هسکه شوې، په داسې حال کې چې پښتو او ساکي ژبه تر هغې نه د مخه راوتلې دي.

پروفیسر مک ګورن د منځنۍ اسیا لرغونی امپراتوری مولف وایي چې په لرغوني مهال کې ساکا د اسیا د لویې وچې یو ستر ټبر و، لکه د التای د غرونو درو اوسېدونکي چې وروسته د مغولي ټبرونو په نامه یاد شول، هم لوی ټبر و. ساکا د التای د غرونو په لوېدیځ کې، د تیان شان غرونو په دواړو خواوو سیمو کې، په منځنۍ اسیا کې، په اریانه کې او په شمالي هند کې د کوچیانو په شان ژوند کاوه. دوی دولتونه او امپراتوري ګانې هم لرلې دي.

ساکي پارتیانو په مخزیږدې ۲۵۴ کې د دغسې امپراتورۍ بنسټ کېښود، چې فارس، مرو، او هرات یې برخې وې.دغه امپراتوري چې د روم د امپراتورۍ رقیبه وه، څه کم پنځه پېړۍ وپاییده. دا په زیږدې ۲۲۴ کې وه چې د فارس ساساني پاچا اردشیر هغه نسکوره کړه، او پارتیا یې خراسان ونوموله، یاني هغه هېواد چې د فارس په ختیځ کې پروت دی. پارتیان په اصل کې ساکا وو. د دوی بله امپراتوري په سیستان کې وه، چې د ګوندوفارس په سروالي ان تر شمالي هند پورې غزېدلې وه. سیستان له ساکستان نه راوتلی نوم دی او اوسېدونکي یې ساک زي نومېدل، چې په اسلامي دوره کې اسحق زي شول لکه اسپه زي، چې یوسف زي شول.

د بخدي اوسېدونکی، ارساس (Arsace) د پارتیه دولت موسس و. ده دغه کار وروسته له هغه وکړ، چې په بخدي کې په ۲۵۹ مخزیږدې کې د یونان-باختري دولت په پښو درول شوی و. دی چې د ارساک (Arsak) یا ارشاک

په لقب یادېده د پرنای (Per nae) څانګې مشر و، چې د دهای (Dahae) د قوم یوه څانګه وه، او هغه د ساکا د لوی کانفدریشن مساګیتای (Massagetae) ټبر ته منسوبه وه. د ځینو په نظر د پښتون نوم له پارتیه یا پورتون څخه راوتلی دی. له پورتون نه پښتون کېدل، او سرچینه یې طبیعي ښکاري. په لندن کې یوه عادي یوسف زي پښتون ځانله پورتون وایه.

د ریګویدا په مذهبي سندرو کې پکتها (Paktha) د پکتهاس (Pakthas) ټبر پاچا یاد شوی، او دغه ټبر پښتانه ګڼل شوي دي. د پکتها د خلکو د بل پاچا نوم توریانا(Turyana) و.په اوستایي دوره کې د تاریخ پلار هېرودت په خپل تاریخ نومي اثر کې د ویدي دورې پکتهاس د پکتیان په نامه او هېواد یې د پکتویکا په نامه یاد کړی دی. له بلې خوا ایران پوه دهخدا په خپل فرهنګ دهخدا کې وایي چې د پارتیانو ژبه په «پرثوه» یا «پرتو» یادېده چې هغه وروسته پهلوي شوه، او پهلوي بیا په دوه ژبو ووېشل شوه: اشکاني پهلوي او ساساني پهلوي یا شمالي پهلوي او جنوبي پهلوي. د فارس خلکو پارتیان اشکانیان بلل چې دا د ارشاک لقب نه راوتلی نوم دی. وروسته د ساساني پاچا اول شاهپور په وخت کې د نقش رستم په نامه ډبرینه لیکنه په درې ژبو-پارتي، منځنۍ فارسي او یوناني کې، یا د دهخدا د فرهنګ له مخې په اشکاني پهلوي، ساساني پهلوي او یوناني کې وکښل شوه. په دغې ډبرینې لیکنې کې د افغان نوم هم د ابګان (Abgan) په بڼه په دغه ډول یاد شوی دی: ګوندافر ابګان رازماد (Gondafer Abgan Razmad). داسې ښکاري چې ابګان هم د پارتیانو نوم و. امریکایي پروفیسر شپرنګلینګ (Springling) دغه تعبیر د لومړي ځل لپاره وړاندې کړی دی. دغه نوم په همدغه بڼه وروسته د فردوسي په شاهنامه او نورو معتبرو منابعو کې یاد شوي، او وروسته افغان شوی دی.

په دغه ډول پښتون یو ډېر لرغونی ټبر دی، او دولتونه او امپراتوري ګانې یې جوړې کړې دي، چې وروستۍ امپراتوري یې د احمدشاه بابا وه. خو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه وخت نه چې پارتیه خراسان ونومول شوه، هم دوی او هم یې ژبه له قوت او برم نه ولوېدل. د پښتنو د بېرته توب لاملونه ډېر دي. خو دوه اساسي علتونه یې د ډېرو پښتنو له خوا د پښتو پرېښوول، یاني خپل هویت ترک کول او په خپلو کې تربوري، او ګونډي ماري کول دي. د تاریخ په بهیر کې ډېرو پښتنو خپله ژبه پرې ایښې ده. په دغه کار سره دوی خپل هویت او پښتونوالي له لاسه ورکړې ده. په نتیجه کې د دوی استعدادونو ښه وده ونکړه، ځکه چې د یوه چا استعداد هغومره چې د هغه په مورنۍ ژبه کې وده کوي، په بلې ژبې کې یې نه شي کولی. له پخوا نه په لوېدیځو پښتنو کې فارسي او په ختیځو پښتنو کې اردو د پښتو په تاوان د ننه شوې. او لا هم د ننه کیږي. د ډېورنډ کرښې لا خپله پښتانه په رسمي ډول سره وېشلي دي.

د پښتو په ترکېدلو سره پښتونوالي هم له لاسه وتلې ده. پښتونوالي چې د پښتنو د کلتوري ارزښتونو ټولګه ده په اصل کې ژوند طرز دی چې پښتنو ته یې د ژوند لارې چارې ایستلې، او د کولتور خاوندان کړي دي یاني له ابتدایي او خپل سر طبعي حال نه بېرون کړي، او د سریتوب په لار روان کړي دي. سره له دې ډېرو پښتنو په شمالي هند، مشهد، او حتی د ننه په افغانستان په تېره په هرات او کابل کې پښتو پرې ایښې ده. اوس دغسې نیمګړي او حل شوي پښتانه لږ نه دي. که دغسې پښتانه له اول نه په نظر کې ونیسو ټول شمېر یې ممکن له اوسنیو پښتنو نه ډېر وي. دغه حال پښتانه ډېر ضعیف کړي دي.په داسې حال کې چې دوی لوی ټبر او د ژوند ډګر یې هم پراخ و، چې ځینې بېلګې یې اوس هم له افغانستان او د پښتونخوا نه د باندې لیدل کیږي.

همدا اوس د چیچنیا په خلکو کې د سوچه پښتو نومونو خلک لیدل کیږي. تېر کال چې د امریکې د باستون په ښار کې دوه وروڼو د منډې په سیالۍ کې په ځغاستونکو ډزې وکړې، په اصل کې له چیچنیا څخه و، چې پلار یې

اوس هم هلته د انځور په نامه ژوند کوي. بله بېلګه یې د مخه په منځنۍ اسیا کې لیدل شوې ده.شوروي لرغون پوهانو په مرو او خوارزم کې دغسې ښارګوټي لوځ کړي چې د نومونو وروستاړی یې کلا دی لکه تیشک کلا (Teshik-kala)، کوپرک کلا (Koprik-kala) او داسې نور. په افغانستان کې دغسې ترکیبي نومونه تر اوسه هم رواج لري لکه زمان خان کلا، شاه غاسي کلا او داسې نور. د هېرودت په وخت کې د همدغې سیمې د یوې ساکي ملکې نوم زرینه وه، چې هغه سوچه د پښتو نوم دی. د لوی سکندر په وړاندې د بخدي پښتون سپېتا منز نږدې دوه نیم کاله وجنګېد او وروسته د هغه لور اپامه (Apama) د سکندر د ختیځې امپراتورۍ ځای ناستي سلوکوس نیکاتور مېرمن شوه او د دوی زوی په یونان- باختري دوره کې د لومړي انتیکوس په نامه پاچایي وکړه. نیکاتور د ای خانم ښار موسس هم و. په هند کې هم د پښتو اثار لا ډېر دي. هلته د دهلي اسلامي سلطنت په اوږدې دورې کې لودیان او سوریان په ملي سویه، او نور پښتانه په تېره یوسف زي په محلي سویه سروالان وو.

خو اوس په پښتنو کې د تربوري، ګونډيماري تر څنګه د ترور یا ترهګري افت هم په قوت روان شوی..لا غټ افت په دوی کې ځان وژنه او بل وژنه ده، چې اوس په ټول افغانستان کې په تېره د ډېورنډ کرښې په دواړو خواوو سیمو یاني په پښتنو کې عامه شوې ده، او ډېر ولسي مشران یې هم له مینځ نه وړي دي. که دغه افت د نورو افتونو تر څنګ همدغسې روان وي، هغه ممکن تر ټولو هغو خطرونو څخه ډېر مضر تمام شي ، چې افغانانو ته او په خاص ډول پښتنو ته تر اوسه پېښ شوي دي.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال ژوندلیک

محمد اقبال وزیري په ۱۳۲۶ کال کې په سوویلي وزیرستان کې زیږېدلی دی. په ۱۳۳۵ کال کې د خوشحال خان په لیسه کې په دریم ټولگي کې شامل او په ۱۳۴۴ کال کې د خوشحال خان د لیسې نه فارغ شو. په ۱۳۴۵ کال کې د کابل پوهنتون د طب په پوهنځي کې شامل شو. په همدې کال د لوړو زده کړو لپاره شوروي اتحاد ته ولېږل شو. ده په ۱۳۵۲ کال کې خپلې زده کړې د مسکو په دولتي پوهنتون کې د فیلولوژۍ په څانگه کې پای ته ورسولې او د ماسټرۍ ډیپلوم یې لاسته راووړ او په همدې کال یې د کابل د پولیتخنیک په انستیتوت کې د روسي ژبې د استاد په توگه دنده پیل کړه.

په ۱۳۵۵ کال کې د محمد داود د واکمنۍ په مهال د سیاسي فعالیت له کبله بندي شو. د ثور انقلاب د بریالیتوب وروسته په ۱۳۵۷ کال کې د دهمزنگ د بندیتون نه خوشې شو او د افغانستان د وسله وال پوځ د سیاسي چارو د عمومي رییس په توگه وټاکل شو. په همدې کال د افغانستان د خلک ډموکراتیک گوند د مرکزي کومیټې او د افغانستان د ډموکراتیک جمهوریت د انقلابي شورا غړی شو. برسېره پردې د وطن د دفاع د عالي شورا غړی، دافغانستان د خلک ډموکراتیک گوند د مرکزي کومیټې د تیوري د کمیسون غړی او د افغانستان د خلک ډموکراتیک گوند

د مرکزي کومیټې د عدل د څانگې مسؤل هم و.

د ۱۳۵۸ کال د جدي په شپږمه نېټه په افغانستان باندې د شوروي یرغل سره جوخت بیا بندي شو او د لسو کالو او درې میاشتې د بند تېرولو وروسته د څرخي پله د بندیتون نه ایله شو. اوس د هالنډ په شکلي هېواد کې د خپلې کورنۍ سره یو ځای په دوردرېخت کې اوسېږي. د ده لاندې څلور اثار د مخه خپاره شوي دي.

۱-د ثور پاڅون، د کې جې بې دسیسې او شوروي یرغل

۲-د باچاخان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه

۳-د چخوف داستانونه: «د سراچې کور»، «د واړه سپي مېرمن» او «نومولې» سپړنه (تحلیل) او ژباړه

۴-د ادبیاتو تیوري

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library